

Aanneming van werk: beschouwingen naar aanleiding van de artikelen 1640-1652 B.W.

<https://hdl.handle.net/1874/243579>

A 4 192 Utr. Jur. 4 Ma 78

AANNEMING VAN WERK.

BESCHOUWINGEN

NAAR AANLEIDING VAN DE ARTIKELEN 1640—1652 B. W.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

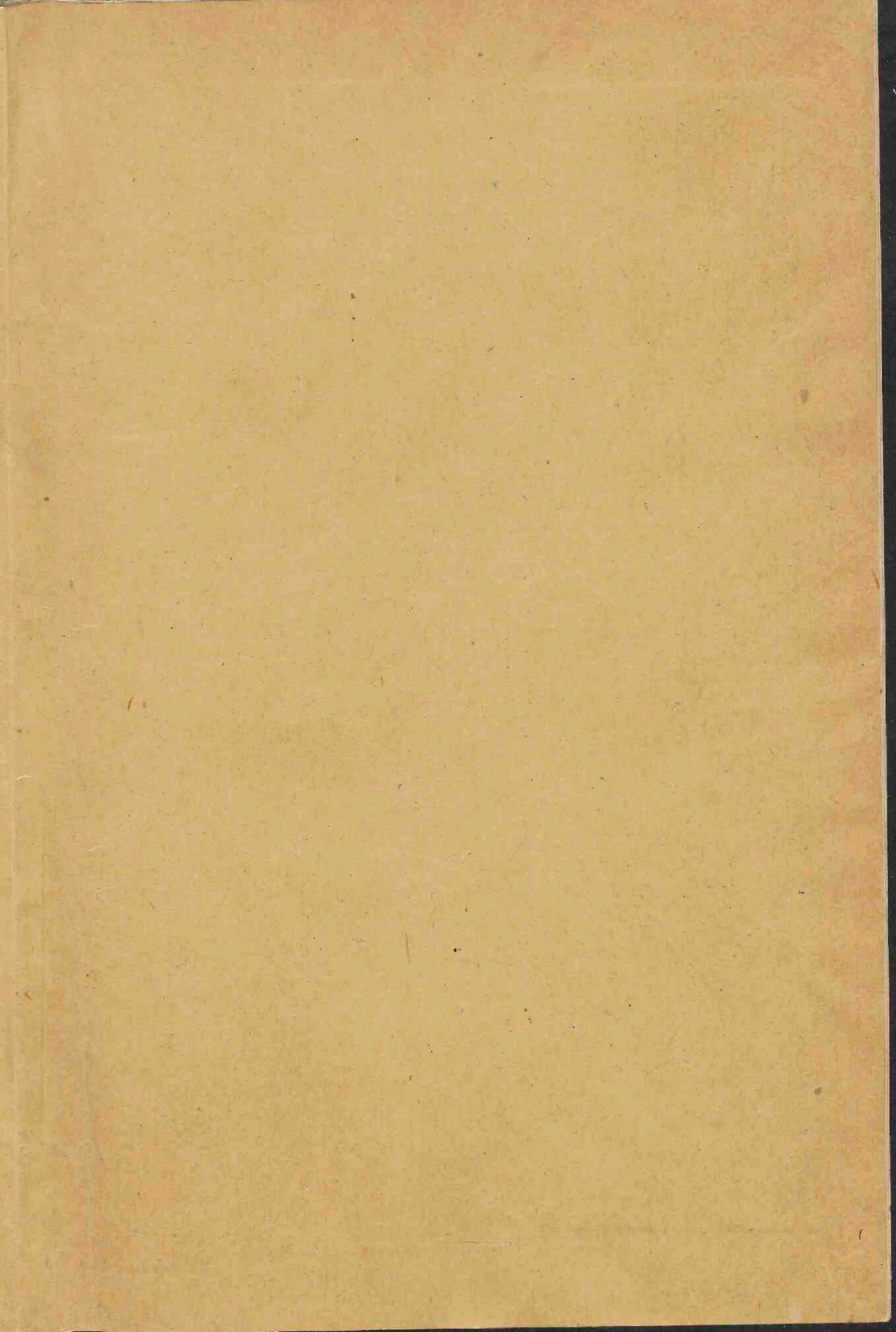
DOOR

EGBERT. J. C. GOSELING.

AMSTERDAM,
GEBROEDERS BINGER.

1878.

qu.
92

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT

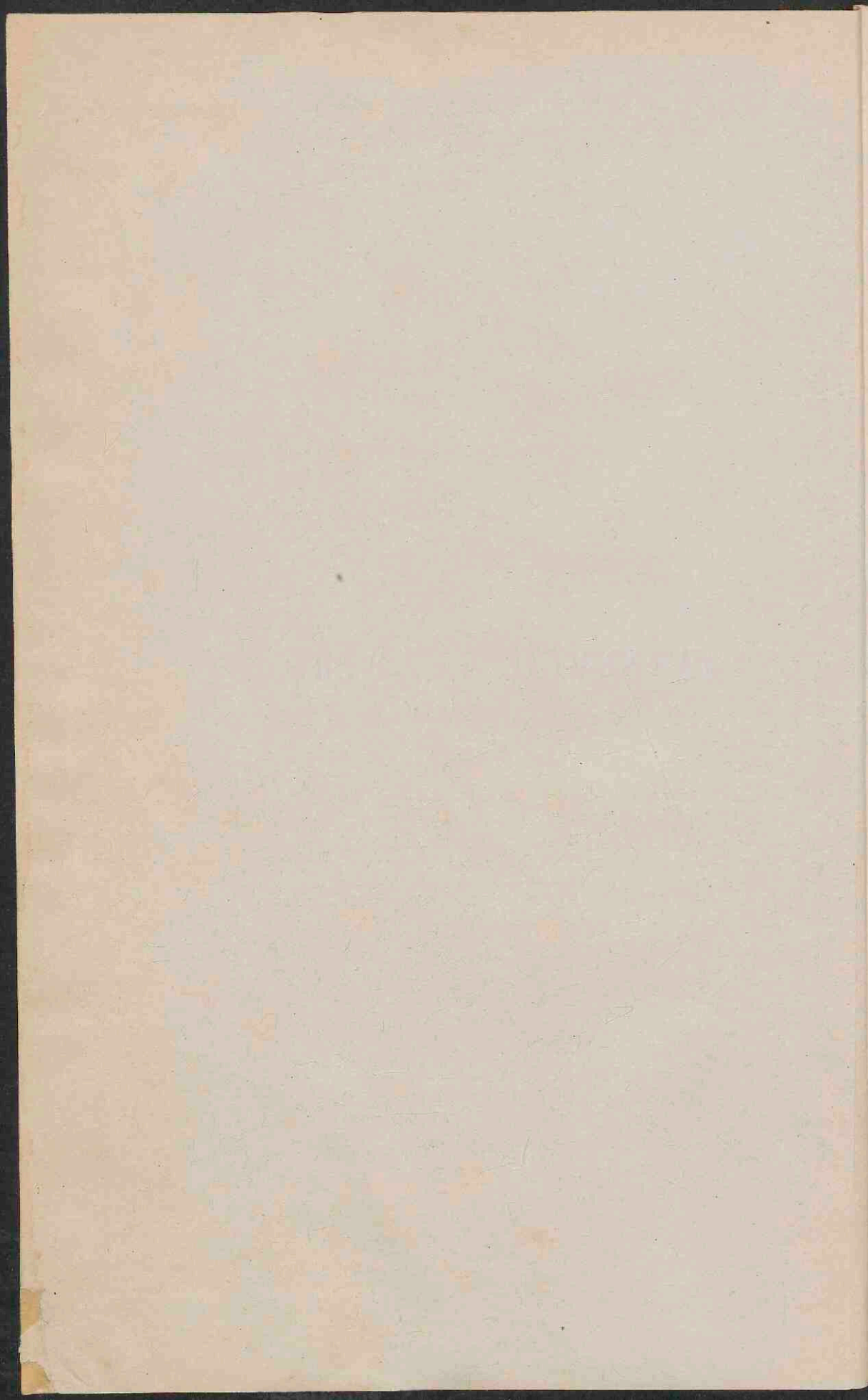

3149 986 0

Ino
(green art case)

Aug 192, 1878

AANNEMING VAN WERK.

AANNEMING VAN WERK.

BESCHOUWINGEN

NAAR AANLEIDING VAN DE ARTIKELEN 1640—1652 B. W.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT,

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

Doctor in het Romeinsch en Hedendaagsch Recht,

NA MACHTIGING VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS

D^r. NICOLAAS BEETS,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GODGELEERDHEID,

EN

VOLGENS BESLUIT DER RECHTSGELEERDE FACULTEIT,

AAN DE

HOOGESCHOOL TE UTRECHT

IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

op Dinsdag den 7den Mei 1878, des namiddags ten 1 ure,

DOOR

EGBERTUS JOANNES CORNELIS GOSELING,

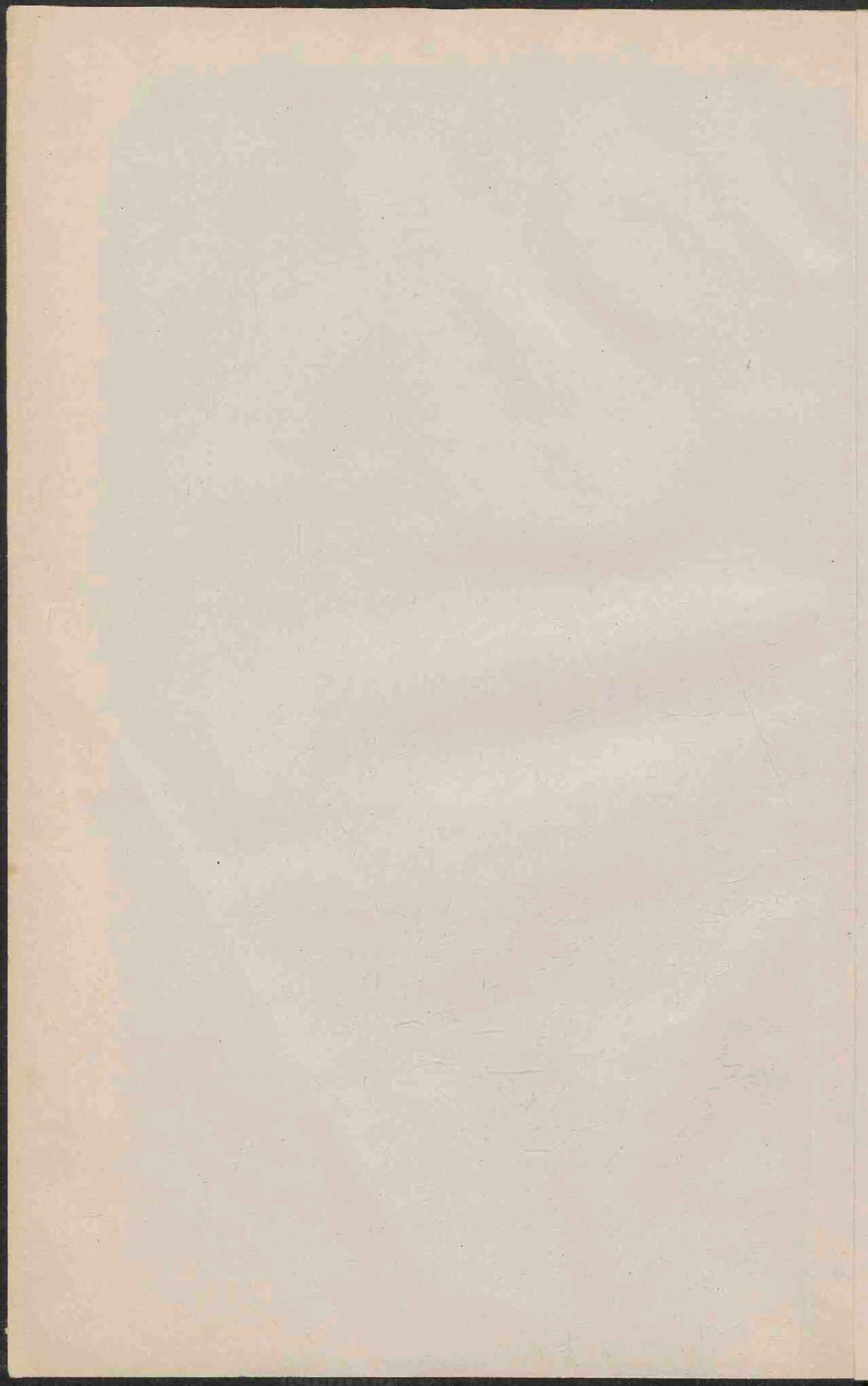
GEBOREN TE AMSTERDAM.

AMSTERDAM,
GEBROEDERS BINGER.

1878.

AAN MIJN VADER.

U allen, Hooggeleerde Heeren, wier onderricht ik heb mogen genieten, breng ik mijn dank voor alles wat ik door U en van U heb geleerd. De tijd, dien ik bij het volgen van Uwe lessen heb doorgebracht, zal mij altijd in dankbare herinnering blijven.

*Hooggeleerde PIJNACKER HORDIJK, ontvang in het
bizonder mijn welgemeende dankbetuiging voor de
bereidwilligheid, waarmede Gij mij bij het maken van
dit proefschrift hebt bijgestaan.*

*Vergun mij ook U, Hooggeschatte, Hooggeleerde
FRUIN, een woord van erkentelijkheid toe te voegen voor
de welwillendheid, mij als Promotor betoond.*

INLEIDING.

Het mag zeker bevreemding wekken, dat de rechts-
beoefenaars tot heden zoo weinig hunne aandacht hebben
geschonken aan de zesde afdeeling van den titel van
huur en verhuur, waarin over aanneming van werk
wordt gehandeld. Men zou geneigd zijn, uit dit diep
stilzwijgen af te leiden, dat eene bespreking van deze
afdeeling van ons Burg. Weth., een overbodige arbeid
is te noemen. Men zou er zelfs toe kunnen komen, te
gelooven, dat hoezeer ook menig artikel, ja menige
titel van ons wetboek, bestrijding, beoordeeling en aan-
houdende bespreking behoeft, om de aandacht der
wetgevende macht daarop te vestigen en bij het
wetgevend lichaam tot verbetering daarvan aan te
dringen, de afdeeling handelende over aanneming van
werk, bij uitzondering in alle opzichten zoo volledig is,

zoo juist datgene bevat wat in eene wet moet worden bepaald, dat in plaats van kritiek daarover te vellen, daaraan slecht onverdeelde lof moet worden gebracht. Immers, zal men wellicht zeggen, wanneer deze afdeeling zoovele gebreken bevatte, zou die niet zoolang de aandacht van menig scherpzinnig jurist en van zoo menig fijn opmerker ontgaan zijn, men zou ook daarvoor een open oog hebben gehad. Die zoo denken, zij dwalen. Wil men hiervoor een bewijs? Ik wijs slechts op de overgrootte jurisprudentie, die over de artikelen van dezen titel bestaat, men zie, om een voorbeeld te nemen, de talrijke vonnissen en arresten, die over art 1646 bestaan. Zou er wel eene afdeeling in ons geheele wetboek zijn, wier bepalingen zoo dikwijls aan de rechtscolleges ter uitlegging wordt, onderworpen als deze? Maar, zal men misschien vragen, licht de oorzaak van den aanhoudenden strijd niet meer aan het aanvullend recht, d. w. z. aan de afzonderlijke bepalingen, die door partijen tot aanvulling van het geschreven recht, bij deze overeenkomst worden aangegaan? Of aan de onjuiste uitzetting van datgene, waartoe partijen zich wederzijds hebben willen verbinden? Ook deze meening berust op eene dwaling. Neen men behoeft de oorzaak niet buiten de wet om te zoeken, de wet zelve geeft daartoe aanleiding. Waarom dan tot heden zoo weinig over

deze materie werd geschreven, daarop moet ik het antwoord schuldig blijven.

Ik heb mij voorgesteld in deze proeve in het licht testellen, en aan te toonen hoezeer deze afdeeling onze aandacht en overweging in hooge mate verdient. Deels de groote uitgebreidheid, die de bouwindustrie in de laatste jaren heeft verkregen, waardoor zij eene voorname plaats onder de andere takken van nijverheid inneemt, deels bijzondere omstandigheden, hebben mijne aandacht op dat deel van ons B. W. doen vallen. Ik heb mij daarom tot taak gesteld dat deel van de aanneming van werk te behandelen, dat betrekking heeft op den opbouw en afbraak van materieelen arbeid.

Mocht ik er in slagen door het schrijven van dit proefschrift de aandacht der juristen op deze afdeeling van ons B. W. gaande te maken, ik zal mijn arbeid voldoende beloond achten; mijn doel zal zijn bereikt. Hooger eisch heb ik mij niet gesteld.

Bij de behandeling zal de volgende orde worden gevolgd.

Hoofdst. I. Aard en wezen van, en vereischten voor het contract van aanneming.

Hoofdst. II. Verplichtingen van den aannemer.

« III. Verplichtingen van den aanbesteder.

« IV. Ontbinding van het contract.

Verder zullen hierbij worden behandeld de Algem. Voorw. van de werken onder beheer van het Departement van binnenlandsche zaken, en die van de werken der Genie, ook de jurisprudentie zal onze aandacht niet ontgaan, en ten slotte zullen wij daarbij vergelijken de bepalingen van de nieuwere Duitsche wetgevingen over dit onderwerp.

AANNEMING VAN WERK.

HOOFDSTUK I.

§ 1. Huur van diensten is de overeenkomst waarbij men zich jegens een ander voor een bepaald equivalent in geld verbindt tot arbeid.¹⁾ Deze korte definitie door DANKWARDT voor het Romeinsche recht van dit contract gegeven, stemt overeen met hetgeen volgens het Ned. Burg. Wetboek tot het begrip daarvan wordt gevorderd; in hoofdzaak ligt de geheele definitie van art. 1585 van ons B. W. daarin opgesloten. Dit begrip is ruim, het omvat eene tweevoudige overeenkomst en wel 1°. die van huur van diensten, in het rom. recht bekend onder den naam van *loc. cond. operarum*, en 2°. de aanneming van werk, de *loc. cond. operis*. De *locatio conductio operis* is eigenlijk een species van het genus *loc. cond. operarum*, want

¹⁾ DANKWARDT de *loc. cond. operis* in *Jahrbücher von Dr. IHERING* en *UNGER* Band XIII. Heft. I pag. 303. § 2.

voor het maken van een opus moet men steeds operae praestare; zij heeft zich daarnit ontwikkeld, gelijk deze weder uit de loc. cond. rei is voortgekomen. Niettemin bestaat er tusschen deze drie contracten een belangrijk onderscheid, dat niet uit het oog mag worden verloren. Dit onderscheid openbaart zich hierin:

1°. Bij de huur van goederen (locatio cond. rei), wordt eene zaak door den verhuurder (locator) aan den huurder (conductor) ten gebuike afgestaan, tegen vergoeding van een bepaalden, door den huurder te betalen, prijs.

2°. Bij de huur van diensten (loc. cond. operarum) verbindt zich de verhuurder (locator) tot het verrichten van diensten voor eene bepaalden tijd, tegen een bepaalden prijs of loon door den huurder (conductor) te betalen. De verhuurder verbindt zich derhalve tot het verrichten van arbeid.¹⁾

3°. Bij de aanneming van werk (loc. cond. operis), verbindt zich de aannemer (conductor sive redemptor operis), wel evenzeer tot het verrichten van arbeid, niet echter voor een zekeren tijd maar voor een bepaald werk, waarvoor hem door den aanbesteder (locator operis) een bepaalden prijs of loon zal worden betaald. Beiden, zoowel de aannemer (conductor sive redemptor operis), als de verhuurder bedoeld in het tweede geval, verbinden zich alzoo tot het verrichten van arbeid.

Der Conductor operis, zegt DANKWARDT, übernimmt die

1) In de Pandecten van BARON bl: 608 § 296 wordt het object van de loc. cond. operarum gedefinieerd als: derjenige Arbeitskraft einer Person, welcher sich nicht in freier geistiger Thätigkeit äusert. Daartoe behooren de operae locari solitae, illibatales. In het Romeinsche recht waren van de loc. cond. operarum uitgesloten de zogenaamde operae liberales, waartoe o. a. behoorden het onderricht der hoogleeraren in de wetenschappen, de diensten der geneesheeren enz. enz.

Herstellung oder Beschaffung eines opus, also das dazu erforderliche Arbeitsquantum, und die alleinige Direction der Arbeit. DANKWARDT bedoelt daarmede, dat de aanneming van werk niet alleen ziet op den persoonlijken arbeid van den werkman of aannemer, maar ook op de uitvoering van het werk, dat onder zijn beheer, door zijne werkheden wordt verricht. ¹⁾

Na deze uiteenzetting van het begrip der aanneming van werk, (loc. cond. operis) noodig om de grens die haar van de huur van diensten (loc. cond. operarum) scheidt, goed af te bakenen, kunnen wij thans tot de behandeling daarvan overgaan.

Onder aanneming van werk in algemeenen zin behooren het transport van goederen, het vervaardigen van kleederen, de

1) DANKWARDT onderscheidt verder tusschen locatio conductio operis en entreprise, waarmede hij de overeenkomst aanduidt, waarbij iemand belooft voor geld een werk te leveren, zonder het verrichten van het werk op zich te nemen. De ondernemer belooft niet opus facere, maar id se acturum ut fiat. Dit contract valt niet onder het begrip van loc. conductio maar moet naar analogie van den koop worden behandeld. Gewoonlijk zijn zulke ondernemers enkel kapitalisten, zelve niet in staat het werk te verrichten; ook kan een deskundige, in plaats een overeenkomst van aanneming te sluiten, hetzelfde in entreprise nemen, en ofschoon de conductor dan alle periculum op zich neemt, de overeenkomst houdt dan niet op loc cond te zijn. Dit contract werd in 't Rom. recht gesloten door middel eener stipulatie. In de bronnen wordt daarover gehandeld in L. 14. Dig. 45. 1. L. 137 § 3. cod. L. 38 § 21 cod. Een werk bij stipulatie aangegaan gold steeds als entreprise. DANKWARDT meent, dat ook thans als consensuaalcontract hier van nog veelvuldig gebruik wordt gemaakt. Het is zeer te betwijfelen of ook in ons Ned. recht de zoogenaamde entreprise veelvuldig voorkomt; komt zij voor, dan valt zij niet onder aanneming van werk, want daartoe wordt altijd, zoo niet persoonlijke arbeid, dan toch arbeid onder toezicht van een bepaald persoon vereischt.

opbouw, herstelling en afbraak van stoffelijken arbeid enz. ¹⁾ Spreekt men van aanneming van werk zonder nadere aanduiding, dan wordt daaronder in het algemeene taalgebruik verstaan, de bouw herstelling en afbraak van matericelen arbeid. Het zal overbodig zijn, na hetgeen reeds hierover in de inleiding is opgemerkt, te herhalen dat ons voornemen is, slechts dat onderdeel der aanneming van werk te behandelen en eene kritische beschouwing der artikelen dezer afdeeling te leveren.

Aanneming van werk kan op tweeërlei wijzen geschieden. Men kan overeenkomen, dat de werkmán alleen zijn arbeid of zijne nijverheid, of wel dat hij ook de stof zal leveren. (Art. 1640 B. W.) Onder welk van deze beide voorwaarden het contract ook wordt gesloten, het verrichten van werk blijft steeds het doel der overeenkomst. Deze verschillende wijzen van het laten maken van werk heeft de vraag doen ontstaan, of in beide gevallen een zuivere huur van werk wordt aangegaan, of dat de levering der stof door den werkmán de overeenkomst het karakter van huur doet verliezen en haar maakt tot eene overeenkomst van koop, of van koop en huur tevens.

Wij zullen trachten te onderzoeken, welke der verschillende daarover verkondigde meeningen, voor ons recht als de juiste moet worden gehuldigd.

In de bronnen van het Rom. recht vangt de strijd over deze in

¹⁾ De vraag in hoeverre het contract met de telegraafmaatschappij gesloten tot de loc. cond. operis behoort, is besproken door Willeumier Telegraafrecht bl. 135 § 10, en na wederlegging van het gevoelen van Busch, die deze overeenkomst als loc. cond. operarum beschouwt, door dien Schrijver tot de loc. cond. operis gebracht.

gevolgen zoo gewichtige vraag aan; zoo vinden wij bij Caius (l. 2. § 1 D. 19. 2), evenzoo in L. 65. D. 18. 1. het gevoelen uitgesproken. „Slechts zoo de stof geheel geleverd wordt door dengene, die het werk verricht, houdt het contract op locatio conductio te zijn, en wordt het koop.

Daarentegen leerde Cassius ¹⁾ dat in zoodanig geval, materiae quidem emtio venditio, operarum autem locatio conductio, contrahitur. De schrijvers over het Romeinsch recht, hebben bij de beschouwing over dit onderwerp deels de eerste, deels de tweede meening gevolgd; en hun streven, om den strijd over de verschillende plaatsen van het Romeinsche recht optelossen, heeft geen ander resultaat dan een „adhuc sub iudice lis”.

Trouwens hoe kan dit anders bij eene materie, waar elk, naar gelang hij de zaak beschouwt, in de bronnen zelf de argumenten voor zijne bewering kan vinden. Zoo zien wij Glück ²⁾ als kampvechter van de leer, dat de levering der stof door den aannemer, het contract tot koop en verkoop maakt. Hij beroept zich daartoe op de uitspraak van Pomponius L. 20. D. 18. 1; doch ten onrechte, want in deze lex wordt niet anders gezegd, dan dat de handeling een koop is „si quam rem nobis fieri velimus, veluti statuam etc.” en wanneer in zoodanig geval alleen het geld door den aanbesteder aan den aannemer gegeven wordt, „et ubi corpus ipsum non detur ab eo cui id fiet;” maar bij het laten maken van een gebouw of van een dergelijke arbeid blijft de overeenkomst altijd een huur en verhuur, zoo de aannemer het gebouw stelt op den grond van den aanbesteder „quoniam tunc a locatore

¹⁾ Gaius Inst. III. § 147.

²⁾ Glück, Erläuterung der Pandecten, deel 17 pag. 520.

substantia proficiscitur". Evenmin achten wij het beroep op JAVOLENUS L. 65. D. 18. 1, gegrond om tot koop te besluiten. Uit de slotwoorden van deze lex „quoties vero et immutatur et alienatur, emptio magis quam locatio intelligi debet", mag hoogstens worden afgeleid, dat JAVOLENUS hiermede wilde te kennen geven, dat men in dat geval, de handeling niet enkel als koop, ook niet enkel als huur mag beschouwen, maar dat eene zoodanige overeenkomst, zoowel koop als huur bevat, zoodat zij een gemengd contract wordt. WESTPHAL merkt omtrent deze regel op, dat zij zeer onduidelijk is, slechts op weinige gevallen toepasselijk en daarom niet deugt.

DANKWARDT¹⁾ maakt eene drievoudige onderscheiding; hij zegt:

1e. Locatio conductio operis heeft er plaats, als de locator den conductor een voorwerp overgeeft of aanwijst, waaraan of waaruit iets zal gemaakt worden; dit leidt hij af uit L. 22 § 1 D. 19. 2. „Quoties autem faciendum aliquid datur, locatio est." De vraag, wie eigenaar der res data is, komt hierbij niet in aanmerking. Het wezen van het contract ligt hierin, dat de werkmán zich verbindt uit een hem overgedragen of aangewezen voorwerp een werk te vervaardigen. „Locat enim artifex operam suam i. e. faciendi necessitatem".

2e Entreprise, als men niet kan verplicht worden tot den arbeid; deze is te beoordeelen, naar de bepalingen over koop.

3e De overeenkomst die alleen de verplichting in zich bevat „ut dares rem factam". Deze heeft plaats, wanneer geen voorwerp wordt overgedragen of aangewezen, waaraan de arbeid zal worden verricht. Ook dan wordt er enkel een overeenkomst van koop gesloten. Van dit laatste geval geeft hij het vol-

¹⁾ DANKWARDT t. a. p. bl: 345 § 34.

gende voorbeeld. Draagt men aan een schoenmaker op een paar laarzen voor een bepaalden prijs te maken, en hij maakt ze, dan heeft men geen aanspraak op die laarzen, maar het staat in de keus van den schoenmaker die te behouden en een ander paar te maken.

Wij kunnen ons met deze onderscheidingen niet vereenigen. In het derde geval wordt geheel uit het oog verloren, wat in het eerste geval door DANKWARDT wordt gezegd tot het wezen van het contract te behooren, n. l. de *faciendi necessitatem*, ook in dit geval ¹⁾ verhuurt de werkmán zijn arbeid, verbindt zich tot het vervaardigen van werk, al wordt hem daartoe geen voorwerp overgedragen of aangewezen. Het geciteerde voorbeeld doet dit duidelijk zien. Immers, de schoenmaker heeft op zich genomen een paar laarzen te maken, hij heeft zich dus verbonden voor mij te arbeiden, wil hij het eene paar niet geven, dan zal hij, om in zijne verplichting niet te kort te schieten, een ander paar moeten maken; derhalve zal hij altijd de arbeid, waartoe ik hem heb gehoord, moeten verrichten. Met betrekking der stof, die voor deze zaak door den werkmán is geleverd, zal hij echter als verkooper moeten worden beschouwd. Al erkennen wij daarom met DANKWARDT dat, „Die gangbare Ansicht, welche den Unterschied vom Lieferungskauf und Miethe, vom Eigenthum am Material abhängig macht zu verwerfen ist”, wij onderschrijven op dien grond niet de andere conclusie; die volgens hem uit de eerste volgt n. l.: „Dasz auf keinen Fall ein doppeltes Geschäft; Kauf des Stoffs und Miethe der Arbeit soll angenommen werden.”

1) Si daret rem factam.

Noch de leer van GLÜCK, noch die van DANKWARDT, kan daarom door ons als de juiste worden aangenomen, want hoewel door de levering der stof, de huur niet op eenmaal in koop wordt veranderd, wordt er niettemin in dat geval een koop gesloten, die evenmin in de huur geheel kan opgaan. Ook de fransche juristen hebben over deze vraag, naar aanleiding der bepalingen van den C. N., met warmte gestreden. Delvincourt ziet in de aanneming van werk, waarbij de stof door den aannemer of werkmán wordt geleverd, een koopcontract. Van hetzelfde gevoelen zijn DUVERGIER en MARCADÉ¹⁾, welke laatste zich beroept op art. 1711 C. N. luidende: „Les devis marché ou prix fait pour l'entreprise d'un ouvrage, moyennant un prix déterminé, sont aussi un louage, lorsque la matière est fournie par celui pour qui l'ouvrage se fait,” het geen volgens hem hetzelfde is alsof er stond, n'est un louage que lorsque la matière est fournie par celui etc., m. a. w. dat er dus alleen dan huur, in het andere geval koop wordt gesloten. DURANTON²⁾ bestrijdt de leer van MARCADÉ, doch op zeer zwakke gronden, en beschouwt, ook wanneer de aannemer nevens zijn arbeid de stof levert, de overeenkomst slechts als huur. Artikel 1711 C. N. — zegt hij — moge een schijn van waarheid voor de leer door MARCADÉ voorgedragen in zich bevatten, art. 1787 (gelijkluidend met ons art. 1640) heeft artikel 1711 op dit punt veranderd en aangevuld. De strijd tusschen deze beide artikelen wordt door MARCADÉ ontkend.

1e Omdat in art. 1787 wel wordt gezegd, dat men bij het laten maken van werk, de stof al of niet kan leveren, maar

¹⁾ MARCADÉ Liv. III. Tit. VIII pag. 535.

²⁾ DURANTON Liv. III, tit XVII pag. 250.

niet dat in beide gevallen huur wordt aangegaan. 2e Omdat de plaatsing van dit artikel onder den titel van huur niet voldoende kan geacht worden, om daaruit de huur af te leiden.

3e Wjl achter de eerste alinea van art. 1787 vroeger volgden de woorden „dans le premier cas c'est un louage, dans le second c'est une vente,” welke bepaling slechts is wegge laten, omdat ze van zuiver leerstelligen aard was en geenszins het karakter van eene wetgevende beschikking had.

Dit laatste argument schijnt ons gewichtig genoeg om aan te nemen, dat volgens den C. N., bij het maken van werk en levering der stof door den aannemer, de gesloten overeenkomst als koop is te beschouwen. De weglating der slotbepaling van art. 1787 heeft echter de bedoeling van den wetgever minder duidelijk gemaakt. Welke goede redenen men daarvoor ook moge aanvoeren, de voortdurende strijd, die thans nog onder de schrijvers wordt gevoerd, doet ons zien, dat het behoud der slotbepaling van genoemd artikel zeer wenschelijk ware geweest.

Zien wij thans, welke meeningen over art. 1640 door de schrijvers van ons Ned: recht worden voorgestaan en verdedigd.

Mr. A. DE PINTO ¹⁾ beschouwt de aanneming van werk met de levering der stof door den aannemer of werkmán als een gemengd contract. Mr. SCHÜLLER schijnt dezelfde leer te huldigen ²⁾. Ook Prof. DIEPHUIS komt tot dezelfde conclusie, op de volgende gronden:

„Partijen hebben twee handelingen willen verrigten, hare han-

1) Mr. A. DE PINTO, handleiding tot het B. W. 5e druk pag. 622.

2) SCHÜLLER, aantekenen. op B. W. art. 1640.

deling is als zoodanig één. Die handeling is echter van tweeledigen aard, en is alzoo te beschouwen als een aanneming van werk, waaraan tevens een voorwaardelijke koop van de stof is verbonden, voor het geval, dat het werk naar het genoegen van den aanbesteder wordt afgeleverd." Tegen de leer van de genoemde schrijvers, verzet zich Prof. OPZOOMER ¹⁾); z. i. wordt bij aanneming van werk met levering der stof, een enkele maar voorwaardelijke koop gesloten. Deze schrijver redeneert aldus: 1°. Men kan niet aannemen, dat de aanbesteder begint met een ruwe stof te koopen en ze vervolgens ter bewerking overgeeft. De aannemer zou in dat geval zijn stof verkoopen en vervolgens het eigendom van een ander ter bewerking ontvangen.

2°. Vermits de koop dus niet zuiver is, wordt hier een voorwaardelijke koop aangenomen.

3°. De aanbesteder heeft alzoo niet willen koopen een ruwe stof, maar een bewerkte stof, niet meer af te scheiden van den vorm, door de bewerking daaraan gegeven. Is er dus een voorwaardelijke koop, dan is het de koop van de bewerkte stof en er is geen plaats voor een huurovereenkomst. Mr. OPZOOMER licht dit nader toe door het volgende voorbeeld. Ik bestel bij een zilversmid een beker, waartoe hij zelf het zilver leveren zal. Zijn stuk ruw zilver te koopen ligt niet in mijne gedachte. Is mijne handeling eene voorwaardelijke koop, dan is het de koop van den beker, als die gereed en goedgekeurd is, bestaat er geen zilver meer, maar er bestaat een zilveren beker. Is die nu het voorwerp, dat ik voorwaardelijk

¹⁾ Mr. C. W. OPZOOMER B. W., aantekeningen op artikelen die nog verklaring behoeven, 2e deel, pag. 172—176.

gekocht heb, welke ruimte blijft er dan over voor het huren van nijverheid? Aan dien beker wil ik niets meer laten maken, om dien gemaakten beker zelf was het mij te doen, en om niets anders. Is mijn overeenkomst met den zilversmid dus een koopcontract, dan is zij ook dat alleen en kan niet te gelijk als huur en verhuur beschouwd worden. Uit deze ontwikkeling, blijkt ons dus, dat de aanbesteding van werk, waartoe de aannemer zelf de stof moet leveren, geen dubbele natuur bezit, maar een enkelvoudige overeenkomst is, hetzij dus een huur van nijverheid, zoodat de stof als door den arbeid verzwolgen wordt, hetzij de koop van een gewerkte stof, zoodat de arbeid als opgaat in de bewerkte stof, die er door te voorschijn komt.

Volgens Prof. OPZOOMER, geschiedt bij aanneming met levering der stof het laatste, omdat wanneer ik bij een zilversmid een beker bestel, uit zijn eigen zilver te vervaardigen, ik in dat geval niet eenvoudig huurder zal zijn en het zilver door huur tot mijn eigendom maken.

Voor het fransche recht schijnt men te mogen aannemen, dat volgens de bedoeling van den wetgever aanneming van werk met levering de stof als een voorwaardelijke koop moet worden beschouwd. Zal nu, omdat de artikelen van den C. N. bij de zamenstelling van ons wetboek letterlijk of woordelijk zij overgenomen, diezelfde leer ook voor ons recht als de juiste moeten gelden? Voor zoover die artikelen met die van den Code overeenstemmen, is hunne bedoeling duidelijk maar juist die artikelen van den Code met name art. 1787, welke ons deden zien, dat voor het fransche recht aanneming van werk met levering der stof, als enkel koop moet worden beschouwd, zijn in ons wetboek niet overgenomen; daaruit blijkt naar onze meening voldoende, dat die leer bij

ons niet is gehuldigd. Mag men daarom aannemen, dat de wetgever niet heeft willen onderscheiden en bij aanneming van werk, zoowel met, als zonder levering der stof door den aannemer, in beide gevallen daarin een zuivere huur heeft gezien? Geenszins. Wij kunnen niet anders zeggen, dan dat de wetgever niets heeft beslist en men dus de rechtswetenschap en de algemeene beginselen des rechts zal moeten te hulp roepen, om den aard van dit contract te kunnen bepalen. Met Prof. OPZOOMER stemmen wij toe, dat bij aanneming van werk met levering der stof, de handeling een voorwaardelijke koop is, maar zijn gevoelen, dat die koop van zoo overwegend belang is, dat de huur van werk daarin geheel opgaat, deelen wij geenszins.

+ Ja, eene voorwaardelijke koop wordt er tusschen den aannemer en den aanbesteder gesloten, maar afhankelijk van de voorwaarde, dat de huur van werk behoorlijk is vervuld, en de huur hangt weder af van de voorwaarde, dat de bedoelde stof wordt geleverd; beide contracten zijn derhalve onafscheidelijk aan elkander verbonden. Wij verwerpen daarom de meening, dat men uitsluitend aan koop heeft te denken, omdat wanneer het voorwerp gereed is, de bewerkte stof niet meer is aftescheiden van den vorm door de bewerking daaraan gegeven. De huur toch, blijft een werkelijk bestanddeel van de overeenkomst uitmaken; want is het voorwerp niet naar behooren afgemaakt, d. i. het huurcontract niet behoorlijk nagekomen, dan is de eene voorwaarde niet vervuld, en de aanbesteder evenmin tot betaling verplicht, als wanneer niet de bedoelde stof was geleverd, al was dan ook het werk overeenkomstig den aangewezen vorm overigens goed afgewerkt.

Had de aanbesteder met twee personen gehandeld, van welke

de een zich met de levering der stof had belast, de ander op zich had genomen, uit die stof een voorwerp van een bepaalde soort te vervaardigen, dan zou er geen twijfel bestaan, dat de aanbesteder twee overeenkomsten had aangegaan, en wel, met den eerste een koop, met den tweede een huur van werk. Waarom zal men nu aannemen, dat, zoo die twee op zich zelf staande handelingen zich in een persoon vereenigen, de tweede overeenkomst in dat geval geheel door de eerste wordt verslonden? Doch beschouwen wij het door Prof. OPZOOMER geciteerde voorbeeld nader, wij zullen naar aanleiding daarvan gelegenheid hebben, het gegronde van het door ons verdedigde gevoelen nader toetelichten.

X Als ik den zilveren beker *bestel*, dan doe ik dat, omdat ik die door een bepaalden persoon wil laten maken, in wiens arbeid ik vertrouwen stel. Mijne bedoeling, was wel degelijk, om den arbeid van dien persoon te huren, daarom bestel ik dien beker, en koop dien niet bij een ander, bij wien hij misschien op dat zelfde oogenblik reeds gered is. Ik had dus niet alleen het oog op een zilveren beker, maar bizonder op een zilveren beker door een bepaalden persoon, of door de werklieden, in zijne fabrick werkzaam, te maken. Daaruit volgt alzoo, dat, hoewel de koop der stof een onmisbaar vereischte is, de huur zich niettemin bij deze handeling zoozeer onderscheidt, dat, noch de eerste overeenkomst door de tweede, noch de tweede door de eerste, kan worden verdrongen.

Neemt men met DANKWARDT eene onderscheiding aan tusschen loc. cond. operis en entreprise, zoodat men het door Prof. OPZOOMER aangehaalde voorbeeld aanneemt, als eene overeenkomst met den zilversmid om den beker te leveren, zonder dat daarin de verplichting ligt opgesloten, dat die beker door

den zilversmid of zijne werklieden moet worden vervaardigd, dan zouden ook wij daarin een enkele koop kunnen zien. Het is dan slechts *entreprize*, maar, daar *entreprize* niet tot aanneming van werk behoort in den zin der wet, heeft deze redeneering geen kracht. Doch die onderscheiding is door Prof. OPZOOMER niet gemaakt, en het blijkt ook niet, dat zij door den geachten schrijver is bedoeld. Veeleer toont het aangehaalde voorbeeld het tegendeel aan. Schoon eene zoodanige overeenkomst had kunnen worden aangegaan, zal men die evenwel niet mogen aannemen als te bestaan, zoo uit den aard der overeenkomst, of de bedoeling der partijen daarvan niet blijkt.

Ook in art. 1648 ligt een bewijs voor de juistheid van ons gevoelen. Huur van werk, zegt art. 1648, houdt op door den dood van den aannemer. De reden dezer bepaling ligt hierin, dat de huur wordt geacht te zijn aangegaan met het oog op een bepaald persoon, en men, als minder vertrouwen stellende in het werk of de bekwaamheid van de opvolgers van den overledene, niet verplicht zou zijn het werk met hen voortzetten. Deze bepaling is dus voornamelijk gemaakt ten gunste van den aanbesteder; hare kracht zou echter van geringe beteekenis blijken, als men de toepasselijkheid daarvan alleen zou doen afhangen van de omstandigheid, of de aannemer al of niet de stof levert, want beschouwt men het contract in het eerste geval slechts als koop, dan kan er geen sprake zijn van de toepassing van art. 1648. Men mag echter niet veronderstellen, dat de wetgever alleen bij niet levering der stof door den aannemer, het contract door den dood heeft willen doen ophouden, want bij aanneming der stof, moet men evenzeer geacht worden, de overeenkomst met het oog op eenen bepaalden persoon te hebben aangegaan;

m. a. w. een huur van werk te hebben gesloten. En was niet deze de gedachtengang geweest, die den wetgever bij de opstelling van dit artikel had geleid, het zou dan even goed achterwege hebben kunnen blijven, daar toch in de meeste, ja in bijna alle gevallen, de aannemer zoo niet de geheele stof, dan toch een gedeelte daarvan voor het werk levert. Hierin ligt voor ons op nieuw een bewijs, dat aanneming van werk met levering der stof niet alleen koop is, maar tevens huur in zich bevat. Op grond van het boven ontwikkelde mogen wij dus aannemen, dat aanneming van werk met levering der stof, niet is een zuivere huur, noch enkel een voorwaardelijke koop, maar een gemengd contract, zoowel huur als koop omvattende, waarop de artikelen van beide titels naar omstandigheden zullen moeten worden toegepast. Te weinig wordt op het dubbel karakter gelet, dat in de aanneming van werk met de levering door den aannemer, ligt opgesloten, van daar dat men, wanneer men moet erkennen, dat de levering der stof aan de handeling het karakter van koop en verkoop geeft, er zoo gemakkelijk toekomt de huur geheel voorbij te zien. De waarheid hiervan blijkt uit een vonnis van de rechtbank te Londen ¹⁾ dd. 7 April 1868 berustende op de volgende overwegingen.

„O, dat tusschen partijen was overeengekomen, dat door den oorspronkelijken eischer voor rekening van den oorspronkelijken gedaagde zou worden gemaakt een mahoniehouten schrijftafel, waarvan de stof mede door den oorspronkelijken gedaagde zou worden geleverd, volgens eene door partijen goedgekeurde teekening. Dat door den oorspronkelijken eischer, in zijne werkplaats, aan den oorspronkelijken gedaagde is vertoond, een

¹⁾ W 3027.

mahoniehouten schrijftafel en dat de oorspronkelijke gedaagde die tafel heeft afgekeurd, als niet behoorlijk afgewerkt en niet overkomstig het, door partijen vastgesteld, model.

O, dat uit een en ander volgt, dat de overeenkomst, tussehen partijen aangegaan, is geweest die van koop en verkoop van eene schrijftafel, onder voorwaarde, dat deze zou voldoen aan eene daar van gemaakte, en door partijen goedgekeurde, teekening enz.

Hoezeer men alleen aan het denkbeeld van koop en verkoop is blijven hechten, is opnieuw uit de motieven van dit vonnis gebleken. De teekening, waarnaar de schrijftafel zou worden gemaakt, ziet immers juist op de wijze van bewerking, ergo op de huur van werk. Dat de schrijftafel niet overeenkomstig het vastgesteld model is afgewerkt, daaruit volgt, dat de eene voorwaarde, de huur, niet behoorlijk is vervuld, geenszins leidt dit — zooals in het vonnis is geschied — tot de gevolgtrekking, dat tussehen partijen slechts een koop en verkoop was aangegaan. Was de stof, waaruit de schrijftafel was gemaakt, van eene slechte kwaliteit, dan zou men kunnen zeggen, dat de overeenkomst, wat de koop betreft, niet behoorlijk was nagekomen en de verkooper der stof in zijne verplichting was tekort geschoten.

Zeer wenschelijk is het daarom, dat door de wet worde verklaard, tot welke soort van overeenkomst, aanneming van werk met levering der stof is te brengen. In de meeste nieuwe Deutsche wetboeken¹⁾ is dit bij de wet geregeld. Door die wettelijke regeling zal aan den thans heerschenden strijd, die vooral met het oog op de rechtsgevolgen van het hoogste gewicht is, een einde komen.

¹⁾ Oesterr. Gesetz. § 1158 § 1159. Burgerl. Gesetz. für Sachsen § 1244.

§ 2. Bij de opsomming der vereischten voor de tot standkoming van het contract van aanneming worden gewoonlijk genoemd 1^e Toestemming. 2^e Het werk, 3^e Prijs of loon.

Wij zullen die gewone verdeeling volgen, hoewel wij opmerken, dat dit eerstgenoemde vereischte, schoon noodzakelijk, zelfs onontbeerlijk, voor het tot stand komen van dit contract, daaraan volstrekt niet bijzonder eigen is. Toestemming is het eerste vereischte voor de bestaanbaarheid van elke overeenkomst, hetzij men die huur, koop, ruiling of hoe dan ook noeme. De voor deze overeenkomst gevorderde toestemming, kan in geschrift zijn uitgedrukt, zij kan mondeling zijn gegeven, of zelfs uit de bedoeling der partijen zijn afteleiden, b. v. door de opdracht door de eene partij gedaan, en de volvoering daarvan door de andere partij. In elk dezer gevallen blijft de toestand juridiek volkomen dezelfde, en heeft het contract, als zoodanig geen meerdere waarde. Over het vereischte van toestemming wordt in het Romeinsche recht gehandeld in, L. 1. D. 19. 2. *Locatio et conductio, quum naturalis sit et omnium gentium non verbis sed consensu contrahitur*. Evenzoo in L. 2. D. 44. 7. *Consensu fiunt obligationes in emtionibus venditionibus, locationibus conductionibus etc.* en verder in de zelfde lex § 1 *ideo autem istis modis consensu dicimus obligationem contrahi, quae neque verborum, neque scripturae, ulla proprietates desideratur.*

Tot eene geldige toestemming wordt gevorderd, dat zij niet door dwaling is gegeven, ¹⁾ noch door bedrog of geweld is ver-

1) Over de toestemming door dwaling gegeven, wordt in het Romeinsche recht gehandeld in L. 116 ult D. 50. 17., waar als regel is gesteld „non videntur, qui errant consentire

kregen art. 1357 B. W. In al deze gevallen is er eigenlijk geen toestemming, derhalve ook geen overeenkomst. De toestemming moet dus vrij zijn, en tevens handelen over de zaken, die tot het wezen van het contract behooren.

Hieruit leidt POTHIER af, dat, als ik mij denk te belasten met een ander werk of met een werk van eene andere kwaliteit, dan gij mij hebt willen opdragen, of voor een hoogerem prijs, dan gij mij hebt willen geven, of zoo gij hebt gemeend een overeenkomst van mandaat aan te gaan, terwijl ik integendeel mij als verhuurder van werk jegens U meende te verbinden, er in al deze gevallen geen contract is, omdat de toestemming ontbreekt. De laatste door POTHIER gegeven beslissing is naar onze meening aan bedenking onderhevig. Als regel mag zij ongetwijfeld niet gelden. Stellen wij, dat iemand, die van zeker werk zijn gewoon beroep maakt, b. v. een timmerman, met een ander is overeengekomen om voor hem een gebouw te maken, en dat noch uit bedingen, bij het aangaan der overeenkomst gemaakt, blijkt, noch uit omstandigheden kan worden aangetoond, dat partijen niet een huur van werk, maar een overeenkomst van mandaat hebben aan gegaan, dan zal zeker het vermoeden zeer gegrond zijn, dat men den gewonen regel heeft willen volgen. De werkmán zal dan ongetwijfeld loon voor het maken van dat werk mogen vorderen, en de wederpartij zal, zoo zij geen bewijzen kan aanvoeren waaruit blijkt, dat eene andere, dan de bedoelde overeenkomst is gesloten, op het bloot beweren daarvan, de betaling van het loon niet mogen weigeren. Wij bekennen, dat de beslissing welk contract moet geacht worden te zijn aangegaan, in elk geval aan het oordeel van den rechter zal moeten worden overgelaten, en dat noch voor het een,

noch voor het ander gevoelen a priori een algemeene regel is vast te stellen. Stelt men echter zoo als POTHIER den regel algemeen, dan zal men met Westenberg en Schulting er toe kunnen komen om aantenemen, dat het huur contract niet dan uitdrukkelijk, ja niet dan schriftelijk kan worden aangegaan. ¹⁾

Het Oostenrijksche burgerlijk wetboek bepaalt in § 1152, zoodra iemand een arbeid, of een werk bestelt, wordt het beschouwd, dat hij in een overeenkomstig loon heeft toegestemd.

Het tweede vereischte is het bepalen van het werk.

In de eerste plaats moeten partijen een nog te maken werk op het oog hebben; een reeds gemaakt werk, kan geen onderwerp van huur en verhuur uitmaken, de overeenkomst is dan eenvoudig een koop. In de Dig. l. 5 § 1 de Verb: signif: zegt LABEO hierover; Opus locatum conductum non significat Graecorum. *εργον*, id est ex opere facto corpus aliquod, sed *αποτελεσμα*. Voorts mag dit werk noch absoluut onmogelijk zijn, zoodat het in het geheel niet kan gemaakt worden; in dat geval is er geen contract: nam *impossibilium nulla obligatio est*. l. 185 ff. D. 5017) noch mag de overeenkomst worden gesloten over een werk, dat volgens de wet ongeoorloofd is. Is het werk relatief onmogelijk, dat is met betrekking tot den aannemer, dan is het contract geldig en zal de aannemer jegens de aanbesteder gehouden zijn, tot vergoeding van kosten, schaden en interessen, omdat het niet de schuld van den aanbesteder is,

¹⁾ Glück, deel 17 pag. 325 v. zegt: „Is over het loon niets uitdrukkelijk bepaald, maar geldt het een geval waarin de diensten niet voor niet gepraesteerd worden, dan is het loon reeds door het gebruik of de wet bepaald, en is er een stilzwijgend huurecontract voorhanden.”

wanneer de aannemer een werk op zich heeft genomen, dat hij niet kon uitvoeren of hetwelk zijne krachten te boven gaat.

Het derde vereischte is, dat er een prijs of loon zij bepaald.

De aanneming van werk behoort tot die overeenkomsten, welke onder een bezwarenden titel worden aangegaan en alzoo voor beide partijen verplichtingen opleveren. Voor den aannemer bestaat die bij dit contract in het maken van het werk; de contrapraestatie van den aanbesteder bestaat in de betaling van het loon of den prijs van het door den aannemer gemaakte werk. Wordt er geen geld maar iets anders gegeven, dan is het geen huur maar een andere overeenkomst, in welk geval in het Rom. recht was toegelaten de *actio praecriptis verbis*.

CUIAZIUS ¹⁾ meent dat het niet noodig is, dat men geld voor den arbeid geeft, maar deze meening is in strijd met de uitspraak van L. 5 § 2 D. de praeser: verbis, en van L. 2 pr. D. 19 2

Dezelfde meening wordt door TROPLONG in Comm. N°. 814 voorgestaan, waar hij zegt, „Peu importe que le prix consiste en argent ou en denrées etc. Mr. P. DE JONG in zijne dissertatie de loc. cond. operis pag. 16 merkt op, dat volgens 't fransche recht partijen ten gunste van den landbouw konden bepalen, dat zij in plaats van geld een deel van de vruchten of de kudde zouden geven zie Art. 1763 1800 C. c.

Het loon moet zijn vera d. i. het equivalent van den verrichten arbeid, daarom zegt L. 46 D. 19. 2. Si quis conduxit nummo uno, conductio nulla est, quia et hoc donationis instar inducit. Het is daarom niet altijd noodig, dat het arbeidsquantum in gelijke verhouding sta met het te betalen loon, de overeen-

¹⁾ GLECK, deel 17, pag. 328.

komst blijft als huur en verhuur geldig, zoolang de ongelijkheid tusschen het loon en den arbeid niet zoo groot is, dat de handeling het karakter van huur ten eenemale verliest. Van den grond tot vernietiging der overeenkomst wegens benadeeling van meer dan de helft is geen sprake.

Het loon moet bepaald zijn; evenwel niet zoodanig dat partijen altijd vooraf uitdrukkelijk omtrent het loon moeten zijn overeengekomen; het kan ook door de gewoonte of ¹⁾ gebruik zijn bepaald en dan is het contract evenzeer als huur geldig. Glück vordert, dat zoo men de bepaling van het loon aan een derde overlaat, niet alleen een bepaalde persoon zij genoemd, maar dat die persoon het loon ook werkelijk vaststelle. Zijn niet beide vereischten aanwezig, dan is volgens hem het contract nietig. Hij beroept zich daartoe op L. 25 D. 19. 2. *Simerces sit promissa generaliter alieno arbitrio, locatio et conductio contrahi non videtur*, en voor de analogie met den koop op § 1 I. Lib. III tit. XXIV. Voor het Romeinsche recht schijnt de leer, zoo als die door Glück en andere schrijvers wordt verdedigd, als de juiste te moeten worden aangenomen. Hetzelfde geldt ook voor ons recht. De bepaling, waarbij de toekenning van het loon aan de begrooting van een derde is overgelaten, is niet een bijgevoegd beding, maar is te beschouwen als de voorwaarde bij de overeenkomst gemaakt, van welke vervulling men hare geldigheid heeft doen afhangen, en al is hier niet, gelijk bij artikel 1501 voor den koop is geschied, uitdrukkelijk bepaald, dat, zoo die derde later de begrooting niet wil of niet kan doen, er

1) Evenzoo DANKWARDT t. a p pag. 322. Der Lohn braucht nicht ausdrücklich beredet zu sein, wenn das Opus einen üblichen Preis hat.

dan geene overeenkomst van aanneming plaats heeft, daarin ligt geen grond om aan te nemen, dat niet dezelfde reden hier geldt. De wetgever schijnt het geval niet te hebben voorzien, of te hebben verondersteld, dat die voorwaarde, bij koop dikwijls voorkomende, bij huur van werk niet zal worden gebezigd, en daarom geene aanleiding te hebben gevonden die bepaling in dezen titel te herhalen. Het geheele geval wordt daar om thans beheerscht door art. 1289, B. W. en dus zal, zooals bij dit artikel is bepaald, de verbintenis vervallen, naarmate de toekomstige en onzekere gebeurtenis al of niet voorvalt.

Wel kunnen hiertegen praktische bezwaren worden opgeworpen, zoo b. v. dat hier geene herstelling der partijen in den vorigen toestand mogelijk is, en dat de aannemer derhalve altijd in slechter positie zal verkeeren, wanneer hij zijn materialen en zijn arbeid aan het eigendom van een ander heeft aangebracht, en door de weigering, of de onmogelijkheid van dien derde om het loon te bepalen, daarvoor geene betaling krijgt, en meer andere redenen, wier gewicht niet is te miskennen, maar op juridische gronden is deze leer niet te verdedigen. Men zal daarom voorzichtig handelen, bij aanneming van werk deze voorwaarde nooit te maken.

Mr. P. DE JONG zegt in zijne dissertatie de loc. cond operis pag. 18, dat wanneer het werk reeds begonnen is, en die derde dan het loon niet wil of niet kan bepalen, een ander door den rechter moet worden benoemd. Door geene wetsbepaling, die op dit geval toepasselijk is, wordt deze bewering gestaafd, en wij betwijfelen of die wel aan te wijzen is, al is die op grond van billijkheid, zeer aan te bevelen.

Alle werken, waarvan de prijs vooraf tusschen partijen is bepaald, dragen den naam van aangenomen werken; is de prijsopgaaf niet vooraf geschied, dan spreekt men van werk in daghuur verricht. Deze onderscheiding is niet juist. Reeds het woord daghuur, d. i. huur van den arbeid van een dag, duidt aan, dat dit woord van te enge beteekenis is, om daaronder alle werk te verstaan, wat buiten eigenlijke aanneming valt. Als ik b. v. aan een kleedermaker het maken van een kleedingstuk, volgens een bepaald opgegeven model opdraag, en deze overeenkomstig die opdracht dat kleedingstuk voor mij vervaardigt, dan word ik niet geacht met dien persoon een overeenkomst te hebben aangegaan, om hem te zullen betalen, den tijd door hem of zijne werklieden aan het maken van dat kleedingstuk besteed, maar ik word gepraesumeerd te zijn overeengekomen, voor het geheele kleedingstuk te zullen betalen, zooveel als het gebruik vordert en hem billijkerwijze daarvoor toekomt; omdat zulke zaken, met een betrekkelijk gering verschil, ongeveer aan een vasten prijs onderhevig zijn. Maar huur ik de diensten van iemand, b. v. ik neem een werkmán om eenige aangewezen werkzaamheden te doen (om het even of ik de diensten onmiddellijk van den persoon zelven huur, of door tusschenkomst van dengene door wien hij in het werk is gesteld) dan zal ik na afloop van die werkzaamheden, hem moeten vergoeden den tijd, die hij voor mij heeft gearbeid, overeenkomstig het loon, dat, voor personen dat vak uitoefenende, wordt betaald en hem daarenboven moeten vergoeden, de aan dat werk geleverde materialen. In dat geval heeft er een zuiver werken in daghuur plaats gehad. Derhalve buiten het geval van eigenlijke aanneming moeten worden onderscheiden: 1^e die werken waar-

van de prijs door algemeen gebruik is bepaald. 2^e die bij welke men de diensten voor een tijd huurt en waarbij men geacht wordt voor het werk te betalen, naar gelang van den tijd daaraan besteed.

Bij de eigenlijke aanneming wordt de prijs van het werk hetzij in eens voor het geheel, hetzij voor elk deel afzonderlijk vooraf bepaald. Hierbij wordt in den regel vooraf een bestek opgemaakt, waaruit de aannemer den omvang van den arbeid, die van hem gevorderd wordt kan leeren kennen, en waarnaar hij den prijs die hij voor het maken van het werk verlangt kan vaststellen. De praktijk kent van deze aanneming tweeërlei soort, de eene genoemd de onderhandsche aanneming, de andere de openbare. De onderhandsche aanneming heeft plaats, wanneer eenige bepaalde personen, wier werkkring zulks medebrengt, worden uitgenoodigd, eene inschrijving te doen naar een te verrichten werk, volgens hun daarvan gedane aanwijzing en gegeven inlichting, terwijl het werk verder bij bestek breedvoeriger is omschreven. Gewoonlijk zal dan het maken van het werk worden opgedragen aan dengene, die aanbiedt dit voor den minsten prijs te maken, hoewel ook de aanbesteder zich het recht kan reserveeren, het werk aan een ander te gunnen. De openbare aanbesteding ¹⁾ is eene zoo-

¹⁾ Van veel belang is het hierbij te vergelijken een opstel van Jhr. Mr. G. DE BOSCH KEMPER. De publieke aanbestedingen. Themis 2^e XIV. 231. Hierin worden behandeld de rechtsbetrekkingen tusschen den besteder en inschrijver tot op het oogenblik dat het aannemingscontract perfect is geworden. Wij achten het overbodig, na de zoo grondige en uitvoerig gemotiveerde verhandeling van deze wederzijdsche verhoudingen, die thans nader te bespreken

danige, waarbij gegadigden worden opgeroepen, tot het doen van offertes, omtrent het aangaan van een aannemingscontract. Hierbij wordt een ieder toegelaten tot het doen van offertes, mits voldoende aan de vereischten, die bij de meest openbare aanbestedingen, bij de daarbij gevoegde Algemeene Voorwaarden, van den aannemer worden gevorderd. Ook hier behoudt de aanbesteder het recht aan zich, met den prijs, waarvoor de laagste inschrijver aanbiedt het werk te verrichten, al of niet genoeg te nemen.

Om hierover te kunnen oordeelen en om te onderzoeken, of degene, die zich aanbiedt het werk te maken, de vereischte bekwaamheid en soliditeit bezit, moet den aanbesteder tijd en gelegenheid worden gelaten.¹⁾ Het is evenwel zeer te betwijfelen, of het wel wenschelijk is alle inschrijvers zoolang te verbinden, als bij sommige Algem. Voorw.²⁾ van werken is bepaald. De inschrijvers gedurende 30 dagen te verbinden aan de door hen gedane inschrijving, zooals bij die A. V. is bepaald, achten wij bezwarend voor hen, die naar zulke werken mededingen en niet minder belemmerend voor de vrije concurrentie. Want als gedurende den tijd, dat zij nog verbonden zijn, andere aanbestedingen worden gehouden, zullen zij daarnaar niet durven mede-

1) Niet alleen om de door den inschrijver gevraagden som, maar ook om zijn persoon moet het vrije oordeel over zijn aanbod den aanbesteder zijn toegekend. Jhr. MR. G. DE BOSCH KEMPER t. a. p.

2) Zie Algem. Voorwaarden bij de uitvoering van werken, onder beheer van het Departement van Binnenl. Zaken. § 417. Algem. Voorw. voor de uitvoering van werken en levering voor den dienst der Genie. § 10.

3) § 445 A. V. departem. Binnenl. Zaken.

§ 7 A. V. der Genie.

dingen, omdat zij, nog in onzekerheid verkeerende over den uitslag der door hen gedane inschrijving, er bezwaar in zien meerdere werken van grooten omvang te gelijk te ondernemen; daardoor zal het aantal inschrijvers van de inmiddels plaats hebbende aanbesteding kleiner zijn, en hoogere aannemingsprijs daarvan het waarschijnlijkst gevolg zijn. Bij groote werken zal het aantal inschrijvers meestal niet zeer groot zijn, en de noodige inlichtingen, die daarenboven slechts zullen loopen over die personen, die voor de laagste som hebben ingeschreven, daarom binnen veel korter tijd kunnen worden ingewonnen. Verliezen wij daarbij niet uit het oog, dat § 5 der A. V. der werken voor de Genie bepaalt, dat tot de aanneming alleen worden toegelaten, die personen, wier bekwaamheid en genoegzame gegoedheid om het werk te leveren en uittevoeren, of de levering te doen, boven elken redelijken twijfel is verheven, waarvan zij voldoende bewijzen moeten overleggen; welke laatste bepaling het onderzoek, door den aanbesteder instellen, zeer vergemakkelijkt. Nog wijzen wij op de bepalingen in deze beide A. V. voorkomende, waarbij den aanbesteder de bevoegdheid is toegekend, een gegadigde als aannemer te weren, wanneer hij vermeent daartoe genoegzame redenen te hebben, zonder gehoudenheid daarvan de redenen optegeven, waaruit volgt, dat het goed of afkeuren van de inschrijvingen en het al of niet toelaten van iemand als aannemer, geheel is overgelaten aan de willekeur en het goedvinden van den aanbesteder, zoodat dus de lange termijn, voor het onderzoek naar de soliditeit van de inschrijvers bepaald, een noodeloos tijdverlies wordt, dat voor de inschrijvers niet dan ongunstig kan werken.

Men ziet van den anderen kant tegenwoordig veelal, vooral bij particuliere aannemingen, dat het werk aan den laagsten

inschrijver wordt gegund, schoon die inschrijving soms ver beneden de begrooting is. Wenschelijk ware het, dat, behalve op den prijs, ook meer op den persoon, die aanbiedt het werk te maken, worde gelet. Men zou zich dan zeker vele onaangename gevolgen kunnen besparen!

Wij kunnen van dit onderwerp niet afstappen zonder nog op een ander bezwaar te hebben gewezen, dat naar onze meening § 8 & § 9 van de A. V. der Genie oplevert. In deze paragrafen wordt den laagsten inschrijver de verplichting op gelegd, uiterlijk binnen drie dagen na de aanbesteding, de te zegelen bestekken en daarbij behoorende teekeningen en kaarten te onderteekenen, en dadelijk na onderteekening hiervan de kosten der aanbesteding, volgens het gezamenlijk bedrag in het bestek vermeld, te betalen. De laagste inschrijver, nog onzeker of hij wel als aannemer zal worden toegelaten, moet zich dus de betaling van onkosten getroosten, die soms vrij hoog kunnen zijn, en zulks alleen omdat het toeval hem laagsten inschrijver deed zijn; hij verliest daardoor, zoo zijne inschrijving niet wordt goed gokeurd, misschien een maand het gebruik van dit geld, zoodat die inschrijving hem ten slotte niets dan schade berokkent. De A. V. van werken onder beheer van het Departement van binneul. zaken laten over de bedoeling der woorden op dit punt veel twijfel over, door de bepaling „de kosten van zegels, leges en registratieregten enz: komen ten laste van den aannemer”. Uit de beziging van dit laatste woord, schijnt alzoo te mogen worden afgeleid, dat de inschrijving reeds is goed gokeurd, anders kan er natuurlijk nog geen sprake zijn van een aannemer. ¹⁾ De onmiddelijk daarop volgende be-

¹⁾ Terecht zegt daarom Jhr. MR. G. DE BOSCH KEMPER t. a. p. De laagste inschrijver wordt eerst aannemer, wanneer de besteder de inschrijving goedkeurt.

paling luidende: „en worden door hem na de aanbesteding op daartoe bekomene uitnoodiging onmiddelijk voldaan”, doet ons de vraag stellen, of daarbij niet dezelfde bedoeling als bij de A. V. der Genie ten grondslag ligt. Aan duidelijkheid laat deze bepaling ongetwijfeld veel te wenschen over.

Beter ware het, zoo de bepaling over de betaling dezer kosten door den aannemer geheel achter wege ware gelaten. Wij zien daarin niets anders dan eene betaling, eerst door den aannemer aan het rijk gedaan, en later eene terugbetaling dierzelfde kosten door het rijk aan den aannemer, daar bijna als zeker mag worden aangenomen, dat bij de begrooting van het werk, door den aannemer daarouder ook die kosten zijn berekend.

HOOFDSTUK II.

VERPLICHTINGEN VAN DEN AANNEMER.

De aannemer van werken neemt bij het sluiten der overeenkomst vele verplichtingen op zich, die allen als gevolgen van de verbintenis zijn te beschouwen. Deze verplichtingen betreffende o. a. 1^e de wijze waarop het werk moet worden gemaakt, en de zorg voor het gebruik van goede bouwstoffen, waaruit het werk zal worden vervaardigd; 2^e de tijdige oplevering van het werk en de schadeloostelling voor te late oplevering; 3^e die, welke voortvloeiën uit de bepalingen van de artikelen 1641, 1642, 1643, 1644 en 1645; 4^e de verantwoordelijkheid voor zijne werklieden enz., zullen in dit hoofdstuk het onderwerp onzer beschouwing uitmaken.

§ 1. De aannemer, die een werk op zich neemt, moet dit volbrengen volgens de overeenkomst, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk, tusschen partijen aangegaan. In elk geval is het evenwel eene stilzwijgende voorwaarde, dat de aannemer tot het maken van goed en deugdelijk werk is gehouden. Hij is als zaakkundige en overeenkomstig de kennis, die hij zich toeschrijft, of die men in hem mag vorderen, verplicht te zorgen, dat het werk geene gebreken aankleven, die het voor het gebruik, waartoe het bestemd is, ongeschikt maken. Spondet enim peritiam artis.

Eene aanneming van werk met levering der stof, brengt voor den aannemer de dubbele verplichting voort, dat èn de stof van goede kwaliteit moet zijn, èn de arbeid naar eisch verricht moet worden, opdat het geheel, een goed en deugdelijk

werk oplevere. Zelfs al zijn de bouwstoffen naar soort en hoedanigheid omschreven, maar blijkt later hare ondeugdelijkheid, voor het werk waartoe zij bestemd zijn, dan moet de aannemer andere materialen, voor dat werk voldoende, leveren; want in dat geval zal men moeten aannemen, of dat de aanbesteder is misleid, of dat de onkunde van den aannemer hiervan de schuld is, en in geen dezer gevallen mag de aanbesteder daarvan de schade dragen. Is omtrent de soort der materialen niets bepaald, dan zal de aannemer niet de slechtste mogen leveren, hij behoeft ook niet de beste te gebruiken; de materialen zullen steeds geschikt moeten zijn voor het gegeven werk, en zooveel mogelijk in overeenstemming met den prijs, die voor het werk is bedongen. Nooit zal de aannemer, zelfs al heeft hij met tegenspoed onder het werk te kampen, of wanneer hij bespeurt dat hij het werk te laag heeft begroot, het recht hebben materialen van minder kwaliteit te leveren, dan bij de aanneming is bepaald; aangezien de eenmaal tusschen partijen gesloten overeenkomst voor hen wet is geworden.

Zal echter, wanneer de door den aanbesteder geleverde materialen van slechte kwaliteit zijn, en het werk daaruit vervaardigd, niet aan de eischen van goed en deugdelijk werk beantwoordt, de aannemer daarvoor kunnen worden aansprakelijk gesteld? Of zal de aanbesteder hem de betaling van het loon voor zijnen arbeid mogen weigeren? Deze vragen mogen noch onvoorwaardelijk bevestigd, noch in 't algemeen ontkennend beantwoord worden. Hierbij moet worden onderscheiden, of de aannemer den aanbesteder al of niet tegen het gebruik van deze materialen heeft gewaarschuwd. Is geene waarschuwing tegen het gebruik van die materialen door den aannemer voorafgegaan, dan is de slechte toestand van het werk aan hem te wijten, want men

kan van den aanbestedder, als ondeskundige niet verlangen, dat hij weet welke materialen voor een bepaald werk moeten worden gebruikt. Heeft echter de aannemer den aanbestedder vooraf ge-
 waarschuwd, maar is hem desnietteenstaande, door den aanbestedder uitdrukkelijk gelast, de aangewezen materialen voor het werk te gebruiken, dan is ongetwijfeld den aanbestedder alle recht benomen, om den aannemer het loon voor zijn' arbeid te weigeren, of hem voor het slechte werk, uit die bouwstoffen vervaardigd, aansprakelijk te stellen. Immers de aanbestedder kan niet opkomen tegen hetgeen hij zelf heeft gelast, zoo hij daarenboven nog voor de nadeelige gevolgen, die daarvan te verwachten waren, door den aannemer is gewaarschuwd. *Nemo potest mutare consilium suum in alterius injuriam* zegt de Rom. rechtsregel, welke regel, zoo ergens, zeker op dit geval toepasselijk is. Wij mogen ons hier beroepen op hetgeen door Prof. DIEPHUIS bij de bespreking van dit punt wordt gezegd. Kent (zegt de schrijver) de werkman het gebrek, of moest hij het kennen door de bekwaamheid, die hij zich als werkman toeschrijft, en maakte hij den daarmêe onbekenden besteller van het werk niet opmerkzaam, dan heeft hij geen aanspraak op loon. Kent de besteller het gebrek of heeft hij, daarop opmerkzaam gemaakt, toch de bewerking verlangd, dan is hij zelf aansprakelijk.

De aansprakelijkheid van den aannemer voor dit geval, afhankelijk van het voorafgaan eener waarschuwing is reeds in verscheidene wetgevingen tot wet verheven. ¹⁾

Ten onrechte wordt door den schrijver van het artikel over de

¹⁾ Landr. für die Preussischen Staaten. § 957 deel I tit XI.
 Allgem. Bürgerl. Gesetz. für das Kaiserth. Oesterreich § 1157.
 Allgem. Bürgerl. Gesetz. für das Königr. Sachsen § 1248.

verantwoordelijkheid en de regtsaanspraken van bouwmeesters en aannemers of werkbazen ¹⁾, beweerd, dat eerst na het ontvangen van een schriftelijk bewijs, waaruit die ontheffing blijkt, de aannemer van zijne verantwoordelijkheid is ontslagen; daar geschrift bij aanneming nergens als vereischte is gesteld, en dus ook alle bedingen, die daarbij worden gesloten, evenzeer mondeling kunnen worden aangegaan, te meer daar de aannemer later het bewijs zal moeten leveren, dat hij op uitdrukkelijk bevel van den aanbesteder, en na aan hem vooraf gedane waarschuwing het werk uit die stoffen heeft vervaardigd. Sommige schrijvers ²⁾ zijn van gevoelen, dat niettegenstaande de waarschuwing, de aannemer toch aansprakelijk blijft, omdat hij het maken van werk uit die stof had moeten weigeren. Wij meenen echter door de gemaakte onderscheiding het onhoudbare van eene zoo ver strekkende aansprakelijkheid te hebben aangetoond en kunnen ons daarom ook niet vereenigen met een vonnis der Rechtb. van Maastricht van 18 Febr. 1858 ³⁾ waar onder de motieven wordt gezegd.

O, dat de aannemer van werk moet instaan voor al het geen, hetzij door hem zelven, hetzij door zijne werklieden, niet overeenkomstig de regelen der kunst, die hij in zijn vak moet kennen, is vervaardigd.

O, dat een aannemer van werk, ook dan wanneer de materialen door hem niet worden geleverd, en eenige werkzaamheden door hem niet worden verricht, verantwoordelijk is voor de deugdelijkheid van het door hem te verrichten werk; dat het

1) Bouwkundige bijdragen uitgegeven door de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst. Febr. 1851, bl. 327.

2) MARCADÉ Liv. III. Explication du C. N. pag. 538.

3) W 2013.

zijne plicht is te weigeren gebrekkige materialen te gebruiken of de bestaande gebreken te verhelpen.

In dit vonnis is de vraag of de waarschuwing is voorafgegaan geheel uit het oog verloren, en dus volgens het gevoelen van de meeste schrijvers de aansprakelijkheid van den aannemer te algemeen gesteld.

§ 2 Het werk moet worden verricht binnen den bepaalden tijd ¹⁾, of binnen den tijd voor een gegeven werk vereischt ²⁾. De aannemer zal daarom terstond nadat het werk aan hem is besteld, daarmede een aanvang maken en het zelve onafgebroken en met den noodigen spoed voortzetten ³⁾. De aanbesteder zal hem echter niet als nalatig in het volbrengen van zijne verplichting, in gebreke kunnen stellen, vóór het zeker is, dat het werk niet op den bepaalden tijd kan voltooid zijn, of de termijn van geheele of gedeeltelijk oplevering is verschenen. Blijft de aannemer ook na de ingebreke stelling nalatig om het werk te voltooiën, dan kan de aanbesteder van den rechter machtiging vragen, om het werk voor rekening van den aannemer te laten afmaken, krachtens het hem bij art. 1277 B. W., daartoe verleende recht, en omdat hij den onwilligen aannemer niet kan noodzaken, het werk zelf te voltooiën; nam nemo praecise cogi potest ad factum. De aanbesteder kan dan tot eene nieuwe aanbesteding overgaan en is niet gebonden aan de aannemingsom waarvoor de nalatige aannemer het

1) Allgem. Landrecht für die Preussischen Staaten deel I Band I § 933.

2) DANKWARDT die loc. Cond. operis in Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen Römischen und Privatrechts Uitgave. Dr. R. v. IHERING en Dr. J. UNGER. Band XIII. Heft I. pag. 326.

3) Allgem. Landr. für die Preussischen Staaten § 934 ibid.

werk had aangenomen. Alle meerdere kosten door de tweede aanbesteding teweeggebracht, de hoogere aannemingsprijs en alle schade den aanbesteder veroorzaakt, door niet voldoening van den aannemer aan zijne verplichting, moeten door hem worden vergoed; zij zijn de getaxeerde vergoeding der kosten, schaden en interessen waartoe hij door art. 1275 B. W. wordt verplicht.

Doch vóór de aanbesteder hiertoe kan overgaan, moet daaraan in den regel de ingebreke stelling ¹⁾ zijn voorafgegaan.

1^e Omdat art. 1279 B. W. bepaalt, dat de vergoeding van kosten, schaden en interessen, voortspruitende uit het niet nakomen eener verbintenis, eerst dan verschuldigd is, wanneer de schuldenaar na in gebreke te zijn gesteld, nalatig blijft om die verbintenis te vervullen.

2^e Omdat de ingebreke stelling dikwijls als bewijs zal moeten gelden, hoe groot de som is, welke als poena door den aannemer zal worden betaald; b. v. in die gevallen waar wel het werk door den aannemer wordt voltooid, maar de geheele oplevering niet op den bepaalden tijd is geschied. Is de ingebreke stelling niet terstond, na het verloop van de opleveringstermijn, gedaan, dan is het recht tot vordering der boete, door den aannemer te betalen, daardoor niet verloren gegaan, maar het neemt dan eerst een aanvang van af den dag, dat de ingebreke stelling heeft plaats gehad. Indien echter het werk van dien aard is, dat het enkel verloop van den bepaalden tijd, den

¹⁾ Aan de verplichting tot ingebrekestelling van den aannemer, is bij § 464 A. V. Departem. binnenl. Zaken en § 14 A. V der Genie gederogerd, waar wordt gezegd: De aannemer is in gebreke, zonder dat dit uit eene akte behoeft te blijken.

aannemer in gebreke doet zijn, zal geene afzonderlijke ingebreke stelling worden vereischt. Art. 1274 B. W ¹⁾). Het bewijs zal dan uit de omstandigheden moeten worden afgeleid.

Als grondslag voor de berekening der vergoeding van kosten, schade en interessen, heeft de ingebreke stelling eene tweeledige strekking.

1^e Kan de schadevergoeding bestaan in het herstel van de werkelijk geleden verliezen en nadeelen, den aanbesteder door het verzuim van den aannemer berokkend; de hoegrootheid daarvan zal dan van de feitelijke omstandigheden afhangen en deze door de ingebreke stelling moeten blijken.

2^e De vergoeding, waartoe de aannemer bij niet tijdige oplevering van het werk is gehouden, kan vooraf zijn vastgesteld door de bepaling, dat door hem eene boete van zeker bedrag zal worden betaald, gerekend over den tijd, dat de oplevering te laat geschiedt. In dat geval vervangt die boete de gewone schadevergoeding, en ook dan zal de ingebreke stelling aanwijzen het aantal dagen, waarover de boete moet worden berekend. Om evenwel met recht de aanspraak op die boete te doen gelden, wordt gevorderd, dat de aanbesteder daarbij gelijktijdig aanbod zal doen, om den aannemer te betalen, wat dezen voor het gewerkte competeert. Aldus werd beslist bij een vonnis der Rechtbank te Rotterdam 23 Mei 1860 ²⁾), berustende o. a. op de volgende overwegingen:

O, dat die voorwaarde niet kan beschouwd worden als uitsluitend in het belang des eischers te zijn bedongen.

O, dat eene vordering tot betaling van boeten, zonder aanbod

1) Een zoodanig geval is aanwezig, wanneer na verloop van den bepaalden tijd, het werk den aanbesteder van geen nut meer kan zijn. Pothier deel II p. 381. partie VII Chap. II Section II.

2) N. R. B. XI. 296.

van betaling, eerst dan te pas zou kunnen komen, wanneer was uitgemaakt, dat het bedrag der boeten de aannemingssom overtrof, of wel, dat de aannemer het werk geheel gestaakt had.

De tijdsbepaling zal door den aanbesteder niet meer kunnen worden ingeroepen, wanneer gedurende de bearbeiding hem door den aanbesteder bijwerken zijn opgedragen, welke aan het werk eene zoodanige uitbreiding hebben gegeven, dat het geheele werk nu onmogelijk op den oorspronkelijk bepaalden tijd kan gereed zijn, tenzij dat meerdere werk als op zich zelf staande en geheel afgescheiden van het eerste werk moet worden beschouwd.

In den titel van aanneming wordt deze geheele materie niet behandeld, zoodat wij de bepalingen hierover aan den algemeenen leer der overeenkomsten moeten ontleenen. In het Pruisische Landrecht ¹⁾, en evenzoo in het Burg. Wetb. van het Keizerrijk Oostenrijk ²⁾ is den aanbesteder het recht verleend, om wanneer de aannemer niet op den bepaalden tijd het bestelde werk volbringt, de aanneme daarvan na verloop van dien tijd te weigeren. Ook volgens ons B. W. kan de aannemer zich van een recht bedienen, dat met de bepalingen der genoemde wetgevingen eenige overeenkomst heeft. Het onderscheid tusschen de bepalingen der nieuwere Deutsche wetgevingen en die van ons Burgerl. recht ligt voornamelijk in den vorm. Terwijl in de beide gemelde Deutsche wetgevingen den aanbesteder na verloop van den tijd voor de oplevering bepaald, de aanneme eenvoudig mag weigeren, moet volgens ons recht altijd de ontbinding der overeenkomst in rechten gevraagd worden. Art. 1302 B. W.

¹⁾ § 938 band 1 tit XI.

²⁾ § 1154.

Hoe zal de boete moeten worden berekend, wanneer het werk niet op den bij bestek of overeenkomst bepaalden tijd gereed is? Vallen onder die berekening der boete ook de Zon- en feestdagen?

Een bevestigend antwoord hierop is gegeven door de rechtbank van Breda bij een vonnis 13 Juli 1852 ¹⁾

Aan dit rechtscollege was de vraag ter beslissing voorgelegd, of wanneer eene boete is gesteld voor iederen dag, dat het werk te laat zou worden opgeleverd, daaronder de Zon- en feestdagen zullen moeten worden medegerekend. De overwegingen, waarop dit vonnis berust, zijn deze :

Dat art. 11 van het bestek van het betreffende werk bepaalt, dat voor iederen dag, dat de weg ²⁾ te laat zou worden opgeleverd, de aannemer eene boete zou ondergaan; dat dit artikel algemeen is, noch Zon- en feestdagen uitzondert, noch bepaalt, dat de wegens weêrgesteldheid onwerkbare dagen aan die algemeene bepalingen niet zouden zijn onderworpen.

Eene vraag, schijnbaar van gelijke beteekenis werd aan de beslissing van den Hoogen Raad onderworpen. In plaats van de uitdrukking „voor iederen dag, dat het werk te laat zal worden opgeleverd, zal de aannemer een zekere boete betalen,” was bij het bestek van een werk bepaald. „voor elken dag nawerkens zal de aannemer eene zekere boete moeten betalen.” Ook in dit geval, meende men, daaronder de Zon- en feestdagen te mogen mederekenen. De Hooge Raad besliste echter bij arrest van 18 April 1841 ³⁾ in anderen zin. Wij zullen de motieven van dit arrest, schoon zij eenigszins breedvoerig zijn, hier

¹⁾ W. 1359.

²⁾ het betrof hier de oplevering van een straatweg.

³⁾ W. 1251.

laten volgen, omdat het van belang is, het onderscheid der motieven dezer beide rechterlijke beslissingen te kennen.

O, dat als eene boete is gesteld op elken dag nawerrens, bij de berekening van die dagen, de Zon- en feestdagen, die daaronder zijn gevallen, niet mogen worden medegerekend; te meer als uitdrukkelijk is bepaald, dat op Zon- en feestdagen niet mag gearbeid worden dan bij noodzakelijkheid, terwijl dit, zoo daaromtrent nog twijfel bestaat, moet worden uitgelegd ten voordeele van den boetschuldige, daar bedingen van poenalen aard nimmer door uitlegging mogen worden geextendeerd.

O, dat hoezeer het waar moge zijn, dat het hier berekening van tijd geldt, en de Zon- en feestdagen daaronder in het algemeen moeten worden medegerekend, in het onderhavige geval echter de interpretatie, door de algemeene rekenkamer aan art. 25 van het bestek gegeven, is onaannemelijk.

O, toch dat bij dat artikel wordt gezegd, dat het geheele werk van ieder perceel zal moeten voltooid zijn op enz., op verbeurte eener boete van f 50 voor iederen dag nawerrens, terwijl deze bewoordingen nog worden toegelicht door art. 6 van de voorwaarden der aanneming, alwaar men leest: „op verbeurte eener korting van f 50 voor elken dag, dat enz. zal gewerkt worden”; welke uitdrukkingen niet schijnen te gedoogen, dat ten deze de Zon- en feestdagen zouden mogen worden medegerekend.

O, dat dit gevoelen nog meer aannemelijk wordt, bij de overweging van § 13 der A. V. waaruit blijkt, dat op Zon- en feestdagen niet gearbeid mag worden dan bij noodzakelijkheid, en dan, nadat de directie in zoodanig geval, daartoe het noodig verlof zal hebben gegeven, zullende de aannemer bij overtreding vervallen in eene boete van f 50 telken reize, en dat de landswetten allen openbaren arbeid op Zondag verbieden.

O, dat zoo omtrent de bewoordingen der aannemingscontracten en over de bedoeling der gecontracteerd hebbende partijen, ten dezen opzichte nog eenigen twijfel mogt kunnen bestaan, deze dan ten voordeele van den eischer zou moeten worden uitgelegd, daar bedingen van poenalen aard nimmer door uitlegging mogen worden geextendeerd.

O, dat uit een en ander alzoo voortvloeit, dat geen boete voor de bedoelde Zondagen kan verschuldigd zijn.

Beide systemen komen ons juist voor. Het komt er op aan welke uitdrukking is gebezigd. De onderscheiding tusschen de uitdrukking van het vonnis der rechtbank en het Arrest H. R. moet daarom wel in het oog worden gehouden. Bij de opstelling van de A. V. en het bestek van een werk, wordt dit dikwijls veronachtzaamd, en wordt meestal de vermelde uitdrukking in het aangehaalde vonnis der rechtbank voorkomende gebezigd, hoewel dikwijls de minder strenge uitdrukking van het arrest van den H. R. is bedoeld. Daarover wordt dan herhaalde malen, wanneer het werk niet op tijd gereed is, tusschen partijen strijd gevoerd, en elk zoekt dan, een voor haar meest gunstige uitlegging daaraan te geven. De eerstgemelde uitdrukking zal verkieslijk zijn, wanneer de boete tevens strekt tot vergoeding der schade, die de aanbesteder door te late oplevering van het werk zal lijden, want die schade moet dan worden berekend over den geheelen tijd, dus ook voor de Zon- en feestdagen, dat de oplevering te laat geschiedt. Waar echter de boete alleen is gesteld tot meerdere waarborg voor den aanbesteder, tot de stipte nakoming der door den aannemer aangegane verbintenis, tot zekerheid voor de tijdige oplevering, en om den aannemer aantesporen tot geregelde voortzetting en tijdige voltooiing, zonder dat de aanbesteder kan geacht worden,

ook bij niet voltooiing op den bepaalden termijn, daardoor schade te lijden, — en die gevallen zijn er velen, — of bij zoodanige werken van grooten omvang, waarbij de aannemer met veel tegenspoed kan te kampen hebben, of de tijd van oplevering niet dan bij benadering vooraf is vaststellen, dan zal het wenschelijk zijn, dat men zich van de uitdrukking in het arrest v. d. H. R. vermeld, bedient. Misschien ware het nog correcter zoo men in plaats van de uitdrukking „elken dag naverkens” daarvoor stelde „voor elken dag, dat na de opleveringstermijn, aan de geheele voltooiing zal moeten worden gearbeid”.

Afkeuring verdient de bepaling van § 449, in verband met § 459 der A. V. van werken onder beheer van het departement van binnenl. zaken, waar de boete niet alleen is gesteld op alle dagen en uitdrukkelijk is bepaald, dat de Zon- en feestdagen daaronder zullen worden medegerekend, maar daarenboven in § 472 dezer A. V. wordt bepaald, dat zonder schriftelijke toestemming van de Directie op Zon- en feestdagen niet mag worden gewerkt, op korting van f 50 telken reize, wanneer daartegen door den aannemer wordt gehandeld. In de A. V. van de werken der Genie is deze bepaling wel niet met ronde woorden opgenomen, de bedoeling schijnt evenwel ook daar dezelfde te zijn. Men legt alzoo volgens de bepalingen van deze beide A. V., den aannemer de verplichting op, ook over de Zon- en feestdagen boete te betalen, maar verbiedt hem op boete op Zon- en feestdagen te laten arbeiden.

§ 3. De verplichtingen van den aannemer in aard en gevolgen zeer verschillend, zijn afhankelijk van de voorwaarde, of de aannemer nevens zijnen arbeid ook de stof moet leveren. Deze materie is behandeld in de art 1641 1642 en 1643. Tot de behandeling daarvan zullen wij thans overgaan.

Vergaat het werk voor de levering, dan komt in geval de werkmán de stof moet leveren, het verlies voor zijne rekening. Dit is de regel in art. 1641 voor dit geval gesteld, de uitzondering op dezen regel is vervat in de slotwoorden van dit artikl. „'len ware hij die het werk besteld heeft nalatig zij geweest om hetzelfde te ontvangen.” Tot de levering dus is het werk geheel voor risico van den aannemer, dit staat in verband met het eigendomsrecht, overeenkomstig den regel *res perit domino*; tot aan de levering ¹⁾ blijft de werkmán eigenaar der stof, alle rampen en verliezen die haar tot op dat oogenblik treffen, komen dus ten zijnen laste. Beschouwt men aanneming van werk met levering der stof door den aannemer, als enkel koop, dan zal men om niet in strijd te raken met art. 1496 B. W. ons art. 1641 als eene uitzondering op dit artikel moeten aannemen. De dwaling waarin men daardoor vervalt, ligt voor de hand, als men bedenkt, dat bij art. 1496 B. W. sprake is van eene bepaalde zaak, terwijl in het geval van art. 1641 geen sprake kan zijn van eene bepaalde zaak, voor dat de werkmán door zijn arbeid, de stof tot werk heeft gemaakt.

Dezelfde regel van art. 1641 treffen wij aan het Pruisische Landrecht ²⁾. In het algemeene Oostenrijksche burgerlijk wetboek ³⁾ is de aansprakelijkheid van den werkmán, voor vergaan van het werk of de stof vóór de levering, beperkt tot het bloot toeval. In het geschrift *the law of contracts* ⁴⁾ wordt gezegd, dat in het engelsche recht de duur der risico voor den

1) Zie wat omtrent levering door ons is opgemerkt op blz. 71 v.

2) Deel 1. tit XI § 959.

3) § 1157.

4) rudimentari treatise on the law of contracts for works and services bij D. GIBBONS bl. 65. No. 32.

werkman van de wijze van betaling afhankelijk is; dit wordt uitgedrukt in de volgende woorden: „If bij the contract the work is to be finished before payment, the risk of all accidents, which prevent the completion of the work, is upon the workman. In het Romeinsche recht, zijn op den regel van art. 1641 B. W. enkele uitzonderingen toegelaten ¹⁾, in welke gevallen het vergaan van het werk ook vóór de levering voor rekening van den aanbesteder komt.

De regel van art. 1641 ondergaat eene voor den aannemer gunstige wijziging, in geval de werkman alleen zijnen arbeid of zijne nijverheid moet leveren, want in dat geval is hij bij vergaan van het werk slechts voor zijne schuld aansprakelijk art. 1642 ²⁾).

De vele onderscheidingen in *dolus*, *lata culpa* enz. in het Rom. recht, met eene nauwgezetheid den Romeinsche juristen eigen, zoo juist in het oog gehouden, zijn in ons recht niet bekend. Vandaar wederom verschil van meening, over de vraag wat hier onder schuld is te verstaan, waar de grens daarvoor moet gesteld worden.

Wij beschouwen die volgender wijze.

Door de overgave der stof aan den werkman, is tusschen partijen eenigszins eene handeling van bewaargeving verricht. De beschikking en de zorg die de aanbesteder over en in zijne eigene zaken aanwendt is hem met betrekking dezer stof, totdat de bewerking is volbracht, ontnomen, hij heeft die feitelijk overgedragen op den werkman, verzuimt deze nu daarvoor

¹⁾ Lex 36 D. 19. 2. Lex 59 D. 19. 2. Lex ultima D. h. t.

²⁾ Zie over de beteekenis van schuld in dit geval Mr. G. DIEPHEUS, Boek III, Titel VIII, Afd. VI op art. 1642.

die zorg aan te wenden, dan is, zoo het werk dientengevolge vergaat, het verlies daarvan voor zijne rekening, want alle gemis van die zorg moet als zijn schuld worden aangemerkt; derhalve de grens van de hier bedoelde schuld ligt volgens onze meening in art. 1743 opgesloten. 1) Is het werk onder een dezer omstandigheden vergaan, dan zal niet de aanbesteder de schuld van den aannemer moeten bewijzen maar de aannemer het bewijs van zijn onschuld moeten leveren 2) art. 1480 alin: 3. B. W. Niet alleen de persoonlijke schuld van den werkmán doet het vergaan van het werk voor zijne rekening komen, maar ook het vergaan veroorzaakt door den schuld van de werklieden, door hem in dienst gesteld, en in het algemeen van al die personen voor wier daden hij verantwoordelijk is art. 1649 en art. 1403; echter met dien verstande dat de verantwoordelijkheid van den werkmán ophoudt, als hij bewijst dat hij de daad voor welke hij aansprakelijk zou zijn, niet heeft kunnen beletten 3).

De redenen door Mr. G. DIEPHUIS 4), om het tegendeel hiervan te beweren, aangevoerd, schijnen ons niet afdoende toe; want hoewel in art. 1649 de slotbepaling van art. 1403 niet is herhaald, dezelfde redenen gelden niettemin ook hier en er is geen gronde reden aan te voeren, waarom men zou mogen zeggen, dat het hier geldt eene uitzondering op den in art. 1403 gestelden regel. Ook het daar gebezigde woord „werkmeeesters” doet ons duidelijk zien, dat daaronder ook

1) De bewaarnemer moet omtrent de bewaring der aan hem toevertrouwde zaak dezelfde zorg aanwenden, welke hij omtrent de bewaring zijner eigene zaken aanwendt. art. 1743 B. W.

2) ditzelfde gevoelen is verdedigd door Mr. P. DE JONG diss de loc. operis pag. 43.

3) Schüller, aanteeck. op art. 1649.

4) Mr. G. DIEPHUIS b. III, Tit. VIII, Afd. VI op art. 1642.

aannemers, werkbazen of hoe men ze ook noeme zijn begrepen.

Art 1643 bepaalt, dat de werkmán wanneer hij alleen zijnen arbeid of zijne nijverheid moet leveren art (1642), en het werk buiten eenig plichtverzuim (hier weder in den zin van schuld te verstaan) zijnerzijds is verloren gegaan, voor dat de levering is geschied, en zonder dat hij die het werk besteld heeft nalatig is geweest om het zelve opte nemen en goed te keuren, geen aanspraak heeft op het loon, ten ware de zaak door een gebrek in de stof zelve ware verloren gegaan. Voor het geval, dat de werkmán ook de stof levert (behandeld in art 1641) is wel gezegd, dat het verlies voor zijne rekening komt maar over het loon wordt daar niet gesproken. Zou men nu mogen aannemen, dat de werkmán in dat geval wel aanspraak op het loon zal hebben? Het antwoord op die vraag moet ontkennend luiden. De oorzaak waarom den werkmán in art 1643, naar aanleiding van art 1642, recht op loon wordt gegeven, bestaat niet voor artikel 1641, omdat hij als eigenaar der stof, zich niet op een gebrek daarin kan beroepen. Andere redenen, om hem wel loon voor zijn arbeid toe te kennen, zijn voor dat geval niet aan te voeren. Hij heeft gearbeid aan zijn eigen zaak, zoolang door de levering, de eigendoms overdracht niet heeft plaats gehad, kan hij dus ook geen aanspraak op loon maken.

De regels in de art 1641, 1642 en 1643 gesteld, gelden dus voor alle werken hetzij de prijs vooraf is bepaald of niet. „Wordt echter een werk bij het stuk of de maat bearbeid, dan kan hetzelve bij gedeelten worden opgenomen, die opneming wordt dan geacht geschied te zijn voor al de betaalde gedeelten, wanneer de aanbesteder den werkmán telkens betaalt naar evenredigheid van hetgeen afgewerkt is” art 1644. Men heeft

door deze bepaling den werkman willen te hulp komen, en door een gedeeltelijke opneming van het werk, den langen duur der risico, waaraan hij is bloot gesteld, willen verkorten. Hoe loffelijk dit denkbeeld was, de praktijk heeft echter geleerd, dat de uitvoering daarvan zeer moeielijk was, omdat een juiste onderscheiding van het afgewerkte en nog in bewerking zijnde deel in vele gevallen niet is te maken. Van daar, dat bij de meeste A. V. van aanbestedingen van eenig belang, aan het in art 1644 bepaalde wordt gederogerd, door de verklaring dat, „van den dag der goedkeuring van de aanbesteding tot dien der oplevering aan het einde van den onderhoudstermijn het werk geheel is voor risico van den aannemer.”

Wel zijn afzonderlijke gedeeltelijke opleveringstermijnen vastgesteld, en de betalingen naar de opleveringstermijnen geregeld, ja zelfs moet aan elke gedeeltelijke betaling een behoorlijke opneming en goedkeuring van het naar evenredigheid verwerkte voorafgaan, maar noch de opname en goedkeuring, noch de daarop gevolgde gedeeltelijke betaling, ontslaan den aannemer in eenig deel van zijn risico, op grond van de zoo even genoemde bepaling. De A. V. van het Departem. van binnenl. zaken en die van de werken der Genie, die bij vele partikuliere aanbestedingen tot model worden genomen, laten op dezen regel slechts één uitzondering toe. Bij de eerste dezer A. V. ¹⁾ lezen wij: „Wanneer door dijkvallen, stormvloed, ijsgang, storm, hagel, slag, onweder of brand, schade aan eenig bestaand of voltooid, en als zoodanig opgenomen werk, ontstaat, komt dit niet ten laste van den aannemer.” Verder bepaalt alin: 2e van deze §. „Bij nieuwe werken, of gedeeltelijke herstelling van bestaande wer-

¹⁾ A. V. Departem: binnenl. zaken § 453. Rampen.

ken, komen al de schaden, daaraan tijdens de uitvoering ten laste van den aannemer, met uitzondering alleen van dijkvallen." Paragraaf 20 A. V. der Genie is ongeveer van gelijken inhoud als alin : 1, van de geciteerde § der A. V. binnenl. zaken, met uitzondering echter, dat de schaden door een der genoemde oorzaken ontstaan niet geheel, maar voor slechts $\frac{19}{20}$ gedeelte den aannemer worden vergoed. Daarenboven is nog in beide A. V. ¹⁾ uitdrukkelijk bepaald: „Alle afschuivingen, verzakkingen of verzinkingen bij de uitvoering van werken ontstaan, komen ten laste van den aannemer." Ten opzichte der A. V. departem. binnenl. zaken mag deze laatste bepaling zeker als overbodig worden aangemerkt, daar zij reeds in alin. 2 van § 453 voldoende ligt op gesloten. Uit deze uitdrukkelijke voorschriften volgt dus, dat het periculum van den aannemer, ook wanneer hij in het geval verkeert van art 1644, in plaats lichter hom veel zwaarder drukt, want behalve dat hij dan volgens den regel tot op het tijdstip der levering voor het werk aansprakelijk is, wordt zijne aansprakelijkheid nu nog uitgestrekt tot het verstrijken van den onderhoudstermijn en slechts in eenige weinige gevallen ²⁾, komt de schade, na de voltooiing, doch voor het verloop van den onderhoudstermijn veroorzaakt, niet ten zijnen laste. Wij merkten hierboven aan, dat de uitvoering van art 1644 zeer moeielijk was, en men heeft die moeielijkheid uit den weg geruimd, door het periculum voor den aannemer ook voor het opgenomen werk te doen voortduren. Op billijkheid mag deze regeling zeker geen aanspraak maken, want ofschoon de aanbesteder voor zich de meest gunstige voorwaarden kan be-

¹⁾ § 454 A. V. departem. Binnenl. Zaken.

§ 72 A. V. Genie.

²⁾ § 453. Rampen A. V. dep. Binnenl. Zaken.

dingen, en de aannemer het in zijn keus heeft op die voorwaarden de aanneming op zich te nemen, moet men niet vergeten, dat die vrije keus wel eenigszins aan banden wordt gelegd, door de groote concurrentie, die hem dikwijls noopt harde voorwaarden te onderschrijven, welke hem geheel van het bon plaisir van den aanbesteder doen afhankelijk zijn, en waarvan de aanbesteder heeft weten partij te trekken. Vooral de werken van den waterstaat leveren daarvan de klaarste bewijzen. De aannemer staat bij die werken aan tal van gevaren bloot en een menigte rampen kunnen hem treffen, die hij met den meesten zorg niet had kunnen voorkomen of beteugelen; daarbij komt nog, dat de aannemer tot in de kleinste bijzonderheden aan de voorschriften van het bestek, en de bevelen en aanwijzingen van de directie, vertegenwoordigd in den persoon van den ingenieur, architect of hunne plaatsvervangers is gebonden. Hij is zelfs niet gerechtigd een of anderen maatregel te nemen, hoe noodig of nuttig die hem ook moge voorkomen, zoo hij daardoor handelt in strijd met de bevelen van de directie, in casu, den aanwezend ingenieur, architect of diens plaatsvervuller.

Toch zijn ons gevallen bekend, waarin de aannemers, met het maken van een bepaald soort van werken volkomen bekend, zeker minder schaden zouden hebben geleden, zoo de ingenieur of opzichters een wenk of waarschuwing hun door de aannemers gegeven, hadden willen opvolgen! Wenschelijk is het daarom dat hierin een verandering wordt gebracht. Naar onze meening zou dit aldus kunnen geschieden. Men bepale, dat de aannemer telkens na een gedeeltelijke betaling aan hem gedaan, ook voor een zooveelste deel van zijn aansprakelijkheid is ontheven. Ontstaat alzoo na een gedeeltelijke betaling, waarbij den aannemer b. v. $\frac{4}{10}$ van de aannemingssom is betaald, een ramp

aan het werk, dan zal volgens deze berekening, de aannemer $\frac{6}{10}$, de aanbesteder $\frac{4}{10}$ gedeelte der schade moeten dragen, en zoo vervolgens, totdat het werk geheel is voltooid. En al volgt ook de betaling van den laatsten termijn eerst eenige maanden na de voltooiing, dit is geen reden, om de risico van den aannemer daarom te doen voortduren. Het uitstel van betaling tot na verloop van den onderhoudstermijn, mag niet tevens strekken om hem voor alle rampen, die niet aan verkeerde constructie van het werk zijn toetschrijven, aansprakelijk te stellen, aangezien de onderhoudstermijn slechts is te beschouwen, als een tijd den aanbesteder verleend om te kunnen oordeelen over de uitwendige goede constructie van het werk, gedurende welken tijd de aannemer gehouden is de gebreken, die zich uit dien hoofde openbaren, te verhelpen. Voor de inwendige gebreken, die zich na dien tijd openbaren, heeft de aanbesteder den termijn van art. 1645. Voorts bepale men, dat ook rampen, door overmacht aan het werk ontstaan, en waartegen door den aannemer de noodige maatregelen ter voorkoming zijn genomen, bizonder bij die werken, die uit hunnen aard daaraan veelvuldig onderhevig zijn, hetzij in het geheel niet of slechts voor een zeer gering deel, ten laste van den aannemer zullen komen. Een dergelijke regeling zou zeker gunstig werken op den prijs der aannemingen en ook meer overeenkomstig den eisch zijn, in het reeds aangehaalde werk „The law of contracts” zoo juist voor een contract gesteld, waar het wordt gedefinieerd, als: The mutual consent of men to assist each other.

In de drie vorige artikelen zagen wij telkens den regel herhaald: tot de levering is het werk voor rekening van den aannemer of werkmán, daarmede houdt de risico en zijn aansprakelijkheid voor verlies of vergaan van het werk op, tenzij

hij den aanbesteder door list of bedrog tot op de opname en goedkeuring van het onvoldoende werk heeft weten te bewegen. Op dezen regel is een belangrijke uitzondering toegelaten, omschreven in art. 1645 als volgt:

„Indien een gebouw, voor een bepaalden prijs aangenomen en afgemaakt, geheel of gedeeltelijk vergaat door een gebrek in de samenstelling, of zelfs uit hoofde van de ongeschiktheid van den grond, zijn de bouwmeesters en aannemers daarvoor gedurende tien jaren, aansprakelijk.” Dit artikel heeft waarschijnlijk zijn ontstaan te danken aan eene constitutie van het Rom. recht ¹⁾, volgens welke bij het laten maken van openbare werken zoowel de curatores operum, die met de bouwmeesters of aannemers gecontracteerd hebben, als zij, aan wien het geld voor den bouw van staatswege was toevertrouwd, benevens hunne erfgenamen gedurende 15 jaren met hun vermogen voor de schade aansprakelijk waren, als binnen dien tijd een gebrek aan de gebouwen werd ontdekt ²⁾. De nieuwere wetgevingen hebben dit artikel of geheel achterwege gelaten ³⁾, of den duur van deze exceptieele aansprakelijkheid tot een veel korter tijd beperkt ⁴⁾.

Bij de beschouwing van het artikel, zooals het in ons B. W.

¹⁾ L. 8. C. de oper. public. VIII. 12.

²⁾ Glück Erläuterung der Pand. deel 17 Leyser med. ad. pandect. vol. III spec. CCXIII medit 3, wil deze bepaling ook op aannemers van private gebouwen toegepast zien. De meening van Leyser wordt wederlegd door C. A. HAASE in zijne dissertatie, die loc. cond. operis pag. 23. Door dezen schrijver wordt verder betoogd, dat na de goedkeuring, de aannemer van private gebouwen, voor geen gebreken meer behoeft in te staan; behalve in het geval, dat hij den aanbesteder door bedrog tot op de opname en goedkeuring heeft weten te bewegen.

³⁾ Oester: Allgem. Burgerl. gesetzb. Sachsische Allgem. Burgerl. gesetzb.

⁴⁾ A. P. L. § 968, 969 deel 1, Tit. XI.

is geredigeerd, doen zich vele vragen voor, die elk een afzonderlijke overweging verdienen. Reeds terstond treft het onze aandacht, dat hier uitdrukkelijk gesproken wordt van een gebouw, en dit doet ons de vraag opwerpen, moet men hier aan de strenge beteekenis van het woord gebouw blijven hechten, of mag men aannemen, dat dit hier slechts *exempli causa* is gebezigd? Het tegenwoordige artikel 1645 is eene letterlijke vertaling van art 1792 C. N., maar naast en in verband met dit artikel trof men in den C. N. art 2270, dat met een meer algemeene uitdrukking de bouwmeesters en aannemers na 10 jaren ontheven verklaart van de vrijwaring, „des gros ouvrages, qu'ils ont faits ou dirigés. „Omdat dus dit artikel bij ons niet is overgenomen, zegt Prof. DIEPHUIS ¹⁾, is deze aansprakelijkheid bij ons beperkt tot gebouwen, maar moet daaronder van den anderen kant alles worden begrepen, wat den naam van gebouw kan worden gegeven”. Hoewel om de hierboven aangevoerde redenen voor het fransche recht de uitlegging in meer algemeenen zin boven allen twijfel verheven schijnt ²⁾, heeft niettemin de strengere opvatting ook daar nog hare verdedigers ³⁾. Gaan wij echter de bedoeling na, die den wetgever tot de zamensstelling van dit artikel heeft bewogen, dan gelooven wij, dat wij geen artikel als 2270 van den C. N. behoeven, om niet aan de letterlijke beteekenis van het woord te hechten. De aanbesteder kan bij de opname en goedkeuring van het werk, hetzij dan een gebouw in algemeenen zin, hetzij een schip, een brug of welke naam het werk moge dragen, over den uitwendigen toestand daarvan oordeelen, en in zoover met het werk ge-

¹⁾ Boek III, Tit. VII § 8.

²⁾ MARCADÉ Liv: III, Tit. VIII, pag. 538.

³⁾ Zie BERENGER op dit artikel.

noegen nemende, den aannemer het loon van zijn arbeid betalen. De inwendige gebreken, die wellicht na verloop van tijd den ondergang van het werk kunnen te weeg brengen, kan hij evenmin van een schip of een brug als van een gebouw doorgronden. Is het noodig den aannemer voor het eene geval gedurende een geruimen tijd aansprakelijk te doen zijn, de noodzakelijkheid daarvan sluit die voor het andere geval van zelf in. De bepaling van dit artikel is van algemeen belang, en moet daarom zoo noodig zoowel den een, als den ander ten dienste staan ¹⁾. Of vreesst men meer de onsoliditeit van den aannemer of bouwmeesters van gebouwen dan van andere werken?

DELVINCOURT ²⁾ brengt om hetgeen in art. 2270 C. N. wordt gezegd, de bepaling van dit artikel (C. N. art. 1792) over op alle werken gemaakt door architecten of aannemers ook zonder eigenlijke aanneming. Deze uitlegging mag aan ons art. 1645 niet worden gegeven, daar art. 2270 C. N. bij ons niet is overgenomen.

Ook mogen de oorzaken, waarvoor de aansprakelijkheid duurt, niet worden uitgebreid, ³⁾ doch met het vergaan, mag het werkelijk gevaar van te zullen vergaan of het dreigend gevaar, waardoor men tot afbraak verplicht is, worden gelijk gesteld ⁴⁾.

Voor het vergaan, ontstaan door de beide genoemde oorzaken, zijn aansprakelijk de bouwmeesters en aannemers. Hoever de aansprakelijkheid van beiden zich uitstrekt zal van de omstandigheden afhangen. Men kan daarbij de volgende gevallen

¹⁾ Van hetzelfde gevoelen is Mr. P. DE JONG in zijn dissertatie loc. cond. operis pag. 38.

²⁾ DELVINCOURT Tome VIII, pag. 272. Van ons gevoelen is Mr. P. DE JONG in zijn dissertatie de loc. cond. operis.

³⁾ Prof. DIEPHUIS boek III, Tit. VIII § 8.

⁴⁾ SCHULLER op art. 1645.

onderscheiden. De aansprakelijkheid kan rusten: 1^e. Hetzij geheel op den bouwmeester, hetzij geheel op den aannemer. 2^e. Beiden kunnen gelijkelijk aansprakelijk zijn. 3^e. Beiden kunnen aansprakelijk zijn, doch de een meer dan de ander. Wij zullen die gevallen nader beschouwen en daarbij gebruik maken van een opstel ¹⁾, waarin de aansprakelijkheid is beschouwd uit een zesvoudig oogpunt.

„1^e. Verantwoordelijkheid van den architect die de teekeningen en bestekken heeft geleverd, doch niet belast is met het houden van toezicht. Hij is dan jegens den eigenaar of bouwheer verantwoordelijk wegens eenig ongeval, voortspruitende uit de aanwijzingen in de genoemde stukken vervat. In dit geval is hij dus niet verantwoordelijk voor gebreken van den grondslag.” DELVINCOURT ²⁾ vermeldt een vonnis in cassatie dd. 20 Nov. 1817, waarbij is beslist: „que l'architecte, qui a donné un plan, est responsable de la dégradation de l'édifice, arrivéé par le vice du plan, quand même il n'aurait pas été chargé de l'exécution.”

„2e. Verantwoordelijkheid van een architect, die het toezicht over de uitvoering houdt, na de daartoe vereischte plannen en toebehooren geleverd te hebben. De architect is dan ook aansprakelijk voor de goede uitvoering van het werk. Hij is het dan, die aan de werklieden de noodige inlichtingen en voorschriften geeft, omtrent de soorten van de te bezigen bouwstoffen,

¹⁾ Bouwkundige bijdragen, uitgegeven door de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, Febr. 1851 pag. 319 opstel getiteld. Verantwoordelijkheid en regtsaanspraken van bouwmeesters en aannemers of werkbazen. Naar aanleiding van een artikel, voorkomende in het Engelsche weekblad *The Builder* bewerkt door A. N. GODEFROY.

²⁾ DELVINCOURT, Tome VIII, pag. 272.

de wijze van hare verwerking, en de afmetingen van de onderdeelen der konstruktien. In geval de aannemer of werkbaas den architect zoodanig misleiden, dat het vergrijp door eene oppervlakkige beschouwing niet is waartenemen, dan is de bouwmeester ontslagen, en komt de verantwoording alleen ten laste van hen, die het bedrog gepleegd hebben.

Indien een gedeelte, of wel het geheele gebouw 10 jaren na de voltooiing, instort, hetzij ten gevolge van gebrekkige samenstelling, van gebreken in den grondslag of van nalatigheid in de uitvoering, zoo is in de eerste plaats de architect en verder de aannemer of werkbaas aansprakelijk."

"3^e. Verantwoordelijkheid van den bouwmeester, die de rekeningen waarmerkt (verifieert) en afsluit. Betaalt de eigenaar of bouwheer dan eenige gelden zonder bewijs van den architect, dan ontslaat hij dezen daardoor alleen van zijne verantwoordelijkheid met betrekking tot de gebreken, die uit eene slechte uitvoering kunnen ontstaan, voor vergaan door eene slechte samenstelling uit een wetenschappelijk oogpunt beschouwd, blijft de bouwmeester ook dan aansprakelijk."

De overige punten, die ons thans van geen onmiddelijk nut kunnen zijn, laten wij onbesproken. Wij hebben bij de vermelding dezer punten een trapsgewijze uitbreiding van de verantwoordelijkheid van den architect opgemerkt, geregeld naar de macht, die hem over het werk is verleend. Het komt ons voor, dat de grens der verantwoordelijkheid van den architect in het tweede geval, te eng is gesteld; want is de architect ook met het toezicht over de uitvoering belast, dan zal naar onze meening, wanneer een gedeelte van het gebouw of het geheele gebouw na tien jaar instort door een der oorzaken, in art 1645 gemeld, niet in de eerste plaats de architect en verder de aannemer of werkbaas aansprakelijk

zijn, zooals in het besproken opstel wordt beweerd,^m naar de aansprakelijkheid geheel op den architect rusten. De aansprakelijkheid van den aannemer beperkt zich dan, tot die, in de drie vorige artikelen¹⁾ omschreven, ten opzichte der risico van het werk en voorts tot herstel, veroorzaakt door de slechte of ondeugdelijke bouwstoffen, die door hem zijn geleverd. De aannemer toch is verplicht, de hem door den architect gegeven bevelen getrouwelijk op te volgen, en het werk te verrichten, overeenkomstig de plans en teekeningen hem door dezen verstrekt. De beoordeeling over de ongeschiktheid van den grond was hem niet overgelaten, en voor vergaan van het werk ten gevolge daarvan, is hij dus evenmin aansprakelijk, als voor de gebrekkige samenstelling. De architect moet in dat geval overeenkomstig de kennis, die hij zich toeschrijft of die men van hem kan vorderen, alleen aansprakelijk zijn voor de bevelen, die door hem aan den aannemer zijn gegeven. Resumeerende komen wij tot de volgende conclusie. De architect, die alleen de plans en teekening maakt, is niet verder verantwoordelijk, dan voor vergaan van het werk, veroorzaakt door verkeerde aanwijzingen of fouten daarin begaan, en die dus alleen op de verkeerde samenstelling zien. Prof. DIEPHUIS meent, dat ook in dit geval de architect soms alleen aansprakelijk kan zijn; is hij daarenboven ook met het toezicht over de uitvoering belast, dan rust alle verantwoordelijkheid geheel op hem alleen. De aannemer, die tegelijkertijd de hoedanigheid van architect in zich vereenigt, neemt natuurlijk ook beider verantwoordelijkheid op zich.

Mr. DE JONG in zijn dissertatie de loc. cond. operis pag. 38 zegt, dat, voor het geval de architect en de aannemer verschillende personen zijn, de aannemer dan toch onderworpen

¹⁾ Art. 1641, 1642, 1643.

blijft aan de bepaling van art. 1645, en de schuld van den architect door hem moet vergoed worden, wanneer de architect door den aannemer wordt gebezigd, om het werk te maken, contracteert de architect direct met den aanbestedor, dan vervalt hij in de bepaling van art. 1651. Het hier gestelde geval mag wel een casus non dabilis genoemd worden, daar geen aannemer, die met een werk belast wordt, daartoe weder een architect zal bezigen; evenmin zal een aanbestedor, die een werk wil laten maken, zich eerst tot den aannemer wenden, om door diens tusschenkomst een architect met den bouw van het werk te belasten.

De aansprakelijkheid van de bouwmeesters en aannemers bepaalt zich alleen ten aanzien van den eigenaar ¹⁾.

Thans blijft nog over, de beantwoording der vraag over den duur van het recht van vordering tegen den bouwmeester en aannemer. Hierover bestaan drie systemen.

Volgens het eerste houdt het recht van vordering tegelijk met de aansprakelijkheid op. Dit werd aangenomen bij een arrest van Parijs 15 November 1836. Dezelfde meening wordt voorgestaan door ROGRON ²⁾.

Het tweede systeem is dat, waarbij het recht van vordering wordt verklaard te zijn vervallen, tien jaren nadat het gebrek zich heeft geopenbaard ³⁾. Dit systeem vindt zijn oorsprong in de bepaling van art. 1792, in verband met art. 2270 C. N.

¹⁾ Prof. DIEPHUIS t. a. p. op art. 1645.

²⁾ ROGRON aanteekeu: op art. 1792.

Van een ander gevoelen zijn R. Adv: VII, 101, MARGADÉ Tit. VIII, Liv III op art. 1792, C. c

Prof. DIEPHUIS op art. 1645 B. W.

³⁾ DEVERGIER II 360.

Heeft dus dit gevoelen eenigen grond van waarheid voor zich, dan geldt het echter niet verder dan voor den Code Napoleon, daar art. 2270 bij ons niet is overgenomen.

Het derde systeem is dat, waarbij wel de aansprakelijkheid wordt verklaard te hebben opgehouden, na verloop van 10 jaren na de voltooiing en opname, maar het recht om de vordering instellen tegen den bouwmeester en aannemer, onderworpen blijft aan den gewonen termijn van verjaring van art. 2004 B. W. Dit laatste systeem telt inderdaad de meeste verdedigers ¹⁾, en niet ten onrechte. Immers al heeft de aansprakelijkheid na verloop van 10 jaren opgehouden, nergens is bepaald, dat met den langeren duur der aansprakelijkheid, de termijn van verjaring der vordering tevens is verkort, en daar dit in de wet nergens is bepaald, bestaat er alzoo geen enkele reden, om van de gewone bepalingen van het B. W. af te wijken. De verjaringstermijn van 30 jaren begint alzoo te loopen van het oogenblik, dat het recht om de vordering instellen, gegrond op art. 1645, is geboren.

Wij zullen thans nog met een enkel woord het geval bespreken, dat er meerdere aannemers zijn.

Meerdere aannemers kunnen zich gesamenlijk tot het maken van een geheel en ondeelbaar werk hebben verbonden, de verbintenis, die daaruit is voortgesproten, zal dan evenzeer ondeelbaar zijn, en het gevolg hiervan zal zijn, dat zoo de aannemers het werk niet op den bepaalden tijd hebben verricht, zij elk hoofdelijk en voor het geheel aansprakelijk zijn voor de

¹⁾ MARCADE Liv. III, Tit. VIII pag. 541. Prof. DIEPHUIS op art. 1645 Mr. A. DE PINTO Handleiding tot het B. W 5e. druk, deel 2 § 945.

Bouwkundige bijdragen, uitgegeven door de Maatschappij tot bevordering van bouwkunst, Feb. 1851 blz. 330.

uitvoering daarvan. De aanbesteder kan dan degene der aannemers aanspreken, welke hij verkiest en daardoor is hem niet het recht benomen om, wanneer deze in gebreke mocht blijven, zich daarna tot een der andere aannemers te wenden Art. 1320 B. W. Vordert de aanbesteder na verloop van den bepaalden termijn niet meer de nakoming der verbintenis, maar ageert hij slechts tot vergoeding van kosten, schaden en interessen, ook dan kan hij van elk der aannemers de geheele vergoeding vorderen, omdat zij ook in dat geval hoofdelijk verbonden zijn, en de schuld alleen deelbaar is tusschen de aannemers, zoodat, wanneer een hunner den aanbesteder heeft voldaan, hij van elk zijner mededebiteuren slechts een gelijk aandeel der betaalde schadevergoeding kan vorderen. Hetzelfde heeft plaats, zoo voor elken dag, dat het werk te laat wordt opgeleverd, een zekere som als boete moet worden betaald. Overigens blijven, ook voor het geval van meerdere aannemers, de regels omtrent aanneming van werk, in den betreffenden titel vervat, volkomen van kracht.

Tot de verplichtingen van den aannemer behoort ook de verantwoordelijkheid, die op hem rust voor de daden van degenen, die hij in het werk stelt. Ditzelfde beginsel is reeds uitgesproken in art 1403 en men heeft het, niet ten onrechte, noodig geoordeeld dit hier te herhalen. Over de vraag, wie degenen zijn, die door den aannemer worden in het werk gesteld, heerscht verschil van meening. Dat daartoe behooren, zij die als daglooners, handwerkslieden of in 't algemeen als knechts door hem worden gebezigd om het werk te maken, zal wel aan geen redelijken twijfel onderhevig zijn. De *cardo quaestionis* is echter deze: Vallen onder het bereik van dit artikel ook zij, die een deel van het werk, door den aannemer aangenomen, als zelfstandige ambachtslieden voor eigen rekening van hem,

overnemen, daartoe zelf werklieden aanstellen, die van hen het loon voor hunnen arbeid ontvangen, en welke ambachtslieden in het spraakgebruik met den naam van onderaannemers worden aangeduid? Bij de rechtsbeoefenaars, die zich met de beschouwing van dezen titel hebben ingelaten, vinden wij daarover niets anders, dan dat onderaanneming is toegelaten. Ook de wet bewaart hierover het stilzwijgen.

Wij stellen ons voor de rechtsgevolgen der onderaanneming nader te overwegen en den onderaannemer te beschouwen:

- 1^e. In zijne verhouding tot den hoofdaannemer en tot derden.
- 2^e. In zijne betrekking tot den aanbesteder.

§ 1 Verhouding van den onderaannemer tot den hoofdaannemer en tot derden.

De aannemer, die een werk heeft aangenomen, waartoe behooren timmer- metsel- schilderwerken enz: enz:, oefent meestal die ambachten niet allen zelf uit; hij is dus genoodzaakt, dat werk voor een deel weder aan andere ambachtslieden over te dragen. Hij doet dit bij wijze van aanneming; d. w. z. hij besteedt aan ieder van hen, die een der genoemde ambachten uitoefent, het hem betreffende werk uit. Daardoor wordt de aanneming in zoo vele kleinere onderaannemingen verdeeld, die echter allen weder tot de hoofdaanneming worden terug gebracht. Die personen zijn allen aannemers in het vak waarin zij werkzaam zijn (art. 1651 2^e lid); a fortiori volgt hieruit, dat zij verantwoordelijk zijn voor de daden van degenen, die zij in het werk stellen. Zij zijn daarvoor verantwoordelijk tegenover hem, die met hen de overeenkomst van aanneming heeft aangegaan, dus jegens den hoofdaannemer, wjl die persoon ten hunnen opzichte zijne hoedanigheid van aannemer, in die van aanbesteder heeft verwisseld. Evenzeer strekt zich hunne verantwoordelijkheid uit

tot derden, die door de daden van hunne werklieden schade mochten lijden, want zij zijn aannemers zoowel jegens hun aanbesteder, als tegenover ieder ander, en hunne kwaliteit is uitdrukkelijk door de wet erkend en geregeld. Bij ontstaan van schade door de werklieden van de onderaannemers veroorzaakt, zal daarom niet de hoofdaannemer moeten worden aangesproken tot herstel dier schade, en deze weder die schade op den door hem aangestelden aannemer moeten verhalen, maar men moet zich rechtstreeks wenden tot dengene, die daarvoor verantwoordelijk is, in casu tot den onderaannemer.

§ 2. De onderaannemer in zijne betrekking tot den eersten aanbesteder.

In de vorige § hebben wij aangetoond, dat de onderaannemer verantwoordelijk is voor de daden, van degenen die hij in het werk stelt, en wel tegenover zijn aanbesteder en tegenover ieder ander. Tegenover den hoofdaanbesteder, staat de onderaannemer echter in een geheel bijzondere verhouding. Wat de uitvoering van het werk betreft, ook voor dat deel dat de taak van den onderaannemer is, staat deze tot den hoofdaanbesteder in geen betrekking. De hoofdaanbesteder heeft aan één persoon de uitvoering van het geheele werk opgedragen, al die onderaannemingen zijn voor hem insoover, res inter alios actae. Hij heeft aanvankelijk slechts één overeenkomst gesloten en kan nu niet door den wil van den hoofdaannemer, verplicht worden, de ééne aanneming in zoovele aannemingen optelossen, als deze zou goedvinden met anderen aantegaan. Maar geldt het vergoeding van schade, aangericht door ondergeschikte werklieden, dan moet weder eerst de vraag worden gesteld, door wie die werklieden in dienst zijn gesteld; daarvan zal het afhangen, tegen wien de actie tot vergoeding moet worden ingesteld. Hier zal dus de regel van

art. 1649 moeten worden gevolgd, en de hoofdaanbesteder de schade door werklieden van den onderaannemer veroorzaakt, op hem verhalen. De verhouding van den onderaannemer, zooals die door ons wordt aangenomen is geheel in overeenstemming met de bepaling der wet en niet minder met de natuur der zaak.

Misschien zal men tegenwerpen, dat de aannemer altijd verantwoordelijk blijft, omdat ook de onderaannemer door hem is in dienst gesteld? Wij verwijzen dan naar art. 1651 uit welk artikel noodzakelijk moet volgen, dat de onderaannemers niet tot de personen in art. 1649 bedoeld behooren, alzo niet onder het bereik van dat artikel vallen. Zelfs een beroep op art. 1403 B. W. is niet afdoende, om de verantwoordelijkheid van den hoofdaannemer bij onderaanneming, tegen derden te doen strekken; want in dat artikel wordt wel de regel gesteld, dat men verantwoordelijk is voor de schade veroorzaakt door personen voor wie men aansprakelijk is, maar in art. 1649 wordt nader verklaard wie die personen zijn, voor wie de aannemer als zoodanig aansprakelijk is.

De vraag der aansprakelijkheid van den onderaannemer is ter sprake gekomen, bij gelegenheid eener procedure gevoerd voor de Arr. Rechtbank te Haarlem, vonnis 19 December 1876. ¹⁾

Het gold hier vergoeding van schade aan een ander toegebracht door zaken, die onder opzicht waren van den onderaannemer. Tot vergoeding daarvan werd door de benadeelde partij de hoofdaannemer aangesproken; deze beriep zich op de onderaanneming door hem aangegaan, en weigerde op dien grond, als niet aansprakelijk persoon, de schade te vergoeden.

De rechtbank besliste als volgt:

¹⁾ W. 4073.

„O, dat ieder verantwoordelijk is voor de schade, welke aan anderen wordt toegebracht door zaken, welke men onder zijn opzicht heeft.”

„O, dat nu wel de gedaagden beweren, dat de actie niet tegen hen, maar op grond van een onderaannemingscontract, tegen die onderaannemers moest zijn ingesteld, doch dat, daargelaten of met het oog op art 1649 B. W. der gedaagden aansprakelijkheid zou worden opgeheven, niet het minste bewijs voor het bestaan van dit contract van onderaanneming is geleverd of zelfs aangeboden.”

„O, dat met het oog hierop, de eischer terecht tegen deze gedaagden zijne vordering heeft ingesteld en hij dus moet worden verklaard ontvankelijk.”

Een beslissing op de vraag der aansprakelijkheid bij onderaanneming is in dit vonnis niet uitgesproken. Zij is gepasseerd, op grond, dat het bewijs der onderaanneming niet was geleverd.

Benigszins in betrekking tot de onderaanneming staat hetgeen in art 1650 wordt gezegd. Het is daarom hier de plaats dit artikel te vermelden. In dit artikel wordt aan ambachtslieden in het algemeen ¹⁾, zoowel aan hen, die als werklieden in dienst van den aannemer zijn, als aan degenen, die onder den naam van onderaannemers een deel van het geheele werk van den hoofdaannemer voor eigen rekening hebben overgenomen, eene rechtsvordering gegeven tegen dengene, ten wiens

¹⁾ Daarvan worden in dit artikel metselaars, timmerlieden, smids met name genoemd. In artikel 1798 C. N. (gelijkluidend met ons tegenwoordig artikel 1650) kwam het woord smids niet voor. De woorden en „andere ambachtslieden,” die zoowel in het artikel van ons B. W. als in den C. N. worden aangetroffen, maken evenwel elke opsomming van bijzondere ambachten overbodig.

behoefte de werken gemaakt zijn, doch slechts ten beloope van hetgeen deze aan den aannemer schuldig is op het oogenblik, waarop zij hunne rechtsvordering aanleggen.

Dit artikel kent een recht toe aan de ambachtslieden, dat zij zonder deze bepaling niet zouden hebben ¹⁾. Terecht zegt daarom Prof. DIEPHUIS, dat dit artikel minder juist is geredigeerd, daar het niet schijnt een recht toetekennen, maar een bestaand recht te beperken. Daarin ligt — zegt de geachte schrijver — een waarborg, die de wet aan ambachtslieden heeft willen geven, tegen mogelijke wanbetaling van den aannemer, een waarborg, die de wet hun kon geven, zonder onrechtvaardig te zijn jegens den aannemer of aanbesteder, die daardoor tot niets meer is gehouden, dan hij op dat oogenblik aan den aannemer schuldig is.

De ambachtslieden treden door die vordering in de plaats van den aannemer en genieten hetgeen hij nog van den aanbesteder te vorderen heeft. In art. 1166 C. N., dat bij ons niet is overgenomen, lezen wij: *Les créanciers peuvent exercer tous les droits et actions de leur débiteur à l'exception de ceux, qui sont exclusivement attachés à la personne.* ROGRON en DELVINCOURT zien uit dien hoofde in art. 1798 slechts een toepassing van art. 1166. Dit wordt door DIEPHUIS ontkend. Hoe het ook zij, zoo art. 1650 bij ons niet bestond, hadden de ambachtslieden volgens ons recht dit voorrecht niet; volgens den C. N. zou dit zeer betwistbaar zijn.

¹⁾ Wel kunnen de ambachtslieden beslag leggen onder handen van den aanbesteder op hetgeen deze aan den aannemer schuldig is art. 735 R. v.

HOOFDSTUK III.

VERPLICHTINGEN VAN DEN AANBESTEDER.

Gelijk bij alle wederkeerige overeenkomsten, staan ook bij dit contract tegenover de rechten, die voor den aanbesteder daaruit voortvloeien, verplichtingen, welke, wat de wijze van uitvoering betreft, wel aangevuld of gewijzigd kunnen worden, maar waaraan, als inhaerens pars van de overeenkomst onder bezwarenden titel, niet geheel mag worden gerenuntieerd. Die verplichtingen van den aanbesteder laten zich in twee deelen splitsen.

1^e Die, welke gedurende het werk op den aanbesteder rusten, betreffende zijne gehoudenheid om den aannemer in de gelegenheid te stellen het werk te maken,

2^e Die, welke eerst met en na de voltooiing van het werk worden geboren, betreffende zijn obligo om den prijs of het loon te betalen.

§ 1 *Over de verplichtingen van den aanbesteder om te zorgen, dat de aannemer in de gelegenheid worde gesteld het werk te verrichten.*

Het is van het grootste belang, dat de aannemer, zoodra het werk hem is opgedragen, in de gelegenheid worde gesteld daarmede een aanvang te maken, opdat hij het werk op den bepaal-

den tijd kan leveren. De aanbesteder moet hem dan toegang geven tot het werk, hem de vereischte vergunning van de bevoegde overheid tot den voorgenomen bouw verstrekken, en hem in alles de vrije beschikking geven over den grond, waarop het gebouw zal worden gesteld en opgetrokken, of over de zaak, waaraan hij zijn arbeid moet verrichten. De aanbesteder verliest alzoo gedurende de bearbeiding eenigermate de beschikking over zijn eigendom, d. w. z. hij heeft niet het recht, om zoolang het werk door den aannemer niet is opgeleverd, op eigen gezag werklieden aan dat werk te laten arbeiden, zoo hij daartoe niet de toestemming en goedkeuring van den aannemer heeft gevraagd en verkregen. Een uitdrukkelijke bepaling, waarbij den aannemer de verplichting is opgelegd toe te laten, dat op zijn werken ook door andere aannemers werken worden uitgevoerd, (zooals in sommige A. V. van aanbestedingen is opgenomen) wordt gevorderd, om den aanbesteder dat recht toe te kennen.

Bij een werk, dat bij het stuk of de maat wordt bearbeid, meent men, dat de zoo even genoemde uitdrukkelijke bepaling niet noodig is. Bij die werken, zegt men, heeft de aanbesteder na de gedeeltelijke opneming en betaling ipso jure het recht op eigen gezag, werklieden door hem aangesteld op het werk toetelaten. Deze meening is juist, zoo door en met de opneming en betaling van het afgewerkte, ook de aansprakelijkheid van den aannemer, voor dat deel heeft opgehouden. Maar bepaalt men, dat ook na die opneming en betaling van een deel van het werk, de aansprakelijkheid op den aannemer ten volle blijft rusten, derogeert men alzoo aan art. 1644, dan heeft dat gevoelen zelfs geen schijn van waarheid voor zich. In dat geval is die gedeeltelijke betaling niets anders, dan een gedeeltelijke afbetaling der aannemingssom, welke voor het overige niet de

minste gevolgen heeft. Zelfs al zou men hier op geen speciale wetsbepaling kunnen wijzen, de geheele aard van het beding nl., de van den aannemer gevorderde aansprakelijkheid tot den afloop van het werk, ja zooals dikwijls bepaald wordt, tot na den onderhoudstermijn, vordert van den anderen kant, dat den aannemer tot het einde van de aansprakelijkheid het recht zij toegekend, te bepalen wie op het werk zullen worden toegelaten.

De aanbesteder en de personen, door dezen aangesteld om toezicht over den gang van het werk te houden, zullen echter steeds toegang tot het werk hebben; dit recht kan den aanbesteder krachtens zijn recht van eigenaar van den grond niet worden ontzegd, doch de aannemer behoeft zich door hem geen voorschriften te laten geven, die afwijkingen zouden opleveren van het oorspronkelijke bij het bestek bepaalde werk ¹⁾. Evenzeer is de aanbesteder verplicht te zorgen, dat den aannemer de noodige materialen tijdig worden verstrekt, want een verzuim zijnerzijds hierin, ontheft den aannemer van de verplichting tot betaling der boete, zoo het werk uit dien hoofde niet op den behoorlijken tijd kan worden opgeleverd.

§ 2. *Over de betaling van het loon.*

Het recht op den prijs of het loon is eerst ontstaan nadat het werk is voltooid. Immers het woord „loon”, dat is betaling van gedanen arbeid, wijst het reeds aan, en de geheele overeenkomst is daarheen gericht, dat de aanbesteder den aannemer zal betalen voor het verrichte werk, niet, opdat hij werk zal verrichten. En, opdat de aannemer niet voor niets hebbe gearbeid, is hem in art. 1652 B.W. een waarborg

¹⁾ H. DANKWARDT in Jahrb. die loc. cond. operis p. 327.

gegeven. Partijen kunnen natuurlijk overeenkomen, dat een gedeelte van de aannemingssom door den aanbesteder vooraf zal worden betaald, maar in zoodanig geval ontvangt de aannemer niet een deel van zijn loon, maar wordt hem eenvoudig door den aanbesteder een voorschot gedaan op het nog te verdienen loon.

Na de voltooiing heeft echter de aannemer niet terstond aanspraak op het loon. „Der conductor ist auch verpflichtet dem Locator den factischen Nachweis zu liefern, dasz das opus die contractliche Beschaffenheit habe” ¹⁾. Hij moet, gelijk de Rom. juristen zich uitdrukken: „Opus locatori probare” of „adprobare” ²⁾; eerst na deze aflevering van het werk, zal de aannemer op het loon aanspraak kunnen maken. Door de op- of aflevering van het werk, wordt de aanbesteder in staat gesteld te beoordeelen, of de aannemer, overeenkomstig de aangegane verbintenis, aan zijn verplichting tot het leveren van goed en deugdelijk werk heeft voldaan. Van het al of niet behoorlijk vervullen dier verplichting hangt het af, of de aannemer de aanspraak op het loon van zijn werk kan doen gelden. De oplevering van het werk is alzoo niet de directe grondslag om het loon van het werk te verkrijgen, maar zij is het middel waardoor de werkman daartoe kan komen; want is na de aflevering de goedkeuring van het werk gevolgd, dan staat den aannemer niets meer in den weg om het loon te vorderen. Men verlieze niet uit het oog, dat hier slechts sprake is, van die werken waarbij geen tijd voor de betaling was bepaald.

Bij de bespreking der vereischen, die voor de tot standkoming

¹⁾ H. DANKWARDT die loc cond operis pag. 346.

²⁾ L. 36. D. 19. 2. L. 37, eod:

van dit contract gevorderd worden, ¹⁾ hebben wij aangetoond, dat met betrekking tot de toestemming, de mondelinge overeenstemming van partijen voldoende is. Het zal evenwel raadzaam zijn, dat partijen zich van geschrift bedienen en de wederzijdsche verplichtingen zoo nauwkeurig mogelijk omschrijven. Vooral bij het opnemen van het werk zal men het nut van het geschrift ondervinden.

Op welke wijze de levering van het werk zal moeten geschieden, is noch bij een algemeenen regel vaststellen, noch voor elk geval afzonderlijk vooraf te bepalen; even verschillend als de aard van het werk kan zijn, op even zoovele verschillende wijzen kan de oplevering plaats hebben. Dan eens zal feitelijke overgave der zaak worden vereischt, dan weder een omslachtiger vorm moeten worden in acht genomen, doch hoe ook de levering zal moeten geschieden, de werkman of aannemer zal altijd den aanbesteder in de gelegenheid moeten stellen, om het werk op te nemen, of het te ontvangen. Heeft de aannemer aan deze verplichting behoorlijk voldaan, doch is de aanbesteder nalatig het werk op te nemen, dan kan de aannemer, nadat zooveel tijd is verlopen, als tot de opname wordt noodig geoordeeld, hetgeen naar den aard van elk werk is te beoordeelen, het bedongen loon vorderen en bovendien renten rekenen over de te vorderen som, van af het tijdstip, dat de opname had kunnen zijn geschied.

Evenmin als de wijze van levering kan ook de wijze van goedkeuring bij algemeene regel worden vastgesteld.

In de gevallen waarin het door partijen is overeengekomen, zal de goedkeuring uitdrukkelijk moet geschieden, waar zoodanige overeenkomst niet vooraf is gemaakt, zal een stilzwijgende

¹⁾ Hoofdstuk I, blz. 21.

goedkeuring voldoende geacht worden, die dan beschouwd wordt aanwezig te zijn, wanneer de aanbesteder, nadat de levering aan hem is geschied, het werk heeft in gebruik genomen, en niet binnen een bekwamen tijd een reclame over de niet behoorlijke voltooiing van het werk heeft ingediend.

Als voorbeeld van werken waarbij stilzwijgende goedkeuring in den regel voldoende is, diene het volgende: Veeltijds hoort men bij werken van kleinen omvang, waarvan de aanbesteder door feitelijke levering in het bezit is gesteld, of ook, waar feitelijke levering niet mogelijk is, een jaar, of zelfs nog langer nadat het werk is verricht, bij de betalingen aanmerkingen op het werk maken, en men verlangt dan, onder voorwendsel, dat het werk niet naar behooren is verricht, dat de aannemer het gemaakte werk verbeterde, of dat hij de gebreken, die men voorgeeft dat het werk aankleven, zal verhelpen. Men ziet daarbij soms van de niet zeer loffelijke handelwijze gebruik maken, dat aanbod van betaling wordt gedaan, onder korting van een zeker bedrag wegens niet behoorlijke aflevering van het werk, hetgeen dikwijls niets anders is dan een gebruikmaken van de gelegenheid, zich voorstellende, dat de werkmán, die de zaak ten spoedigste wenscht te beëindigen, of het geld van zijn arbeid verlangt te ontvangen, zich die korting zal getroosten. Die aanmerkingen, het behoeft nauwelijks gezegd, na zooveel tijd dat het werk is gemaakt en geleverd, op de deugdelijkheid daarvan gemaakt, zijn in den regel onjuist en ongeldig. De op de levering gevolgde ingebruikneming van het werk is in zoodanig geval als stilzwijgende goedkeuring te beschouwen en de aansprakelijkheid van den werkmán voor de deugdelijkheid van het werk, heeft van dat oogenblik af opgehouden. In gelijken zin is beslist door de rechtbank te Amsterdam bij vonnis dd. 24

Augustus 1869 ¹⁾), dat: „Het onder zich houden van eene rekening, voor gedane werkzaamheden, geleverde materialen en arbeidsloonen zonder aanmerking te maken; het afbetalen van een gedeelte van het volgens die rekening verschuldigde, het gebruik maken van het geleverde, omstandigheden zijn, waaruit de stilzwijgende goedkeuring der rekening is af te leiden.”

De rechtbank overwoog:

„Dat de gedaagde niet heeft ontkend de rekening gedurende onderscheidene maanden onder zich gehad te hebben, maar alleen beweerd, dat de afbetaling bij wijze van voorschot zou zijn. Dat intusschen ten processe niet is gebleken, dat er van de zijde des gedaagde eenige aanmerking op de ingeleverde rekening is gemaakt, zelfs niet, nadat hij tot betaling van het saldo was gesommeerd, terwijl het sustenu dat het betaalde een voorschot zou zijn geweest, in regten door niets wordt gestaafd. Dat het nu niet kan opgaaan zich op een onderzoek van deskundigen te beroepen, omtrent de deugdelijkheid van hetgeen is geleverd en de som, die daarvoor geëischt is, eerst dan, wanneer na vruchteloze aanmaning het saldo van rekening in regten gevraagd wordt.”

„Dat de benoeming ambtshalve van deskundigen, ten fine van onderzoek hoedanig er geleverd is, thans tot geen resultaat meer zou kunnen leiden, vermits de gedaagde het geleverde geruimen tijd zonder eenige aanmerking te maken in gebruik heeft gehad.”

„Dat evenmin de hoegrootheid der rekening een onderwerp van nader onderzoek kan uitmaken, omdat de gedaagde door op het geheele bedrag af te betalen, moet geacht worden de

¹⁾ W. 3170.

deugdelijkheid der rekening stilzwijgend te hebben erkend" ¹⁾.

Ook wanneer de aanbesteder zich de goedkeuring van het werk heeft voor behouden, mag hij de afleveringstermijn niet willekeurig verlengen, door de opname en goedkeuring uitstellen. De aanbesteder zal in dat geval, na aanbod van oplevering door den aannemer gedaan, tot opname daarvan zijn gehouden, want zegt Lex 24 D. 19. 2. „Idque arbitrium ad qualitatem operis, non ad prorogandum tempus, quod lege finitum sit, pertinet, nisi id ipsum lege comprehensum sit." Het Burgerlijk wetboek voor het Koninkrijk Saksen ²⁾, stelt voor het geval, dat de aanbesteder de goedkeuring zich heeft voorbehouden, een termijn van 14 dagen om zich te verklaren; heeft hij dien tijd laten voorbij gaan zonder zich te verklaren, dan geldt het werk voor goedgekeurd. Het Oostenr. wetb. ³⁾ bepaalt het volgende: Is de aanbesteder nalatig met de betaling van het loon, dan is hij gehouden den werkman volkomen schadeloos te stellen. Het Pruisische Landrecht ⁴⁾ zegt over de opneming van het werk: „Wird die Uebernehmung des fertigen Werks von dem Besteller ohne rechtlichen Grund verzögert, so muss letzterer alle Gefahr tragen." De titel van aanneming behelst bij ons geen enkele bepaling over deze materie, desniettemin wijzen de regels en de bepalingen, die de

¹⁾ Hiermede stemt ook overeen een vonnis Regtb. Amersfoort 28 Novr. 1860 N. R. B. XI. 488. waarbij is beslist, dat de vordering van den aannemer tot betaling der aannemingsom bij de wet niet afhankelijk is gesteld van voorafgaande goedkeuring of opneming. Daartoe wordt een speciaal beding vereischt.

²⁾ Allgem. Bürgerl. Gesetz. für das Königr. Sachsen § 1251.

³⁾ § 1154.

⁴⁾ § 939 deel 1. tit XI.

eerste titels van boek III van ons B. W., handelende over verbintenissen daarover bevatten, voldoende aan, dat de boven getrokken conclusien voor ons recht als de juiste zijn te beschouwen.

Heeft dus de aflevering van het werk door den aannemer, en de goedkeuring, hetzij eene uitdrukkelijke of stilzwijgende, door den aanbesteder, plaats gehad, dan mag de betaling niet langer worden uitgesteld. Is bepaald, dat de betaling bij termijnen zal geschieden, dan moet ook terstond na de opneming van het gedeelte van het werk, voor een termijn gesteld, de betaling volgen.

In de A. V. der Genie en die van het Departement van binne- l. zaken, treffen wij de vrij zonderlinge bepaling aan, dat, nadat de goedkeuring en opneming van het gedeelte, waarover de betaling moet geschieden heeft plaats gehad, en de attestatie van den persoon of de personen met het beheer en de opneming belast, is afgegeven, voorts de declaratie en alle verder vereischte stukken door den aannemer aan het betreffende Departement zijn ingeleverd, er nog een tijdruimte van 4 soms zelfs van 8 weken wordt genomen, waar binnen het mandaat van betaling zal worden uitgereikt. Waartoe die lange termijn moet duren, verklaren wij niet te begrijpen. Eerst na het verloop van dien termijn, kan de aannemer zijn aanspraak op die betaling doen gelden, komt hij voor dien tijd, dan kan hij met verwijzing naar § 457 al: 7 en § 29 al: 2 dezer A. V. worden afgewezen. Bedenkt men toch, welke belangrijke sommen soms door den aannemer tot op de verschijning van den eersten termijn zijn betaald, en hoe die uitgaven van arbeidsloonen enz. voortdurend grooter worden, dan zal men moeten toestemmen, dat, als het werk volgens het bestek zoover

is gevorderd, dat het recht op betaling van een termijn is ingetreden, en alle daartoe betrekkelijke stukken behoorlijk zijn ingeleverd, het onbillijk is, den aannemer dan nog eenige weken op het loon van zijn arbeid te laten wachten.

Over de betaling van het loon vinden wij verder gehandeld in art 1646. Wij laten den inhoud daarvan voorafgaan, omdat dit artikel onze aandachtige beschouwing in hooge mate verdient.

„Indien een bouwmeester of aannemer op zich genomen heeft een gebouw bij aanneming te maken, volgens een bestek met den eigenaar van den grond beraamd en vastgesteld, kan hij geen vermeerdering van den prijs vorderen, noch onder voorwendsel van vermeerdering der dagloonen of bouwstoffen, noch onder dat van gemaakte veranderingen of bijvoegselen, die niet in het bestek begrepen zijn, indien die veranderingen of vergroo-tingen niet schriftelijk zijn ingewilligd en over derzelver prijs met den eigenaar geene overeenkomst is getroffen.”

In den C. N. was dit artikel in volkomen dezelfde woorden opgenomen en de fransche juristen uiten zich bij hunne beschouwing daarover in zeer gunstgen zin. Het werd beschouwd als te zullen voorzien in een lang reeds gevoelde behoefte. In het Wetb. Napoleon van 1809 komt dit artikel eveneens voor, en men schijnt het bij de samenstelling van ons Wetb. noodig geoordeeld te hebben het onveranderd over te nemen.

Het doel, dat men zich bij dit artikel heeft voor oogen gesteld, omschrijft MALLEVILLE ¹⁾ aldus: „Cet article a pour objet de prévenir une manoeuvre assez ordinaire aux architectes des grandes villes, ils suggeraient au propriétaire l'idée de faire quelque changement au plan adopté, ils prétendaient ensuite que le devis était annulé et l'entrepreneur dans

¹⁾ MALLEVILLE op art. 1793 C. C.

des dépenses, qu'il n'avait pu prévoir et qui causaient sa ruine." Zoo dit werkelijk de bedoeling is geweest, die tot de totstandkoming van dit artikel heeft geleid, dan mag men zeggen, dat een vrij overdreven voorstelling van de oneerlijkheid van den architect daaraan ten grondslag ligt. Zullen die veranderingen en de meerdere kosten, die het werk dientengevolge beliep, dan zoo belangrijk zijn, dat zij den ondergang van den eigenaar tengevolge hadden? En zou dan de eigenaar, zonder dat hij bouwkundige behoeft te zijn, zoo weinig inzicht in het werk hebben, dat hij, met vergelijking van de eerste aannemingssom niet eenigszins zou kunnen nagaan, dat zijn vermogen zulke belangrijke uitgaven niet gedoogde? Want alle veranderingen en al dat meerdere werk geschiedt na bekomen toestemming van den aanbesteder! Het gebouw krijgt daarenboven door die uitbreiding van het werk meerdere waarde; zal die dan ook geheel in den zak den bouwmeester of aannemer vloeien? Door die klachten over afpersingen en bedriegerijen door den bouwmeester of aannemer, zooals men ze met een groot woord noemde, is men tot de vaststelling van dit artikel gekomen; men is daardoor van het eene in het andere uiterste vervallen. Waar vroeger den bouwmeesters of aannemers het middel was in de hand gegeven om den eigenaar te kwellen met belangrijke bijrekeningen, maar waarvoor dan toch arbeid was verricht of werk geleverd, staat nu den aannemer het gevaar te duchten, dat, al heeft hij ook werkelijk den arbeid verricht, hem door den aanbesteder kan worden tegengeworpen, dat die arbeid, waarop hij beweert recht te hebben, niet in het bestek is vermeld, dat hij daarover met hem geen schriftelijke overeenkomst heeft aangegaan, noch over den prijs met hem is overeengekomen, en hij dus, volgens de uitdrukkelijke bepaling van art.

1646, geen recht heeft op loon van dat werk. Men zegge niet, dat die voorstelling overdreven is, en men een eigenaar, die laat bouwen en die overtuigd is, dat door den aannemer, behalve het bij bestek omschrevene nog andere werken zijn gemaakt, niet van zulke kwade praktijken moet verdenken, feiten zijn helaas! daar, om het door ons beweerde te staven! En is dan nu na die verandering de toestand verbeterd? Men zal ons misschien tegenwerpen, dat de aannemer zich voor de schade en de oneerlijke handelwijze van den aanbesteder kan hoeden, door eene stipte naleving van art. 1646. Wij zullen evenwel trachten aan te toonen, dat de voorwaarden waarvan de betaling van het bijwerk is afhankelijk gesteld, theoretisch zeer schoon klinken, practisch bijna niet kunnen worden opgevolgd, en wel:

1e. Omdat het als ondoenlijk kan worden beschouwd, bij elke, zelfs de geringste, afwijking van het bestek, zich vooraf van schriftelijke toestemming van den aanbesteder te voorzien. Die zich eenigszins een begrip van bouwen kan vormen, zal moeten toestemmen, dat bij de meest nauwkeurige onderzoeking zoo bij het maken van gebouwen als bij elk ander werk zelfs de meest bekwame bouwmeester of aannemer niet dan hoogst zelden in staat zal zijn, de omschrijving van het werk zoo juist te maken, dat men geen bijwerk kan verwachten.

Gedurende den bouw zal dikwijls eenige afwijking, verandering, of uitbreiding van het oorspronkelijk bij bestek bepaalde werk noodzakelijk worden bevonden, die men te voren bij den aanleg niet heeft kunnen berekenen of voorzien; en die, om het behoorlijk verband met het andere werk, toch niet kan worden weggelaten. Het kan zelfs zijn, dat zulk bijwerk in zoo onmiddelijk verband staat met het hoofdwerk, dat om den

voortgang van het werk niet te vertragen, daarmede terstond een aanvang moet worden gemaakt, zonder dat men gelegenheid heeft de formaliteit van schriftelijke toestemming van den aanbesteder afte wachten. Gesteld nu, dat de aanbesteder op de noodzakelijkheid van dit bijwerk opmerkzaam gemaakt, daartoe zijn mondelinge toestemming geeft, dan heeft evenwel die toestemming van den aanbesteder, bij latere weigering om te betalen, voor de bestaanbaarheid van het recht van den aannemer geen de minste waarde!

2^c Al had men de schriftelijke toestemming van den aanbesteder verkregen, zoo partijen het over den prijs niet eens geworden, baat het geschrift op zich zelf niet. Beide deze voorwaarden zijn alzoo onafscheidlijk aan elkander verbonden. Hoe dikwijls gebeurt het echter niet, dat, b. v. bij fundeering- of aardewerken, de begrooting dier kosten niet vooraf is op te maken, omdat men (gelijk men wel eens zegt) niet kan zien wat in den grond zit, en hoe vele kleinere werken kunnen daarbij komen, waarvan men het bestaan wel bij geschrift kan bewijzen, maar waarvan de prijs niet vooraf is te bepalen? De eigenaar heeft evenwel bevolen, dat de aannemer dat werk zou maken, maar valt hem later de rekening uit de hand, hij heeft het recht de betaling te weigeren, omdat de aannemer niet de overeenkomst van den prijs met den aanbesteder kan aantoonen. Is dit niet eene grove onbillijkheid?

3^c Omdat de aannemer dikwijls vreest het vertrouwen van den aanbesteder te zullen verliezen, zoo hij bij elke afwijking en uitbreiding van het bestek, zijn schriftelijke toestemming vordert. De aannemer, die gedurende vele jaren het vertrouwen heeft genoten van dengeen, die hem den bouw heeft opgedragen, en dat zelfde vertrouwen ook aan dien persoon heeft ge-

schonken, zal dikwijls schroomen, bij elke verandering van het werk, hem door den aanbesteder gelast, te vorderen, dat hij die verandering of uitbreiding van het werk schriftelijk bekrachtige. Hij wacht zich den aanbesteder den prijs dier veranderingen of van dat meerdere werk op te geven, zoo hij die niet vraagt, meenende, dat de aanbesteder daarin zal zien een bewijs van wantrouwen door hem in zijne soliditeit gesteld; en dat hij daardoor den schijn op zich zal laden, dat hij den aanbesteder tot zulke uitgaven niet in staat acht. Hetzelfde geval doet zich voor, wanneer een door den eigenaar aangesteld architect, den aannemer bevelen geeft tot verandering van het gemaakte werk, of het maken van meerder werk, dan bij bestek is bepaald. De aannemer volgt de bevelen, hem door den architect gegeven, daar hem die verplichting in de A. V. van het bestek uitdrukkelijk is opgelegd en hij zich door onderteekening van het bestek daartoe heeft verbonden; hij ziet in den architect den wettigen vertegenwoordiger van den eigenaar, gemachtigd om alle bevelen voor het werk te geven. Wat hij dus van den eigenaar niet zou hebben gevorderd, verlangt hij nu evenmin van den architect en op enkel bevel maakt hij het hem opgedragen werk. Heeft de architect zijn last overschreden, en voor het werk buiten bestek niet vooraf de goedkeuring van den aanbesteder gevraagd en bekomen, dan is hij persoonlijk aansprakelijk jegens den aannemer, want de aanbesteder is niet gehouden tot hetgeen bovendien (boven den last door hem gegeven) mogt geschied zijn, dan voor zooverre hij zulks uitdrukkelijk of stilzwijgend bekrachtigd heeft. Art 1844 2o lid. Art 1646 kan dan door den architect niet worden ingeroepen, want het bepaalt slechts, dat de voorwaarden voor het werk buiten bestek, tegenover den eigenaar van den grond moeten

worden inacht genomen, zoodat de architect steeds tot betaling van dat werk is gehouden.

Wij zagen alzoo, dat het te goed vertrouwen, dat bij zooveel contracten een voorname plaats bekleedt, de aanleiding is, dat zoo dikwijls tegen de bepaling van dit artikel wordt gezondigd. Waartoe het te ontkennen, de aannemer heeft een strijd te voeren, van den eenen kant staat hij voor de bepaling van art. 1646 en vrees, door stipte toepassing daarvan het vertrouwen van den eigenaar, en daarmede zijn gunst voor het vervolg te verliezen, van den anderen kant hangt door het verzuim van de inachtneming der voorschriften van dit artikel, het gevaar, de betaling van het loon voor zijn arbeid niet te zullen ontvangen, hem als het zwaard van Damocles boven het hoofd. Hij kiest echter het laatste en hoopt, dat het zwaard hem niet zal treffen, want zelfs een veertig-jarig bestaan van dit artikel in onze wetgeving is niet bij machte geweest het goed vertrouwen van den aannemer geheel te doen verdwijnen. Doch hoe dikwijls heeft de aannemer zich reeds in die verwachting bedrogen gezien, en heeft dan eens de eigenaar hem de harde bepalingen van dit artikel in al hare zwaarte doen gevoelen, en werd dan weder door zijne erfgenamen daarvan een gretig gebruik gemaakt, daar zij de tusschen den eigenaar en den aannemer gesloten overeenkomst niet als geldig wilden beschouwen, zoo zij niet door geschrift van het gemaakte werk en den bepaalden prijs overtuigd werden. Het verzuim van de inachtneming der wettelijke voorschriften, is inderdaad veelal aan dezen laatsten ontwikkelden grond toe te schrijven en dit bezwaar moet daarom vooral niet te gering worden geacht.

De strekking van het artikel is dus geen andere dan be-

scherming van den eigenaar tegen oneerlijke handelingen van de architecten of aannemers, maar de redactie bewijst duidelijk, dat het voorgestelde doel niet is bereikt, ja het werk slechts ten halve is verricht. In het artikel immers wordt gehandeld van het maken van een gebouw (volgens onze meening is dit woord hier slechts *exempli causa* gebezigd), maar in elk geval moet volgens de uitdrukkelijke bepaling der wet, een geheel nieuw werk het onderwerp der overeenkomst zijn; veranderingen aan een bestaand werk behooren daartoe alzoo niet. Stel nu, dat aan een aannemer is opgedragen een verandering of vergroo-ting van een bestaand gebouw of werk voor f 20.000. Gedurende het werk worden in het oorspronkelijke plan veranderingen gemaakt, die als bijwerk in rekening komen, dan behoeft de aannemer de voorzorgen van art 1646 niet in acht te nemen; maar neemt dezelfde aannemer aan, het zetten van een geheel nieuw gebouw b. v. voor f 10.000, dan zullen de voorwaarden van art 1646 stipt moeten worden opgevolgd, of hij loopt gevaar, het bijwerk niet betaald te krijgen. Bij welke van deze beide werken zal men echter vooral meer bijwerk hebben te wachten? De ondervinding leert, dat juist bij veranderingen of herstellingen van bestaande werken de meeste bijwerken komen.

Twijfelt men nog aan de juistheid van het door ons, naar aanleiding van dit artikel, aangevoerde, wij wijzen dan ten slotte op de vele vonnissen en arresten, die over dit artikel zijn geweest, en die, hoe zeer men de billijkheid der vordering van den aannemer inzag, met het oog op de stellige wetsbepaling ten zijnen nadeele zijn beslist, waar het *summum jus* moest worden toegepast, hoezeer men ook van de *summa injuria* doordrongen was. *Lex dura tamen scripta est.*

Hoe zal men dit artikel dan moeten veranderen, om de onbil-

lijkheid er van weg te nemen, maar om tevens aan den anderen kant geen aanleiding te geven tot hernieuwing der klachten, tegen de bouwmeesters en aannemers? Hoewel de wetgever bij art 1903 B. W. de middelen van bewijs genoemd en aldaar geen melding heeft gemaakt van het onderzoek der deskundigen, heeft hij echter op verschillende gevallen dit onderzoek toepasselijk verklaard ¹⁾, zoo men zich van de in art. 1903 genoemde middelen van bewijs niet of slechts gebrekkig kon bedienen, en zelfs heeft hij bij art 222 v. B. R. deze materie uitvoerig geregeld ²⁾. Vermits nu ook hier het bewijs door getuigen slechts zelden zal zijn toegelaten, en de eed als een weinig afdoend hulpmiddel moeilijk is aan te wenden, zal ook in dit geval, zoo de eigenaar, op grond van het ontbreken van schriftelijke overeenkomst van het gemaakte bijwerk, en wegens het niet bepalen van den prijs van dit werk, de betaling weigert, een onderzoek van deskundigen het best geschikt zijn om te beoordeelen, of het door den aannemer als zoodanig in rekening gebrachte werkelijk bijwerk is; en zoo ja of de prijs, daarvoor

¹⁾ Dat aan art. 1903 B. W. geen beperkende en uitsluitende kracht moet worden toegekend, maar daarenboven nog andere middelen als geldige bewijsmiddelen door den wetgever zijn erkend en toegelaten, speciaal het hier genoemde onderzoek van deskundigen, wordt ook aangenomen door Mr. G. DIEPHUIS. Het Ned. Burgerl. recht, deel 2. bl. 314 v. Groningen 1872. Ook Mr. C. VAN BELL. „Het bewijs volgens het burgerl. recht” zegt dat de in art. 1903 genoemde bewijsmiddelen niet limitatief zijn. Anders Asser „het Nederl. Burg. Wetb. vergeleken met het Wetboek Napoleon § 872.

²⁾ Dat deze juist in het W. v. B. R. en niet gelijk de in art. 1903 genoemde in het B. W. behandeld wordt, kan daaraan worden toegeschreven, dat de regeling van de laatste in het B. W. meer de middelen zelve, die van gene meer de vorm en wijze van toepassing betreft. Mr. G. DIEPHUIS. t. a. p. bl. 315.

door hem gevorderd, in verhouding staat tot zijn' arbeid en het door hem geleverde. De deskundigen zullen dit onderzoek steeds kunnen doen, voorgelicht door het bestek voor de aanneming opgemaakt, waaruit zal moeten volgen, dat het daarin niet vermelde als bijwerk zal moeten worden in rekening gebracht. Zij zullen dan tevens den bovenmatigen eisch van den aannemer tot hetgeen billijk is kunnen beperken. Wij meenen, dat door toelating van dit middel aan de regtmatigheid van hetgeen partijen toekomt het best zal worden te gemoet gekomen.

Het komt ons wenschelijk voor, dat bij eene eventueele verandering van dit artikel de woorden „een gebouw” worden veranderd in „eenig werk”; dan zal men daaronder zoowel veranderingen aan bestaande werken, als geheel nieuwe werken kunnen verstaan, en ten andere zal de strijd over de vraag, of het woord „gebouw” in engeren- of in uitgebreiden zin moet worden verstaan daardoor ophouden. Zoolang de aanleiding tot den strijd hierover niet door een wet is opgeheven, zal men ook aan het gevaar bloot staan, dat door de schrijvers ¹⁾ over de beteekenis en de uitlegging verschillend wordt geoordeeld, en dat door het eene rechtscollege hieraan eene uitlegging in engen zin wordt gegeven, terwijl een ander rechtscollege dezelfde vraag geheel anders zal beslissen, zooals reeds werkelijk is geschied. De leer van de striete interpretatie is gehuldigd door de Rechtbank van Groningen bij een vonnis van 28 Maart 1871 ²⁾, bij welk vonnis is gezegd dat,

¹⁾ Mr. DIEPHUIS t. a. p. op art. 1646. DELVINCOURT t. a. p. op artikel 1793 C. N.

MARCADÉ Liv. III Tit. VIII pag. 542 geven allen aan dit artikel een uitlegging in meer uitgebreiden zin.

²⁾ W 3343.

art. 1646 niet toepasselijk is op het bouwen van een schip op grond:

„Dat art. 1646 niet toepasselijk kan zijn op het bouwen van een schip op de scheepstimmerwerf van een bouwmeester, omdat genoemd artikel door zijn eigen woorden beperkt is tot de gebouwen, waaromtrent een overeenkomst van aanneming bestaat, volgens een bestek met den eigenaar van den grond beraamd en vastgesteld.”

„Dat, wanneer men dit art. 1646 op het bouwen van een schip zou willen toepasselijk verklaren, dit niet zou kunnen geschieden, zonder aan het artikel een uitbreiding te geven, en dit naar regten, niet mag; eensdeels omdat art. 1646 eene afwijking is van het gemeene regt, zelfs in burgerlijke zaken, maar nog te meer omdat het eigenlijk behelst eene beperking, van de bewijsmiddelen en daarin juist een hoofdverschil van het handelsrecht met het burgerlijk recht bestaat; dat het eerste in het toelaten van bewijsmiddelen ruimer is dan het laatste.”

Een vonnis van het gerechtshof van Overijssel dd. 16 Juni 1873 ¹⁾ besliste deze vraag in anderen zin; wij lezen in de motieven van dit vonnis.

„O, dat wel is waar art. 1646 spreekt van aanneming, om een gebouw te maken, maar dat het aldaar gebezigd woord niet in den engeren zin van huis moet worden opgevat, maar uitgestrekt tot alle werken, welke uit een of meer bouwstoffen worden vervaardigd, evenals het woord bâtiment voorkomende in art. 1793 C. N., waaruit art. 1646 B. W. is overgenomen.”

„O, dat de juistheid dezer uitlegging van art. 1646 daaruit blijkt, dat dit artikel voorkomt in de afdeeling, handelende

¹⁾ W 3617.

van aanneming van werk in het algemeen, en de geest van dat artikel klaarblijkelijk medebrenge, dat hetzelfde toepasselijk is, wanneer een bepaald werk tegen een bepaalden prijs is aangenomen, zooals het in de onderwerpelijke zaak het geval is, daar toch de ratio legis is, om te waken tegen misbruiken van den kant der aannemers, en deze niet alleen zijn te vreezen bij het bouwen van huizen, maar evenzeer bij de daarstelling van andere werken." Of deze vraag ook reeds aan het hoogste rechtscollege hier te lande is onderworpen, is ons niet bekend.

Ook de woorden „de eigenaar van den grond”, behooren te worden vervangen door „de aanbestede”, want het geval kan zich even goed voordoen, dat de aanbestede geen eigenaar van den grond is, en volgens de tegenwoordige redactie zullen in dat geval de voorschriften door den aannemer, voor het bijwerk niet behoeven in achtgenomen te worden.

Het geheele artikel zou naar onze bescheiden meening aldus kunnen worden geredigeerd: Indien de aanbestede weigert aan den bouwmeester of aannemer, die eenig werk volgens bestek heeft aangenomen, de later gemaakte veranderingen, vergrootingen of bijvoegselen te betalen, zal de rechter een onderzoek van deskundigen bevelen, om de echtheid en billijkheid daarvan te onderzoeken.

In het A. P. L. en het Oostenr. wetb. is omtrent de betaling van het werk buiten bestek niets bepaald, daar schijnt dus thans nog hetzelfde te gelden wat ook vroeger hier te lande en ook in het fransche recht het geldende recht was.

Vermelden wij thans nog, welke privilegiën den werkman of aannemer zijn toegekend.

De enkele privilegiën den werkman ¹⁾ toegekend, die als een lichtpuntje te voorschijn treden te midden der talrijke verplichtingen, die op hem rusten zijn:

1e. Het in art. 1185, 5°. genoemde, waarbij de werkman de vijfde in rangorde is geplaatst als preferent voor de kosten, die tot de bearbeiding eener zaak aan hem zijn verschuldigd.

Mr. B. M. VLIELANDER HEIN ²⁾ merkt op, dat hier alleen bedoeld zijn „roerende ligchamelijke zaken, omdat men van onligchamelijke, noch van onroerende zaken kan zeggen, dat zij zich laten bearbeiten”. Deze uitlegging van dit artikel is evenwel in lijnrechten strijd met hetgeen in art. 1644 wordt gezegd. waar wordt gesproken van een werk, dat bij het stuk of de maat wordt bearbeid, zonder dat er eenig onderscheid wordt gemaakt of het een roerende of onroerende zaak betreft. Welke reden kan er overigens bestaan, om den werkman het voorrecht van art. 1185, 5°. voor de bearbeiding eener onroerende zaak te weigeren? Wij gelooven, dat daarvoor geen reden is aantevoeren, en kennen dus dit voorrecht den werkman in beide gevallen toe.

Terecht zegt Mr. DIEPHUIS, dat door de bearbeiding ook de eerste vervaardiging moet verstaan worden. Uit niets blijkt immers, dat de wet dit voorrecht uitsluitend heeft verleend voor de kosten, die na de eerste vervaardiging zijn gemaakt.

¹⁾ Het woord werkman is hier volstrekt niet beperkend, de wet kent aan dit woord geene bepaalde beteekenis toe, en ook hij kan volgens ons artikel op dit privilegie aanspraak maken, die iemands zaak door een ander op zijnen naam heeft laten bearbeiten.

B. M. VLIELANDER HEIN, *Acad. Proefschrift over de speciale privilegiën*, bl. 148, v. Leiden 1861.

²⁾ *Dissertatie* bl. 148.

De werkmán zal dit voorrecht hebben als hij enkel zijn arbeid heeft aangewend; heeft hij nevens zijn arbeid ook de stof geleverd, dan heeft hij een dubbel privilegie; als verkooper der stof is hij dan preferent krachtens art. 1185, 3o. als verhuurder van zijn arbeid, krachtens art. 1185, 5o. Mr. VLIELANDER HEIN meent, dat de werkmán, die nevens zijn arbeid ook de stof levert, alleen preferent is krachtens art. 1185, 3o. omdat er dan koop en verkoop had plaats gehad. Met verwijzing naar het daarover door ons reeds vroeger ontwikkelde, der dubbele kwaliteit, die de aannemer in dat geval in zich vereenigt, houden wij de meening van Mr. VLIELANDER HEIN voor onjuist.

2o. Het in art. 1185, 8o. in verband met artikel 1193 genoemde privilegie. Daarbij wordt aan metselaars, timmerlieden¹⁾ en andere werkbazen voorrecht toegekend, voor hetgeen hun wegens den opbouw aanbouw en de reparatiën van onroerende goederen verschuldigd is, mits de schuldvordering niet ouder zij dan drie jaren, en de eigendom van het perceel aan den schuldenaar zij verbleven.

In het ontwerp van 1824 kwam dat privilegie niet voor. In 1833 werd het voorgesteld omdat, zooals men zeide, de billijkheid dit voorrecht medebracht en omdat het bij vroegere wetgevingen steeds gegund was.²⁾

De woorden van dit artikel geven aanleiding tot eenige vragen, die wij naar volgorde zullen behandelen.

Voorcerst moet men de woorden „onroerende goederen” in algemeenen zin verstaan, of moet men het beschouwen dat die

¹⁾ Metselaars en timmerlieden worden als voorbeelden genoemd. Mr. C. W. OPZOOMER, Het Burgerlijk Wetboek verklaard, deel 4, blz. 544, noot 3.

²⁾ VOORDUIN, IV, 366.

woorden worden beperkt door de woorden opbouw, aanbouw en reparatie?

Breedvoerig wordt dit punt besproken door Mr. VLIELANDER HEIN ¹⁾ en door den schrijver aangetoond, dat deze woorden in beperkten zin moeten worden opgevat. Wij kunnen ons met de door genoemden schrijver ontwikkelde gronden volkomen vereenigen, en gelooven met hem, dat alleen op die onroerende goederen, waarbij van opbouwen, aanbouwen en herstellen kan worden gesproken, dit privilegie mag worden toepasselijk verklaard.

Dat onder de bevoorrechten schuld zoowel de prijs voor de bouwstoffen als die van het arbeidsloon is begrepen zal men aan Mr. VLIELANDER HEIN gereedelijk toegeven ²⁾. De meening van Mr. DIEPHUIS, dat de prijs voor de bouwstoffen daaronder niet is begrepen is door den genoemden schrijver op verschillende gronden wederlegd, met welke gronden wij ons volkomen kunnen vereenigen. Voorts wijzen wij er op, dat dit artikel noch door zijn eigen woorden is beperkt, noch, dat de kracht daarvan door eenige andere wetsbepaling is ontzenuwd. Ook de opmerking der tweede afdeeling ³⁾ mag niet tot een andere opvatting leiden ⁴⁾.

De in dit artikel genoemde bevoorrechte schuldeischers zijn zij, welke met den eigenaar van het gebouw onmiddellijk hebben gehandeld; daaronder vallen dus allen, die in art. 1651

1) Mr. VLIELANDER HEIN, diss. bl. 170.

2) Ook Mr. C. W. OPZOOMER t. a. p. zegt in noot 4: „De strekking van dit artikel is onbeperkt”. Dus niet voor werkloon alleen maar ook voor bouwstoffen. Van hetzelfde gevoelen zijn Mr. ASSER en Mr. DE PINTO.

3) Zie hierover Mr. VOORDUIN t. a. p. IV 371.

4) Mr. C. W. OPZOOMER t. a. p.

aannemers in hun vak genoemd worden. De in art. 1650 genoemde personen hebben dit voorrecht niet ¹⁾).

De termijn van drie jaren begint te loopen:

a Van het tijdstip, dat de betaling volgens contract kon geeischt worden.

b Bij een betaling geregeld naar art. 1644 B. W. voor elk gedeelte der vorderingen van het oogenblik der opneming.

c Bij bepaling, dat het werk zal betaald worden, nadat het in zijn geheel is afgemaakt, van af het oogenblik der definitieve goedkeuring ²⁾).

Omtrent de laatste bepaling dat de eigendom van het perceel aan de schuldenaar moet zijn verbleven, zegt Mr. C. W. OPZOOMER: ³⁾

„Omgekeerd moet het dus ook de eigenaar zijn, die de schuldenaar is. M. a. w. er moet onmiddellijk voor den eigenaar niet voor een aannemer gewerkt zijn.”

3^e In art. 1652 B. W. is den arbeider een recht van retentie gegeven op het goed, wat hij van een ander onder zich heeft, om daaraan eenig werk te verrichten. De arbeider, die dit recht heeft is wel geen bevoorrecht schuldeischer in den zin van art. 1180 B. W., maar zijn recht heeft niettemin daarmede eenige overeenkomst en daarom, meenen wij, het naast de zoo even genoemde privilegien te mogen vermelden.

Hoewel in dit artikel nitsluitend arbeidsheden worden genoemd, moet men echter het woord niet in den engen zin verstaan. De wetgever heeft op het punt van benamingen een bijzondere zucht tot verandering aan den dag gelegd, en spreekt nu eens van werkmán of aannemer, dan weder van ambachtsman, en eindigt dezen

¹⁾ Mr. B. M. VLIELANDER HEIN t. a. p. bl. 174 v.

²⁾ Mr. VLIELANDER HEIN t. a. p. bl. 177.

³⁾ Mr. C. W. OPZOOMER t. a. p. noot 5.

titel met de benaming van arbeidsman. Dit recht van retentie was den werkman in den C. N. niet verleend, evenmin was hiervan sprake in de wet van 1 Maart 1825 Sb. No. 21 en in het B. W. van 1830. Het artikel werd 13 Februari 1833 voorgedragen in gelijken zin als het thans is opgesteld, doch met weglating van de woorden „tenzij de eigenaar voor die kosten en arbeidsloonen genoegzame zekerheid hebbe gesteld.” In de memorie van toelichting van 1833 werd gezegd, dat men hier een nieuw artikel had geplaatst, overeenstemmende met art. 1833 van het wetboek Napoleon voor Holland, waarbij aan arbeidslieden het recht van retentie op roerende zaken is toegekend, voor de kosten en arbeidsloonen daaraan besteed en verdiend, op gelijke wijze als bij art. 1774 van het Ned. Burgerl. Wetboek van 1830, nu artikel 1776, ten voordeele van den bewaarnemer is bepaald. Vijf leden der tweede afdeeling konden zich met het voorgestelde artikel niet vereenigen, omdat volgens hun inzien daardoor den werkman gelegenheid gegeven werd, den eigenaar door overdreven rekeningen te kwellen, en hen tot betaling te verplichten tot voorkoming van ongerief. Drie leden zeiden, zich met het artikel te kunnen vereenigen, zoo hieraan werd toegevoegd, dat dit voorrecht zou ophouden, zoodra door den eigenaar voor die kosten en arbeidsloonen genoegzame zekerheid werd gesteld. Aan dit verlangen werd voldaan en het artikel opgesteld volgens de tegenwoordige redactie. De 3de afdeeling wilde het recht van retentie slechts verleenen na voltooiing van den arbeid, aan welk verlangen niet werd voldaan, omdat de regeering terecht inzag, dat door deze bijvoeging de wetsbepaling zou worden ontzenuwd” 1).

1) Voorduin Geschiedenis en beginselen der Ned. Wetb. deel 5 bl. 250. v.

De vraag of dit recht van retentie den arbeider alleen is gegeven tegenover den schuldenaar ¹⁾, of dat hij zich daarvan ook tegen derden kan bedienen ²⁾, moet naar het ons voorkomt in laatstgemelden zin worden beslist. De woorden van het artikel, noch van een der andere artikelen waarin over het retentierecht wordt gehandeld, laten die beperkende uitlegging toe. Integendeel wordt de meer uitgebreide uitlegging daarin vrij duidelijk uitgedrukt, zoo in ons artikel, door de bepaling, dat de arbeidslieden gerechtigd zijn, om het goed *van een ander* onder zich te houden, tot de volle voldoening van de kosten en arbeidsloonen daaraan besteed. Van beperking tegenover een bepaald persoon blijkt dus hier niet.

Mr. DIEPHUIS voegt bij dit artikel, achter „voor de kosten en arbeidsloonen daaraan besteed” de woorden „of verdiend,” daar anders alleen sprake zou zijn van arbeidsloonen, door den werkman aan andere arbeidslieden voldaan, en dit niet de bedoeling van den wetgever kan zijn geweest.

Het recht, den werkman door deze wetsbepaling toegekend, houdt dus op, zoodra hij het goed, waaraan die kosten zijn besteed, aan den eigenaar heeft terug gegeven, maar het herleeft, zoo hij het goed later weder onder zich krijgt, en de kosten hem nog niet zijn voldaan, zelfs al zouden later gemaakte kosten hem zijn vergoed, dan kan hij dat recht uitoefenen voor vroegere nog niet voldane kosten. De wetgever heeft hier geen onderscheid gemaakt,

1) In dien zin wordt het recht van retentie beschouwd door Mr. J. H. DE SITTER Jaarb. VI 1844.

2) Deze tweede meening is aangenomen door Mr. E. N. RAHUSEN in zijn diss. de jure retentionis Amst. 1854, en door Mr. B. M. VLIELANDER HEIN t. a. p. bl. 151 v.

omdat hij in het algemeen den werkman heeft willen beschermen tegen onwillige betalers; en „ubi lex non distinguit, non nobis est distinguendum.”

Ten slotte vermelden de bepaling van art. 2008 B. W., volgens welke de regtsvordering van timmerlieden, metselaars en andere werkbazen tot betaling hunner leveranciën en loonen verjaren door een verloop van 5 jaren.

HOOFDSTUK IV.

ONTBINDING VAN HET CONTRACT.

In de vorige hoofdstukken hebben wij de vereischten voor dit contract leeren kennen, wij beschouwden verder den omvang der rechten en verplichtingen van den aannemer en den aanbesteder; thans blijft ons nog over, de wijzen na te gaan, waarop dit contract kan worden ontbonden. Wij zullen hier niet bespreken die oorzaken van ontbinding, die dit contract met alle anderen gemeen heeft; evenmin zullen wij eene geregelde opsomming geven van al die gevallen, waarin in het Romeinsche recht ontbinding was toegelaten, daar die voor ons recht geen waarde meer hebben. Slechts die wijzen van ontbinding, die in afwijking van den gewonen regel bij dit contract als geoorloofd zijn toegelaten, worden in dit hoofdstuk behandeld; onze titel handelt daarover in art. 1647 en 1648.

In het Romeinsche recht gold de door Justiniaan gestelde regel „*omnem stipulationem sive in dando sive in faciendo ad haeredem et contra haeredes transmitti.*” Deze regel werd in den C. N. niet zoo sterk geprononceerd; in den regel werd reeds op de mogelijkheid van uitzondering daarop gedoeld en daarom in art. 1122 C. N. gezegd „*On est censé avoir stipulé pour soi et pour ses héritiers*” ¹⁾. De vertaling daarvan

¹⁾ TOULLIER le droit civil suivant l'ordre du Code tome VI No 407 en 408. pag. 372 v.

vinden wij in ons artikel 1354; derhalve geldt in ons recht thans volkomen hetzelfde, als in het fransche recht.

Het aanwezig zijn van het geval, dat men niet voor zijne erfgenamen of rechtverkrijgende heeft bedongen, zal of uit den aard der overeenkomst moeten voortvloeien, of uitdrukkelijk zijn bepaald. Dit laatste is geschied in art. 1648 bepalende, dat huur van werk ophoudt, door den dood van den werkmán, bouwmeester of aannemer, mede als uitzondering op den regel van art. 1611 B. W. Deze bepaling is zoowel in het belang van de erfgenamen van dengeen, die zich tot het verrichten van werk heeft verbonden, als in dat van hem, die het werk voor zich heeft bedongen. De erfgenamen oefenen wellicht een geheel ander vak uit dan de erflater heeft uitgeoefend; zij zullen zich dus in vele moeielijkheden zien gewikkeld, wanneer zij door hunne hoedanigheid van erfgenamen geroepen worden den taak van bouwkundige op zich te nemen. Zij zullen ook wellicht aan groote verliezen blootstaan, wanneer zij werkheden moeten in dienst stellen, wier bekwaamheid zij niet kunnen beoordeelen. Ook voor den aanbesteder is het in 't algemeen niet onverschillig, door wien het werk wordt verricht ¹⁾; hij heeft vaak het werk aan een bepaalden persoon opgedragen, omdat hij hem daartoe bijzonder geschikt achtte. Het zou daarom voor hem evenzeer bezwarend zijn, wanneer hij het werk, aangegaan met een bekwaam en geschikt persoon, na diens overlijden zou moeten doen voortzetten en voltooien door minder geschikte of in het geheel ongeschikte personen, door wier onbekwaamheid hem slecht werk werd geleverd. Doch al had men niet juist het werk aangegaan met een' bepaalden persoon, met het oog

¹⁾ Prof. DIEPHUIS op dit art: ed. 1856.

op diens erkende bekwaamheden, er kunnen niettemin andere voldoende redenen zijn, die het ophouden van het contract wenschelijk maken. ¹⁾ De regel in dit artikel gesteld is daarom zoo algemeen mogelijk, zonder onderscheid van persoon en buiten aanmerking of de aannemer ook den grond, waarop gebouwd zal worden of in 't algemeen de stof zal leveren. ²⁾

1) POTHIER traité du louage No. 45 onderscheidt tusschen werken, waarbij men het oog heeft gehad op de bekwaamheden en het talent van een bepaald persoon, en die, waarbij men zich gemakkelijk kan laten vertegenwoordigen. In het eerste geval wil hij de huur van werk door den dood van den werkman enz. doen ophouden, in het laatste niet.

Glück deel 18 bl. 7. noemt onder de rechtmatige oorzaken, die volgens het Rom. recht het contract van zelf opheffen, den dood van een der partijen voor zoover dit is aangegaan met het oog op een bepaald persoon, verwijzende daarvoor naar L. unic. § 9 Cod. VI. 51 de caduc toll.; de verklaring dezer lex is evenwel naar onze meening niet boven allen twijfel verheven.

DANKWARDT in Jahrb. pag. 338 § 29 vermeldt als vijfde oorzaak van eindiging van het contract van aanneming den dood van den aannemer, beschouwd uit een tweeledig oogpunt 1e naar analogie van de loc. rei 2e naar het stilzwijgende oogmerk der contractanten. Of deze meening de juiste is, of wel die van Glück moet worden gevolgd, zullen wij thans niet nader onderzoeken, daar het voor ons van geen direct belang is. De uitdrukkelijke bepaling van ons artikel kan geen strijd over de bedoeling meer opleveren.

2) Zij die meenen, dat aanneming van werk met levering der stof slechts als voorwaardelijke koop en niet als een gemengd contract is te beschouwen, verdedigen, als een natuurlijk gevolg dezer leer, ook ten dezen opzichte het gevoelen, dat in dit geval het contract niet met den dood van den werkman ophoudt. Wij hebben bij de behandeling van art. 1640 gelegenheid gehad op het verschil dezer beide stelsels te wijzen, en bepalen ons thans tot een verwijzing naar het daar behandelde, en wij vereenigen ons geheel met het gevoelen van Prof. DIEPHUIS, dat n. l. hier volkomen dezelfde ratio legis geldt.

Het contract wordt alzoo van rechtswege ontbonden; het enkele feit, de dood van den werkmán, doet de huur ophouden en geen ontbinding daarvan behoeft meer door de erfgenamen gevorderd te worden.

De reden dezer bepaling moet echter gezocht worden in het privaát, niet in het publiek belang. Men kan daarom bij uitdrukkelijk beding van dit recht afstand doen en de huur van werk, ook na den dood van den werkmán, laten voortduren. In zoodanig geval worden dan meestal niet de erfgenamen tot de voortzetting en voltooiing van het werk geroepen, maar diegene, die zich bij het aangaan der overeenkomst tot zijne borgen hebben gesteld. Deze treden dan met betrekking tot dat werk in alle lusten en lasten daarvan, en zijn tot voortzetting en voltooiing gehouden. Van dit beding wordt bij vele aanbestedingen gebruik gemaakt en daarom in de Alg. Voorwaarden van vele bestekken uitdrukkelijk verklaard. „De borgen nemen dezelfde verplichtingen op zich, die de aannemer op zich heeft genomen, en verbinden zich, die behoorlijk en volledig te vervullen, zoodra zij te zamen of afzonderlijk daartoe uit eigen hoofde door of van wege den aanbesteder zullen zijn opgevorderd, ook in het geval, dat de aannemer mogt komen te overlijden en niettegenstaande in dat geval de aanneming volgens art. 1648 van het B. W. zou kunnen gehouden worden voor vervallen, waarvan bij het onderteekenen van het procesverbaal van besteding wel uitdrukkelijk afstand wordt gedaan en het tegendeel overeengekomen” 1). Paragraaf 15 A. V. der werken van de Genie bevat de bepaling, dat de Minister van Oorlog, bij overlijden van den aannemer, het recht aan zich behoudt, het werk hetzij door de erfgenamen van den aannemer, hetzij door de borgen te doen voltooien.

1) § 444. Algern. Voorwaarden Departement Binnenl. Zaken.

Om de reeds aangevoerde redenen achten wij het onbillijk, dat ook de erfgenamen tot de voltooiing van het werk kunnen worden geroepen; deze toch kunnen op grooten afstand van de woonplaats des overledenen aannemers en in verschillende landen ver van elkander verwijderd, wonen. Zij weten wellicht niet eens, dat de erfflater een werk had aangenomen, en worden nu, zoo het den Minister gelieft, verplicht dat werk te voltooiën. Dat werk kan nog zeer lang duren en misschien groote sommen kosten, meer wellicht dan het actief der erfenis bedraagt; zij zullen dus in eene nadeeliger positie komen, dan wanneer zij de erfenis niet hadden aanvaard, en uit vrees alzoo door de aanvaarding te worden benadeeld, zouden velen er toe kunnen overgaan een overigens zelfs wel gestelde erfenis te verwerpen. Of wel zij kunnen het hulpmiddel van aanvaarding onder voorrecht van boedelbeschrijving te baat nemen, doch ook daaraan zijn bezwaren verbonden, en vele formaliteiten moeten bij de vereffening worden in acht genomen, die tegen een zuivere aanvaarding niet kunnen opwegen. Door deze bepaling wordt een pressie uitgeoefend op de handeling der erfgenamen, die zeker den toets der billijkheid niet kan doorstaan, en waarvan men bij een beding geen gebruik behoort te maken. Men opent door dit beding weder den weg voor de vele kwestieën, die vóór het bestaan van art. 1648 konden worden en werden opgeworpen; b. v. voor een hoeveelste deel ieder der erfgenamen in de voltooiing van het werk is gehouden ¹⁾. De borgen alleen zijn de aangewezen personen, om het werk bij overlijden van den aannemer te voltooiën, zij hebben vrijwillig dien last op zich genomen en hebben hunne handeling, alvorens zich te

¹⁾ TOULLIER, VI N°. 409.

verbinden, kunnen overwegen. Zij hebben het kunnen voorzien, dat zij eenmaal als plaatsvervangers van den aannemer konden worden geroepen, en hebben zich dus niet te beklagen, wanneer die borgtocht later nadeelige gevolgen voor hen oplevert.

Is men van art. 1618 niet uitdrukkelijk afgeweken, dan zal de ophouding van het werk ten gevolge hebben, dat de aanbesteder gehouden is aan de erfgenenamen naar evenredigheid van den bij overeenkomst bedongen prijs te betalen, de waarde van het gedane werk en die der in gereedheid gebrachte bouwstoffen, mits dat werk of die bouwstoffen hem tot eenig nut kunnen verstrekken.

Of dus de eigenaar of aanbesteder tot vergoeding aan de erfgenenamen is gehouden, is afhankelijk van de vraag, of het gedane werk en de in gereedheid gebrachte bouwstoffen hem tot eenig nut kunnen verstrekken. Dit nut is niet in dien zin te verstaan, dat de aanbesteder niet tot vergoeding is gehouden wanneer door toevallige omstandigheden het werk, dat voor hem oorspronkelijk van nut zou zijn geweest, zulks nu niet meer is, zonder dat het ophouden van het nut, door den dood van den aannemer of workman is veroorzaakt. Evenmin moet men het beschouwen, dat de aanbesteder niet tot vergoeding is gehouden, wanneer het werk hem niet tot nut, maar enkel tot genoeg of weelde dient. „Het nut ziet op het werk, dat het onderwerp der overeenkomst is geweest, en dat hij nu door een ander moet of kan laten voltooijen.”¹⁾ Is het werk van dien aard, dat het niet door een ander kan voltooid worden, of zoo de voltooiing door een ander zou geschieden, dan toch geen nut voor den aanbesteder meer heeft, (b. v. een schilderij

1) Prof. DIEFFBUS op dit artikel.

door een schilder begonnen, dat door een ander zou worden voltooid) dan bestaat de verplichting tot vergoeding voor den aanbesteder niet. Is dat nut voor den aanbesteder aanwezig, dan moet hij aan de erfgenamen betalen, naar evenredigheid van den bij overeenkomst bedongen prijs, de waarde van het gedane werk en die der in gereedheid gebrachte bouwstoffen. Welke de waarde hiervan is zal altijd een feitelijke vraag zijn. Deskundigen zullen de waarde bepalen, doch daarbij rekening moeten houden met den bij de overeenkomst bedongen prijs. Men zal ook niet uitsluitend hebben te letten op datgene, wat bij het overlijden van den werkman of aannemer reeds geheel afgewerkt was; het werk, dat hoewel nog niet geheel af, doch reeds in bewerking was, zal onder de vergoeding evenzeer mogen worden begrepen, mits het vereischte van het laatste lid van het artikel aanwezig is.

De erfgenamen zijn nooit tot afgifte gehouden, zoo de aanbesteder de vergoeding niet aanbiedt, evenmin zijn zij hier toe verplicht, ook zelfs wanneer de aanbesteder de vergoeding aanbiedt, want de huur van werk heeft opgehouden door den dood van den bouwmeester, aannemer of werkman.

Tegenover de vergoeding door den aanbesteder te voldoen aan de erfgenamen staat die, waartoe de erfgenamen jegens den eigenaar of aanbesteder zijn gehouden, voor de kosten, schaden en interessen, die hij heeft beloopt, door verzuim of nalatigheid van den aannemer in de vervulling zijner verplichtingen; daar zij van den eenen kant in de lusten der nalatenschap tredende, anderdeels daarvan ook de lasten moeten dragen. Die vordering van den eigenaar of aanbesteder tegen de erfgenamen zal moeten worden vereffend, met hetgeen hij aan hen voor het gewerkte schuldig is.

Heeft de eigenaar of aanbesteder reeds voor de voltooiing

van het werk den werkman geheel betaald, dan kan hij op grond van de bepaling van art. 1395 B. W. „hetgeen zonder verschuldigd te zijn, betaald is kan terug gevorderd worden” een eisch tot terugvordering instellen; immers het loon is eerst door den werkman verdiend, wanneer het werk verricht is, zoolang dit niet is geschied heeft er alzoo onverschuldigde betaling plaats gehad. POTHIER ¹⁾ meent, dat hiervoor reden tot twijfel kan bestaan, daar de som, die aan den werkman betaald is, hem verschuldigd was, toen zij hem betaald werd, omdat de aanbesteder zich door het contract had verbonden, hem die som voor het werk te betalen. De fout dezer redenering ligt voor de hand, wanneer men in het oog houdt, dat eerst door het gereed zijn van het werk de verplichting tot betaling is ontstaan, wat vóór dien tijd is betaald, is alzoo voldaan zonder dat er schuld was, alweder omdat er nog geen werk was.

2^e. De aanneming houdt ook op door de eenzijdige opzegging van den aanbesteder. Deze bepaling bevat een uitzondering op den regel van art. 1374 B. W., volgens welke alle wettiglijk gemaakte overeenkomsten niet kunnen herroepen worden zonder wederzijdsche toestemming. De reden dezer bepaling is de volgende: Na de opdracht tot het maken van eenig werk kan de aanbesteder door zware financiële verliezen in zoodanige ongelegenheden geraken, dat het naleven der verplichting, die de aanbesteding met zich brengt, voor hem schier onmogelijk wordt. Of wel de omstandigheden, waarom hij het werk wilde laten maken, kunnen sedert zijn veranderd; het werk zou dan voor hem geen nut meer hebben. In beide gevallen komt de bepaling van art. 1647 hem ter hulp en kan hij, zich bedienende

¹⁾ Cap. IV de la résolution du contract de louage d'ouvrage N°. 442.

van het voorrecht hem daarbij verleend, de aanneming opzeggen, zonder gehouden te zijn den aannemer daarvan reden te geven ¹⁾. Na die opzegging kan dan van de zijde van den aannemer geen vordering tot ontbinding der overeenkomst meer te pas komen, daar de werking van het contract reeds heeft opgehouden door en met de opzegging. De aannemer zal dan terstond, nadat hem de opzegging is bekend gemaakt, met de verdere voltooiing van het werk ophouden. Voor hetgeen hij verricht na de hem beteekende opzegging, geniet hij geen betaling en moet hij zelfs den aanbesteder, de veroorzaakte schade vergoeden ²⁾. Vele schrijvers over het Rom: recht kennen met een beroep op l. 60 § 4 D. 19. 2., den aanbesteder nog een bijzonder recht toe, tot ontbinding van het contract wanneer de aannemer het werk te laag heeft begroot; de aanbesteder kan dan de verbintenis vernietigen, wanneer de dwaling wordt ontdekt en het voorgeschoten geld van den aannemer terugvorderen ³⁾. Deze wijze van het doen ophouden van het contract is bij ons niet uitdrukkelijk vermeld, ze is echter opgesloten in de algemeene bewoordingen van dit artikel, daar, zooals wij zeiden, de aanbesteder de reden der opzegging nooit behoeft te ontvouwen. Alzoo, altijd en in alle opzichten kan de aanbesteder zich van dat recht van opzegging bedienen, hetzij het werk eerst pas een aanvang heeft genomen, hetzij de voltooiing daarvan reeds nabij is, mits (zegt art. 1647 verder) hij den aannemer, wogens alle deszelfs gemaakte kosten, arbeid en

¹⁾ Aldus ook beslist bij een vonnis Regtb. Rotterdam d. d. 31 Decr. 1873. W. 3692.

²⁾ H. DANKWARDT in Jahrb. bl. 332 § 22.

³⁾ Glück deel 18. bl. 4; deze leer is bestreden door DANKWARDT bl. 332. Noot 3.

winstderving volkomen schadeloos stelle. Bij werken in daghuur gemaakt, zal de berekening, wat den werkman tot op de opzegging voor het gereedgemaakte werk en de in gereedheid gebrachte bouwstoffen toekomt, geen moeielijkheden opleveren. De werkman zal dan moeten inleveren, een staat van het reeds klaar gemaakte werk, van dat wat tijdens de opzegging in bewerking was en van de bestellingen, die door hem in verband met dat werk reeds zijn gedaan, van een en ander moet hem de prijs worden vergoed, bovendien heeft hij aanspraak op een billijke vergoeding der winst, die hem in zijne hoedanigheid van werkman daarvoor toekomt. Maar stellen wij het geval, dat een werk is aangenomen voor een zekeren som in eens, en dat na gedeeltelijke voltooiing daarvan, het door den werkman wordt op gezegd. Hoe kan men hier nagaan, welke de winstderving is, die den werkman enz. moet worden vergoed? Deze berekening zou op de volgende wijze kunnen geschieden. De afgeleverde en betaalde termijn blijft hierbij buiten aanmerking; voor de nog in bewerking zijnde zal men moeten berekenen, wat het daarvan afgewerkte heeft gekost in verhouding van den som, die voor dien termijn was bepaald. Voorts zal men, om de winstderving te kunnen berekenen, den prijs van al het afgewerkte moeten stellen tegenover de betaalde termijnen om, vergelijkende de winst, die de aannemer aan dat gedeelte van het werk heeft gehad, daaruit afte leiden, wat het geheele werk zou hebben gekost, en welke winst hij daaraan zou hebben behaald. Deze berekeningen zullen dikwijls zeer moeielijk zijn, omdat men daarbij in aanmerking zal moeten nemen de vele risico's, waaraan het werk is blootgesteld, die naar den aard van het werk grooter of kleiner zijn. Uit den aard der zaak zal dus de winstderving slechts approximatief

kunnen berekend worden. Art. 1794 C. N. (correspondeerende met dit artikel van ons B. W.) is eenigszins anders geredigeerd, daarin wordt gesproken van: „tout ce qu'il aurait pu gagner dans cette entreprise.” Uit de duidelijke woorden van dat artikel volgt dus, zooals ook algemeen wordt aangenomen, dat men bij de schadeloosstelling voor winstderving volgens den C. N. slechts heeft te letten, op hetgeen de aannemer door het opgezegde werk had kunnen winnen, zonder dat in aanmerking behoort te komen, het voordeel, dat hij uit andere ondernemingen had kunnen genieten, die hij deswege heeft afgewezen. Prof. DIEPHUIS in zijne aantekeningen op dit artikel zegt, dat hetzelfde ook bij ons geldt. Niettemin wil hij bij de begrooting der winstderving van den aannemer in aanmerking nemen het voordeel, dat de aannemer uit andere ondernemingen geniet, waarloer de opzegging hem de gelegenheid heeft gegeven. Daardoor geeft hij aan art. 1647 een strengere uitlegging dan aan het daarmede correspondeerende artikel 1794 C. N. Een dergelijke uitlegging achten wij geheel vreemd aan de bedoeling, die daaraan door den wetgever kan zijn gegeven. Deze door Prof. DIEPHUIS verkondigde leer, is ook inkonsekvent te noemen, waar hij zelf erkent, dat het voordeel, hetgeen de aannemer uit andere ondernemingen had kunnen genieten, bij de winstderving niet mag worden in aanmerking genomen, „omdat die winstderving is een gevolg zijner aanneming en vreemd blijft aan den aanbesteder.” Het voordeel toch, dat de aannemer uit andere ondernemingen geniet na de opzegging van het eerste werk, is evenzeer vreemd aan den aanbesteder, en het is onmogelijk aantewijzen of de aannemer het voordeel, dat hem uit latere ondernemingen te beurt valt, juist heeft genoten door en naar aanleiding van de opzegging der vorige

aanneming. En hoe zou men praktisch dit voordeel moeten berekenen? Gesteld de aannemer is in de gelegenheid terstond na de opzegging van het werk een ander werk aantenemen, dat veel grooter is, dan het hem opgezegde werk; hij maakt zich die gelegenheid ten nutte en neemt dat werk aan. De vraag of hij daarmee evenwel voordeel zal behalen, zal eerst kunnen beantwoord worden, nadat het werk geheel is afgemaakt. Zou men nu in ernst mogen gelooven, dat de eerste aanbesteder met de betaling van het verschuldigde zoolang mag wachten, tot dat het later door den aannemer aangenomen werk is voltooid, opdat hij kan zien, welke winst de aannemer daardoor heeft genoten? En mag de aanbesteder dan die winst in compensatie brengen met de winstderving, die hij voor het opgezegde werk verschuldigd was? Of moet de aanbesteder den aannemer terstond na de opzegging betalen, en heeft hij recht van terugvordering voor te veel betaalde winstderving, zoo later blijkt, dat de aannemer uit de tweede onderneming ook voordeel heeft getrokken? Hoe moet die winstverdeeling over beide werken worden berekend? Over de som waarvoor de werken zijn aangenomen of over den duur der werken? Waarom, als men eene zoodanige berekening der winstverdeeling aanneemt, dan ook den aannemer niet het recht toegekend, om van den aanbesteder terug te vorderen het verlies, dat hij door de latere onderneming heeft geleden? Die onderneming is wel degelijk een gevolg van de opzegging der eerste aanneming, was die niet opgezegd, hij zou dit werk niet hebben aangenomen en bijgevolg dit verlies niet hebben geleden. Een volkomen schadeloosstelling heeft er volgens het stelsel van Prof. DIEPHUIS niet plaats, waar wel de winst, die de aannemer uit latere ondernemingen geniet, wordt in aanmerking genomen,

maar niet het voordeel, dat hij had kunnen genieten uit de ondernemingen, die hij om de opgezegde aanneming heeft afgewezen. En die volkomen schadeloosstelling wordt in ons artikel uitdrukkelijk gevorderd.

Wij kunnen ons echter zeer goed een volkomen schadeloosstelling voor den aannemer voorstellen, zonder die ongewettigde onderscheiding van Prof. DIEPHUIS te volgen, welke zeker niet tot zoo tallooze moeielijkheden zal aanleiding geven, en meer in overeenstemming kan geacht worden met de wet en de billijkheid. Wij bedoelen de toekenning van het loon voor den arbeid en voor de bouwstoffen, zooals hiervoren door ons is ontwikkeld, plus een billijken winst voor een en ander, met ter zijde lating van alle verdere kansberekeningen.

Bij overlijden van den aanbesteder gaat het recht, hem in dit artikel gegeven, op zijne erfgenamen over, maar zoo de erfgenamen het oneens zijn, zoodat sommigen het werk willen voortzetten anderen het opzeggen, dan zal niet zooals DELVINCOURT en DURANTON in navolging van POTHIER leeren, de rechter deskundigen moeten benoemen om te onderzoeken wat voor hen voordeelijker of nuttiger is. Deze leer is in strijd met de natuur van de aangegane overeenkomst, omdat de voltooiing van het werk als een natuurlijk gevolg daarvan is te beschouwen. De erfgenamen vertegenwoordigen den persoon van den overledene, heeft deze zijn wil om het werk optezeggen niet te kennen gegeven, dan mag men aannemen, dat hij de voortzetting en voltooiing daarvan heeft gewild. Bij strijd tusschen de erfgenamen, zal dus de voortzetting van het werk het meest wenschelijk zijn, daar die tevens als de voortgezette wil van den erflater mag worden aangemerkt. Hoewel wij hier op geen uitdrukkelijke wetsbepaling kunnen wijzen, meenen

wij echter, dat art. 1354 B. W. met dit gevoelen zeer goed overeenstemt.

Voor zoover het mijn krachten was gegeven, meen ik het onderwerp, dat ik ter behandeling had gekozen, voldoende te hebben toegelicht. Beschuldigt men mijn geschrift misschien van onvolledigheid, omdat eenige punten een breedvoeriger bespreking hadden verdiend, en niet alle vragen, die naar aanleiding van het contract van aanneming kunnen gesteld worden, zijn beantwoord; ik ontken de juistheid daarvan niet, maar veroorloof mij de bemerking, dat het veld ter bearbeiding te groot was, om in eens te worden behandeld.

Ik besluit met de vermelding der aanmerking aan het slot van het meermalen vermelde artikel der bouwkundige bijdragen van 1851 luidende:

„Het zal de aandacht van den lezer van het bovenstaande niet zijn ontgaan, dat het doel van den franschen wetgever was, de belangen van den eigenaar op alle mogelijke wijzen voor te staan en zekerlijk is dan ook de strekking der wet eenzijdig te zijnen voordeele ¹⁾. Evenzoo geeft zij aanleiding tot het verwijt, dat aan alle wetboeken, die op de oud Romeinsche wet gegrond zijn, kan gericht worden, namelijk: vooreerst, eene overdrevene opsomming der verpligtingen van de ondergeschikte partij, ten tweede ieder man van zaken te veel in een oneerlijk daglicht te stellen, eindelijk te veel voorzorgen te nemen om hem het

¹⁾ Volkomen hetzelfde kan van den onzen gezegd worden.

oneerlijk worden te beletten en juist daardoor aanleiding te geven, tot verschillende wijzen van bedrog."

Het is uit deze proeve gebleken, dat deze aanmerking niet ongegrond, niet overdreven is te noemen. Mocht dan ook deze titel de aandacht onzer wetgevende macht spoedig worden waardig gekeurd en eene betere regeling der wederzijdsche verplichtingen daarvan het gevolg zijn!

BIJLAGE I.

ARTIKELN VAN HET ALGEM. PRUISISCHE LANDRECHT,
BETREKKING HEBBENDE OP AANNEMING VAN WERK.

Deel I Band I Titel XI.

§. 925. Ist ein Werkmeister oder Künstler nicht bloss zu einer Arbeit gedungen, sondern ihm ein ganzes Werk in Pausch und Bogen angedungen worden; so finden zuvörderst die allgemeinen Grundsätze §. 869. sqq. Anwendung. ¹⁾

§. 926. Auch wenn der Werkmeister die Materialien herzugeben übernommen hat, kann ein solcher Vertrag, unter dem Vorwande einer Verletzung über oder unter der Hälfte, weder von einem, noch dem andern Theile angefochten werden. (§. 876.)

§. 927. Vielmehr muss der Werkmeister seiner Verbindlichkeit ein Genüge leisten, wenn es auch zu seinen Schaden ausschlagen sollte.

§. 928. In allen Fällen, wo ein Werk oder eine Arbeit einem Werkmeister oder Künstler angedungen worden, ist derselbe das Geschäft selbst auszuführen verbunden, und kann die Ausführung wider den Willen des Bestellers, einem Andern nicht übertragen.

§. 929. Dagegen kann er sich, wenn nicht ein Anderes ausdrücklich verabredet ist, fremder Gehülfen und Mitarbeiter dabei bedienen.

¹⁾ Verträge über ein verdungenes Werk.

§. 930. Er muss aber die Handlungen dieser von ihm selbst gewählten Gehülften, gleich seinen eigenen, vertreten.

§. 931. Auch hat der Besteller ein Recht des Widerspruchs, wenn der Werkmeister zu Arbeiten, welche handwerksmässige Kenntnisse und Geschicklichkeiten erfordern, Leute, die zu diesem Handwerke nicht gehören, und überhaupt, wenn er offenbar untüchtige Arbeiter und Gehülften annimmt.

§. 932. Der Werkmeister kann der Regel nach, und wenn nicht ein Anderes verabredet ist, die Zahlung nicht eher fordern, als bis das Werk bedungenermassen fertig geliefert, und von dem Besteller übernommen worden.

§. 933. Das bestellte Werk muss zur bestimmten Zeit vollendet und abgeliefert werden.

§. 934. Ist keine Zeit bestimmt, so muss der Werkmeister die Arbeit sofort anfangen, und gehörig fortsetzen.

§. 935. Auch ist ein Werkmeister nicht befugt, das bestellte Werk noch vor Ablauf der ausdrücklich bestimmten Zeit abzuliefern, und den Besteller zur Annahme desselben zu nöthigen.

§. 936. Liefert der Werkmeister das Werk zur bestimmten Zeit nicht ab, so trägt er von da an alle Gefahr, auch wegen der etwa von dem Besteller gelieferten Materialien.

§. 937. Er haftet überdies dem Besteller für den aus der Zögerung entstehenden Schaden, nach Verhältniss seines entweder bei Abschliessung des Vertrages, oder bei dem Betriebe der Arbeit begangenen Verschuldens.

§. 938. Ueberhaupt aber steht dem Besteller frei, wenn das Werk mit dem Ablaufe der ausdrücklich bestimmten Zeit durch die Schuld des Werkmeisters, oder durch einen in dessen Person sich ereignenden Zufall, nicht abgeliefert wird, von dem Vertrage zurückzutreten.

§. 939. Wird die Uebernehmung des fertigen Werks von dem Besteller ohne rechtlichen Grund verzögert, so muss Letzterer alle Gefahr tragen.

§. 940. Ueberdies muss der Besteller dem Werkmeister für den bedungenen Lohn Zögerungszinsen, vom Ablaufe der bestimmten Zeit an, wo das Werk fertig war, entrichten; und allen sonstigen aus der verzögerten Uebernahme entstandenen Schaden, oder die durch längere Aufbewahrung der Sache verursachten Kosten vergüten.

§. 941. Die auf ein verdungenes Werk im Voraus geleisteten Zahlungen werden auf den verabredeten Preis in Abzug gebracht.

§. 942. Ist bei der Bestellung kein Preis verabredet worden, und die Parteien können sich darüber bei der Ablieferung nicht vereinigen, so muss derselbe, nach Würdigung der Sachverständigen, von dem Richter bestimmt werden.

§. 943. Bei der Ablieferung des Werks kann jeder von beiden Theilen verlangen, dass dasselbe auf seine Kosten, von Sachverständigen besichtigt werde.

§. 944. Sind keine öffentlich bestellte Schaumeister vorhanden, so ist jeder Theil einen Kunstverständigen in Vorschlag zu bringen berechtigt.

§. 945. Finden die Kunstverständigen einstimmig, dass das Werk tüchtig und contractmässig angefertigt sei, so muss der Besteller es annehmen, und die versprochene Zahlung dafür leisten,

§. 946. Doch bleibt ihm, nach geleisteter Zahlung, die Ausführung seiner Einwendungen im Wege Rechtens vorbehalten.

§. 947. Wird das Werk untüchtig befunden, so hat der Besteller die Wahl: ob er vom Contracte abgehen, und also die Annahme verweigern, oder Schadloshaltung wegen der bemerkten Fehler fordern wolle.

§. 948. Doch steht auch dem Werkmeister frei, über die von dem Besteller behauptete Untüchtigkeit des Werks, auf richterliche Untersuchung und Entscheidung anzutragen.

§. 949. In allen Fällen, wo der Besteller, wegen befundener Untüchtigkeit, das Werk anzunehmen nicht schuldig ist, kann er für die von ihm dazu gelieferten Materialien, nach eigener Wahl, entweder Ersatz in gleicher Quantität, und Qualität, oder Vergütung des Werths fordern.

§. 950. Wählt der Besteller das Letztere, und hat er die Materialien selbst angekauft, so muss ihm der kostende Preis, sonst aber der Werth, welchen die Materialien zur Zeit der Ablieferung an den Werkmeister gehabt haben, ersetzt werden.

§. 951. In Ansehung solcher Fehler, welche keinen wesentlichen Einfluss auf den Gebrauch der Sache haben, findet nur Minderung des bedungenen Preises, oder Schadloshaltung Statt.

§. 952. Ist jedoch bei Werken, die zur Pracht und Zierde bestimmt sind, in der äusserlichen Gestalt und Form derselben ein erheblicher Fehler begangen worden, so findet, wenn auch dieser Fehler den Gebrauch der Sache an sich nicht hindert, dennoch die Vorschrift §. 947. Anwendung.

§. 953. Eben das gilt, wenn der Sache eine ausdrücklich vorbedungene, wenn gleich an sich ausserwesentliche, Eigenschaft ermangelt.

§. 954. Der Werkmeister haftet für die gegen die Regeln seiner Kunst begangenen Fehler, und muss dabei auch ein geringes Versehen vertreten.

§. 955. Hat er aber auf ausdrückliches Verlangen des Bestellers von den Regeln seiner Kunst abweichen müssen, so findet die Vorschrift des §. 923. Anwendung.

§. 956. Ist die Auswahl und Anschaffung der Materialien dem

Werkmeister überlassen worden, so muss er auch dabei ein geringes Versehen vertreten.

§. 957. Hat der Besteller die Materialien geliefert, und darüber kein Urtheil des Werkmeisters verlangt, so haftet Letzterer für einen aus der Beschaffenheit dieser Materialien entstandenen Fehler nur alsdann, wenn dieselben zu der bestellten Arbeit offenbar untüchtig waren, und er den Besteller deshalb nicht gewarnt hat.

§. 958. Verlangt hingegen der Besteller über die von ihm angeschafften Materialien das Urtheil des Werkmeisters, so haftet Letzterer bei dieser Beurtheilung nur für ein mässiges Versehen.

§. 959. Unglücksfälle an den Materialien, während der Arbeit, treffen den Eigenthümer derselben.

§. 960. Wird das Werk selbst, vor der zur Uebergabe bestimmten Zeit, durch einen Zufall vernichtet, oder unbrauchbar gemacht, so verliert der Werkmeister Arbeitslohn und Auslagen.

§. 961. Hat der Besteller die Materialien geliefert, so muss er dieselben, so weit sie noch vorhanden, und wie sie beschaffen sind, zurücknehmen.

§. 962. Auch ist er in diesem Falle befugt, von dem Vertrage abzugehen, wenn gleich der Werkmeister zur Anfertigung eines neuen Werks, gegen den verabredeten Preis, und gegen Lieferung neuer Materialien, sich erbieten wollte.

§. 963. Hat aber, in dem Falle des §. 960. der Werkmeister die Materialien angeschafft, so hängt es von diesem ab, ob er von dem Contracte abgehen, oder noch zu dessen Erfüllung mit andern Materialien zugelassen sein wolle.

§. 964. Doch findet Letzteres nur in so fern Statt, als entweder kein Termin zur Ablieferung bestimmt war oder der Werkmeister die bestimmte Frist noch inne halten kann.

§. §. 965. Ereignet sich der Unglücksfall an dem Werke nach dem zur Ablieferung bestimmten Termine, jedoch von der Wirklichen Uebergabe, so hat es bei den Vorschriften §. 936.937.938. sein Bewenden.

§. 966. Wenn ein übernommener Bau vor der Uebergabe einstürzt, oder sonst Schaden leidet, so wird vermuthet, dass der Unfall aus einem Fehler des Baumeisters entstanden sei. ¹⁾

§. 967. Ist der Schaden erweislich durch einen blossen Zufall, oder durch einen solchen Fehler entstanden, welchen der Baumeister, als Kunstverständiger, nicht hat voraussehen können: so trifft der Verlust den Bauherrn.

§. 968. Ist aber der Bau von dem Bauherrn einmal übernommen worden, so kann der Baumeister wegen solcher Fehler, die aus der Bauart und weil dabei die Regeln der Kunst angeblich nicht beobachtet worden, entstanden sein sollen, nur innerhalb Dreier Jahre nach der Uebergabe in Anspruch genommen werden.

§. 969. Wegen solcher Fehler hingegen, die in der schlechten Beschaffenheit der Materialien ihren Grund haben sollen, kann der Baumeister zu allen Zeiten innerhalb der gewöhnlichen Verjährungsfrist, zur Verantwortung gezogen werden.

§. 970. In beiden Fällen aber ist, auch nach der Uebergabe, die Frage: in wie fern ein sich äussernder Fehler, je nachdem derselbe in der Beschaffenheit der Materialien, oder der Arbeit seinen Grund hat, von dem Baumeister vertreten werden müsste nach der Vorschrift §. 954V 958. zu beurtheilen.

¹⁾ Insonderheit von verdungenen Bauen.

BIJLAGE II.

ARTIKELN VAN HET ALGEM. BURGERL. OOSTENRIJKSCH
WETBOEK BETREKKING HEBBENDE OP AANNEMING VAN WERK.

SECHSUNDZWANZIGSTES HAUPTSTÜCK.

Von entgeltlichen Verträgen über Dienstleistungen.

1. Lohnvertrag.

§. 1151. Wenn Jemand sich zur Dienstleistung, oder Verfertigung eines Werkes, gegen einen gewissen Lohn im Gelde, verpflichtet; so entsteht ein Lohnvertrag.

Stillschweigender Lohnvertrag.

§. 1152. Sobald Jemand eine Arbeit oder ein Werk bestellt; so wird auch angenommen, dasz er in einen angemessenen Lohn eingewilliget habe. Ist der Lohn weder durch die Verabredung, noch durch ein Gesetz festgesetzt; so bestimmt ihn der Richter.

Rechte aus dem Lohnvertrage.

§. 1153. Bei wesentlichen Mängeln, die das Werk zum Gebrauche unfüchtig machen, oder der ausdrücklichen Bedingung zuwiderlaufen, ist der Besteller berechtigt, von dem Vertrage abzugehen. Will er dieses nicht, oder sind die Mängel weder wesentlich, noch gegen die ausdrückliche Bedingung; so kann er entweder die Verbesserung, oder eine angemessene Schadloshal-

tung fordern, und zu dem Ende einen verhältnismässigen Theil des Lohnes zurückhalten.

§. 1154. Wenn der Bestellte aus seiner Schuld das Versprechen in der zur Bedingung gesetzten Zeit nicht erfüllet, so ist der Besteller nicht mehr schuldig, die bestellte Sache anzunehmen; er kann auch für den daraus entstandenen Schaden Ersatz fordern. Zögert aber der Besteller mit der Entrichtung des Lohnes; so ist er auch verbunden, den Bestellten vollkommen zu entschädigen.

§. 1155. Auch für Dienste und Arbeiten, die nicht zu Stande gekommen sind, gebührt der bestellten Person eine angemessene Entschädigung, wenn sie das Geschäft zu verrichten bereit war, und von dem Besteller durch Schuld, oder einen Zufall, der sich in seiner Person ereignet hat, daran verhindert, oder überhaupt durch Zeitverlust verkürzt worden ist.

§. 1156. In der Regel gebührt der Lohn nach vollbrachter Arbeit. Wird aber die Arbeit in gewissen Abtheilungen der Zeit oder des Werkes verrichtet; oder sind Auslagen damit verbunden, die der Bestellte nicht auf sich genommen hat; so ist dieser befugt, einen mit der Dienstleistung oder dem Werke verhältnismässigen Theil des Lohnes, und den Ersatz der gemachten Auslagen vor vollendetem Werke oder gänzlich verrichteter Arbeit zu fordern.

§. 1157. Wenn durch einen bloszen Zufall der zur Verfertigung eines Werkes vorbereitete Stoff, oder das Werk selbst, ganz, oder zum Theile zu Grunde geht; so trägt der Eigenthümer des Stoffes oder des Werkes den Schaden. Hat aber der Besteller einen zur zweckmässigen Bearbeitung offenbar untauglichen Stoff geliefert; so ist der Arbeiter, wenn die Arbeit aus diesem Grunde mangelhaft ausfällt, und er den Besteller nicht gewarnet hat, für den Schaden verantwortlich.

Wann die Bestellung in einen Kaufvertrag übergebe.

§. 1158. Im Zweifel, ob die Bestellung einer Arbeit für einen Kauf- oder für einen Lohnvertrag zu halten sei, wird vermuthet, dass derjenige, der den Stoff dazu liefert, den Arbeiter bestellt habe. Hat aber der Arbeiter den Stoff geliefert, so wird ein Kauf vermuthet.

§. 1159. Wenn mit dem Lohnvertrage noch andere Nebenverträge verbunden werden; so müssen die jedem derselben angemessenen gesetzlichen Vorschriften beobachtet werden.

Erlöschung des Lohnvertrages.

§. 1160. Arbeiter, welche auf eine bestimmte Zeit, oder bis zur Vollendung eines gewissen Werkes bestellt worden sind, können ohne rechtmässigen Grund vor verlaufener Zeit, und vor vollendetem Werke weder die Arbeit aufgeben, noch verabschiedet werden. Wird die Arbeit unterbrochen; so verantwortet jeder Theil sein Verschulden, aber keiner den Zufall.

§. 1161. Nur in dringenden Umständen kann der bestellte Arbeiter oder Werkmeister das ihm aufgetragene Geschäft einem Andern anvertrauen, und selbst in diesem Falle haftet er für ein Verschulden in der Auswahl der Person.

§. 1162. Ein Lohnvertrag über Arbeiten, bei denen auf die besondere Geschicklichkeit der Person Rücksicht genommen zu werden pflegt, wird durch den Tod des Arbeiters aufgehoben, und die Erben können nur den Preis des zubereiteten brauchbaren Stoffes, und einen dem Werthe der geleisteten Arbeiten angemessenen Theil des Lohnes fordern. Stirbt der Besteller einer Arbeit; so müssen seine Erben den Vertrag fortsetzen, oder den Bestellten schadlos halten.

BIJLAGE III.

ARTIKELN VAN HET BURGERLIJK WETBOEK VOOR HET KONINGRIJK SAKSEN, BETREKKING HEBBENDE OP AANNEMING VAN WERK.

XI Verdingungsvertrag.

§ 1243. Durch den Verdingungsvertrag verpflichtet sich der Eine dem Anderen auf dessen Bestellung zu Ausführung eines Werkes, zu Herstellung einer Sache oder zu Vollbringung eines Unternehmens, gegen eine Gegenleistung. Soweit nicht etwas Anderes bestimmt ist, finden die Vorschriften über den Dienstvertrag auf den Verdingungsvertrag.

§ 1244. Der Uebernehmer hat die Bestellung vertragsgemäß auszuführen. Er ist, wenn die Verarbeitung eines Stoffes verabredet ist, zur Lieferung desselben nicht verbunden. Hat er sich verpflichtet, den Stoff zu liefern, so ist der Vertrag als Kauf zu betrachten. Doch ist es ein Verdingungsvertrag, wenn bei Bauunternehmungen der Uebernehmer den Stoff, der Besteller Grund und Boden hergiebt, oder wenn dem Uebernehmer gestattet ist, an der Stelle des ihm gelieferten Stoffes anderen Stoff von gleicher Gattung und Güte zu verwenden; der Uebernehmer erwirbt in dem letzteren Falle den ihm gelieferten Stoff, wenn er anderen verwendet.

§ 1245. Ist der Uebernehmer, welcher nach einer Vorschrift oder nach einem Plane zu arbeiten hatte, davon abgewichen, so kann er, in Ermangelung einer Genehmigung des Bestellers, Erstattung seiner Verwendungen nur nach den Vorschriften über die Geschäftsführung ohne Auftrag verlangen.

§ 1246. Der Besteller ist verpflichtet, nach Ausführung der Bestellung die Gegenleistung zu entrichten. Ist die Ablieferung des Werkes nach einzelnen Abschnitten, nach Maß, Zahl, Ge-

wicht oder nach einzelnen Arbeitstagen verabredet, so ist die Gegenleistung für die einzelnen Abschnitte nach deren Ablieferung zu entrichten.

§ 1247. Leidet das vom Uebernehmer ausgeführte Werk oder die von ihm hergestellte Sache an Mängeln, oder ist die Bestellung vertragswidrig ausgeführt, so kann der Besteller Verbesserung oder Schadenersatz verlangen. Sind die Mängel wesentlich oder ist dergestalt gegen die Verabredung gehandelt worden, dass anzunehmen ist, der Besteller würde, wenn er dies vorausgesehen hätte, die Bestellung nicht gemacht haben, so kann er von dem Vertrage abgehen und Schadenersatz wegen dessen Nichterfüllung fordern.

§ 1248. Ist ein bestelltes Werk oder eine bestellte Sache vor oder nach der Vollendung wegen eines Fehlers untergegangen, welcher in dem vom Besteller gelieferten Stoffe oder in der von diesem vorgeschriebenen Art der Ausführung liegt, so kann der Uebernehmer die Gegenleistung nach Verhältnisz seiner Arbeit und Ersatz der nicht schon in der Gegenleistung begriffenen Auslagen fordern, ausgenommen wenn der den Untergang verursachende Fehler ihm bekannt war und er den Besteller darauf aufmerksam zu machen unterliesz. Ist das Werk oder die Sache wegen eines von dem Uebernehmer verschuldeten Fehlers oder wegen eines Fehlers des von diesem gelieferten Stoffes untergegangen, so haftet der Uebernehmer dem Besteller für den aus dem Untergange entstandenen Schaden.

§ 1249. Geht das Ganze oder ein solcher Theil desselben, für welchen theilweise Gegenleistung gefordert werden kann, vor seiner Vollendung durch Zufall unter, so ist der Besteller zu Entrichtung der ganzen oder theilweisen Gegenleistung nicht verpflichtet, Nach vertragsmäßiger Vollendung des Gan-

zen oder des einer theilweisen Ablieferung fähigen Theiles trifft der zufällige Untergang den Besteller.

§ 1250. Hat der Besteller nach Ausführung der Bestellung das Werk oder die Sache ausdrücklich oder stillschweigend, insbesondere durch deren Annahme oder durch Entrichtung der Gegenleistung, gebilligt so hat er gegen den Uebernehmer bloß wegen solcher Mängel Anspruch, welche ihm bei der Billigung verborgen geblieben sind.

§ 1251. Hat der Besteller sich die Billigung vorbehalten, so ist er verpflichtet, sich nach Ausführung der Bestellung darüber zu erklären. Zögert er mit dieser Erklärung, so kann ihm der Uebernehmer eine Frist von vierzehn Tagen setzen. Die Billigung gilt für geschehen, wenn sich der Besteller in dieser Frist nicht erklärt.

§ 1252. Der Besteller kann zu jeder Zeit von dem Vertrage abgehen. Geht er davon ab, oder wird die Ausführung der Bestellung durch seine Verschuldung oder durch einen in seiner Person eingetretenen Zufall gehindert, so kann der Uebernehmer nicht Ausführung der Bestellung, sondern nur Vergütung der bereits geleisteten Arbeiten und der gemachten Auslagen, sowie Ersatz des entzogenen Gewinnes fordern.

§ 1253. Hat der Besteller auf Grund eines von dem Uebernehmer aufgestellten Kostenanschlages den Vertrag geschlossen, ohne daß der Letztere eine Gewähr des Kostenanschlages übernommen hat, so kann der Besteller von dem Vertrage abgehen, wenn sich zeigt, daß der Uebernehmer den Kostenanschlag erheblich zu gering gemacht hat. Geht er von dem Vertrage ab, so kann der Uebernehmer Vergütung der bereits geleisteten Arbeiten und der gemachten Auslagen, nicht aber Ersatz des entzogenen Gewinnes verlangen.

STELLINGEN.

I.

In lex. 31 § 1 D. de acquir. rer. dom. (XLI. 1) moet voor *vel lucri causa* gelezen worden *periculi causa*.

II.

Bij de *relocatio tacita* van *praedia urbana* was naar het Romeinsche recht de huurder even lang verbonden als de duur van den eersten huurtijd.

III.

Ook wanneer de testator bij zijn tweede testament alleen een *heres ex certa re* heeft ingesteld, bleef naar het Romeinsche recht het eerste testament slechts dan als *fideicommissum* gelden, wanneer de testator uitdrukkelijk had verklaard, dat het eerste testament van kracht zou blijven.

IV.

Terecht zegt Jhr. Mr. G. DE BOSCH KEMPER in Themis 2^e XIV.: »De verplichtingen van de borggen tegenover den aanbesteder nemen eerst een aanvang van het oogenblik der goedkeuring van het procesverbaal van besteding door den aanbesteder.»

V.

Het recht, den ambachtslieden bij art. 1650 B. W. toegekend, vervalt niet door faillissement van den aannemer.

VI.

Artikel 90 § 481 Algem. Voorw. van werken onder beheer van het Departement van binnenl. zaken, bepalende, dat geschillen tusschen de ingenieurs of bij hunne afwezigheid tusschen de opzichters en de aannemers over het werk ontstaan, aan de uitlegging van de Directie verblijven, verdient ten hoogste afkeuring.

VII.

De voogdij van regenten over de kinderen in een gesticht van weldadigheid opgenomen sluit elke andere, zelfs die van den langstlevenden der ouders, uit.

VIII.

De woorden »zonder oorzaak of ongeoorloofde oorzaak», voorkomende in art. 1371 B. W., zijn overbodig.

IX.

Artikel 1622 B. W. is onvolledig.

X.

Een kamer van arbitrage, zooals te Rotterdam is opgericht, verlengt den duur der processen en geeft geen waarborgen voor een goede onpartijdige rechtsspraak.

XI.

De erfgenaam, die eene nalatenschap onder benefice van inventaris heeft aanvaard, en bij den verkoop van goederen in strijd met de bepaling van art. 1080 B. W. heeft gehandeld, is alleen tot schadevergoeding gehouden.

XII.

De beslissing van scheidsmannen, kan volgens artikel 649 4° B. R. vernietigd worden, zooveel wanneer op de afzonderlijke posten voorkomende op de rekening, die aan hunne beoordeeling en goedkeuring is onderworpen, meer wordt toegekend dan geëischt wordt, als wanneer het eindcijfer hunner rekening hooger is, dan de eisch luidde.

XIII.

Hooger beroep in strafzaken is wenschelijk.

XIV.

Het verzoek om revisie in strafzaken behoorde te worden ingediend bij denzelfden rechter, die het vorige gewijsde heeft uitgesproken.

XV.

Ook in het geval van art. 455 Wetb. van Strafvordering ware het wenschelijk, de boete en verbeurdverklaringen niet op de erfgenamen van den veroordeelde te verhalen.

XVI.

Het medegenot van de opbrengst van het gestolene valt niet onder het bereik van art. 62 C. P.

XVII.

Ook het niet betalen van andere dan handelsschulden valt onder art. 764 W. v. K.

XVIII.

Het tweede lid van art. 65 W. v. K. is gebleken met de behoeften van den handel in strijd te zijn.

XIX.

Algemeen stemrecht is niet wenschelijk.

XX.

Het is aftekeuren, dat een minister tevens lid der Staten Generaal kan zijn.

XXI.

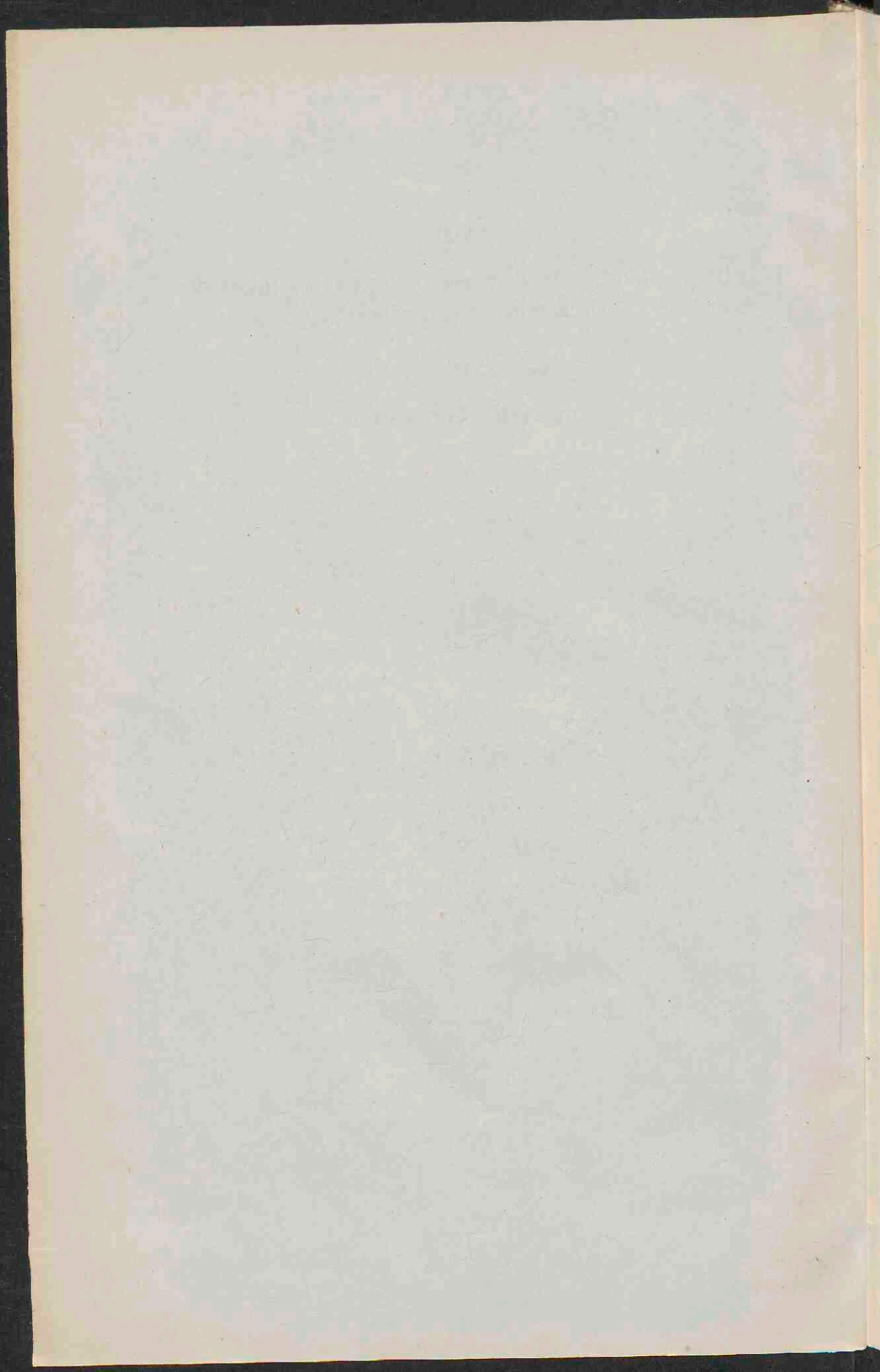
Onder het woord woning in art. 153 Grw. is niet alleen te verstaan elk tot bewoning geschikt gebouw, maar ook een schip.

XXII.

Lage dagloonen werken voordelig op het totaal der dagloonen en vermeerderen den arbeid.

XXIII.

Stukloon is aantebevelen boven dagloon.

INHOUD.

	Biz.
I. Inleiding	1
II. Hoofdstuk I. Begrip van en vereischen voor het contract van aanneming	5
III. Hoofdstuk II. Verplichtingen van den aannemer	33
IV. Hoofdstuk III. Verplichtingen van den aanbesteder	67
V. Ontbinding van het contract	94

ZINSTORENDE DRUKFOUTEN.

Blz.	2 regel	3 v. b.	staat:	slecht	lees:	slechts		
"	9	"	5	"	"	koop.	"	koop".
"	10	"	10	"	"	deze	"	dezen
"	10	"	10	"	"	zij	"	hij
"	11	"	9	"	"	necessitatem,	"	necessitas,
"	14	"	5	"	"	de leer	"	den leer
"	15	"	8	v. o.	"	zij	"	zijn
"	15	"	5	"	"	1787	"	1711
"	19	"	15	v. b.	"	met de levering	"	met de levering der stof
"	23	"	6	v. o.	"	5017	"	50.17
"	23	"	3	"	"	de	"	den
"	29	"	4	v. b.	"	meest	"	meeste
"	37	"	9	v. o.	"	ingebreke stelling	"	ingebrekestelling
"	38	"	9	v. b.	"	"	"	"
"	38	"	15	"	"	"	"	"
"	38	"	21	"	"	"	"	"
"	38	"	25	"	"	"	"	"
"	39	"	11	"	"	"	"	"
"	39	"	15	"	"	"	"	"
"	40	"	4	v. o.	"	den	"	de
"	48	"	3	v. b.	"	art. (1642)	"	(art. 1642)
"	53	"	1	"	"	tot op de	"	tot de
"	54	"	13	v. o.	"	den naam	"	de naam
"	71	"	4	"	"	algemeene	"	algemeen
"	71	"	2	"	"	moet	"	moeten
"	87	"	12	v. b.	"	gezegd.	"	gezegd,
"	95	"	4	"	"	regtverkrijgende	"	regtverkrijgenden
"	101	"	7	"	"	hiervoor	"	hierover

De overige fouten verbeterde de welwillende lezer.

